

ΠΜΣ Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών
Κατεύθυνση : Διεθνής Πολιτική Οικονομία
Επιβλέπων Καθηγητής: Α. Μαστρογιάννης

"Η κρίση στην Ευρωζώνη, η εφαρμογή προκυκλικών πολιτικών & ο ρόλος της Γερμανίας"

Ελένη Γρηγορίου
A.M. 1211M080

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή – Διάρθρωση Εργασίας - Μεθοδολογία	Σελ. -4 -
I' Ενότητα	-7-
Είναι η Ευρωζώνη Άριστη Νομισματική Περιοχή;	-7-
Θεωρία της ενδογένειας	-11-
II' Ενότητα	-13-
Οικονομικός-επιχειρηματικός κύκλος	-13-
Πολιτικές αντιμετώπισης της ύφεσης	-14-
Ύφεση & Ευρωζώνη	-18-
III' Ενότητα	-24-
Δημοσιονομική πολιτική στο πλαίσιο της Νομισματικής Ένωσης	-24-
Δημοσιονομική πειθαρχία και Σύμφωνο Σταθερότητας & Ανάπτυξης	-28-
Δημοσιονομικό Σύμφωνο – Ευρω+	-30-
IV Ενότητα	-33-
Η γερμανική εμμονή για δημοσιονομική πειθαρχία – Ιστορικό υπόβαθρο	-33-
Περίοδος του Μεσοπολέμου	-33-
Περίοδος μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο	-35-
Agenda 2010	-37-
<i>Αγορά εργασίας</i>	-39-
<i>Κοινωνική πολιτική</i>	-42-
<i>Φορολογική & Δημοσιονομική πολιτική</i>	-43-
Απολογισμός & κριτική της 'Agenda 2010'	-44-
V' Ενότητα	-51-
Η κρίση στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου	-51-
Η περίπτωση της Ισπανίας	-52-
Η περίπτωση της Ιταλίας	-57-
Η περίπτωση της Πορτογαλίας	-62-
Η περίπτωση της Ελλάδας	-67-
VI' Ενότητα	-72-
Αποτελεί η Γερμανία μοντέλο για την υπόλοιπη Ευρώπη;	-72-

Γερμανία & προτάσεις αντιμετώπισης της κρίσης στην Ευρωζώνη	-77-
Καταληκτικές παρατηρήσεις	-83-
Συμπεράσματα	-87-
Βιβλιογραφία	-90-

ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ – ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η Ευρωζώνη βρίσκεται τα τελευταία χρόνια αντιμέτωπη με τη σημαντικότερη κρίση στη διάρκεια της λειτουργίας της – μια κρίση που αποδίδεται σε σφάλματα και αδυναμίες κατά την οικοδόμησή της (δεν πρόκειται, κατά γενική ομολογία για άριστη νομισματική περιοχή, αλλά για πολιτικό – κατά κύριο λόγο – εγχείρημα), στο χάσμα ανταγωνιστικότητας και οικονομικής αποδοτικότητας μεταξύ των χωρών του ευρωπαϊκού Βορρά και Νότου, στην ανεπάρκεια μεταρρυθμίσεων των τελευταίων και στην επανάπαυσή τους κλπ.

Οι αδυναμίες της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης και τα σφάλματα στην οικοδόμησή της αποκαλύφθηκαν με τη μετάδοση της χρηματοπιστωτικής-τραπεζικής κρίσης στην ευρωπαϊκή ακτή του Ατλαντικού και τη μετατροπή αυτής σε κρίση χρέους στις πιο ευάλωτες χώρες της Ευρωζώνης. Η έλευση της ύφεσης έπληξε δυσανάλογα τις χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας, εντείνοντας περαιτέρω τις ανισορροπίες μεταξύ Βορρά και Νότου. Παράλληλα, οι επιπτώσεις των ασύμμετρων διαταραχών που εξόρκιζαν οι αρχιτέκτονες της Νομισματικής Ένωσης, αλλά και της ύφεσης αντιμετωπίστηκαν και εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται αδιακρίτως και με ομοιόμορφο τρόπο, και δη, με αυστηρές προκυκλικές πολιτικές δημοσιονομικής προσαρμογής, στοχεύοντας στην ανάκτηση της εμπιστοσύνης των αγορών και την εξάλειψη του ηθικού κινδύνου – στοχεύσεις που υπακούουν σε μια, κατά κανόνα, νεοφιλεύθερη λογική.

Ωστόσο, οι προκυκλικές δημοσιονομικές πολιτικές, ως γνωστό, ενισχύουν τη δυναμική της πραγματικής οικονομίας, εντείνοντας περαιτέρω το εύρος των εξάρσεων και των υφέσεων και υπονομεύοντας τη σταθερότητα της οικονομίας. Εν προκειμένω, η εφαρμογή αυστηρών προγραμμάτων λιτότητας, δεδομένης της καθοδικής φάσης του οικονομικού κύκλου, βαθαίνει περαιτέρω την ύφεση στις χώρες που πλήττονται περισσότερο απ' αυτή. Ο Keynes, ωστόσο, υποστήριζε ότι η εφαρμογή περιοριστικών πολιτικών σε περιόδους ύφεσης, δεν ενδείκνυται – άποψη που ενστερνίζονται και σύγχρονοι νομπελίστες οικονομολόγοι, όπως οι Krugman και Stiglitz.

Παρ' όλα αυτά, η Γερμανία, η ισχυρότερη ευρωπαϊκή οικονομία, παραμένει προσηλωμένη στο δόγμα της δημοσιονομικής πειθαρχίας και προτάσσει την εφαρμογή

προκυκλικών, περιοριστικών πολιτικών από τους εταίρους της στην Ευρωζώνη, ανεξαρτήτως φάσης του οικονομικού κύκλου. Το Βερολίνο προφανώς θεωρεί το μοντέλο οικονομικής πολιτικής που το ίδιο εφάρμοσε στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας για την αντιμετώπιση της στασιμότητας της γερμανικής οικονομίας – το οποίο μεταξύ άλλων περιλάμβανε ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας και περικοπές στο κράτος πρόνοιας (Agenda 2010) – ως υπόδειγμα οικονομικής πολιτικής για ολόκληρη την Ευρώπη.

Ωστόσο, στο εσωτερικό της Γερμανίας, υπάρχει διάσταση απόψεων ως προς την αποτελεσματικότητα των πολιτικών της Agenda 2010 – η οποία παραμένει αμφιλεγόμενη μια δεκαετία μετά την εφαρμογή της. Παράλληλα, πολύ σημαντική είναι και η συζήτηση που αναπτύσσεται μεταξύ διακεκριμένων Γερμανών οικονομολόγων, όπως οι Peter Bofinger και Hans-Werner Sinn, ως προς την ενδεδειγμένη κατεύθυνση οικονομικής πολιτικής – προκυκλικής έναντι αντικυκλικής – για τη διασφάλιση της επιβίωσης της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης.

Η παρούσα εργασία έχει σαν στόχο τη διερεύνηση των εφαρμοζόμενων προκυκλικών δημοσιονομικών πολιτικών από τις χειμαζόμενες από την ύφεση χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας και την αξιολόγηση και των μέχρι στιγμής αποτελεσμάτων. Θα προηγηθεί αναφορά στην οικονομική θεωρία των άριστων νομισματικών περιοχών και του οικονομικού-επιχειρηματικού κύκλου, ενώ θα ακολουθήσει παρουσίαση και αποτίμηση του γερμανικού οικονομικού προγράμματος Agenda 2010, το οποίο επιχειρείται να προβληθεί ως πρότυπο προς εφαρμογή στις ευρωπαϊκές χώρες που πλήττονται από την ύφεση και όχι μόνο. Τέλος, θα παρουσιαστεί ο διάλογος που έχει αναπτυχθεί εντός της Γερμανίας τόσο για το μοντέλο οικονομικής πολιτικής που το Βερολίνο προωθεί – ή κατά άλλους προσπαθεί να επιβάλλει – στην Ευρώπη, ενώ επίσης θα αποτυπωθούν και οι κυριότερες προτάσεις πολιτικής για το μέλλον της Ευρωζώνης.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να καταγραφεί η παρατήρηση ότι, καθώς το θέμα το οποίο πραγματεύεται και διερευνά η παρούσα εργασία, η κρίση στην Ευρωζώνη, βρίσκεται σε εξέλιξη και επηρεάζεται από ένα πλήθος παραγόντων που άπτονται τόσο της εσωτερικής ευρωπαϊκής οικονομικής πολιτικής όσο και της διεθνούς οικονομικής συγκυρίας, δεν αποκλείεται η μεταβολή των δεδομένων της κατά το προσεχές χρονικό διάστημα.

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι κατά την περίοδο συγγραφής της εργασίας, ανακοινώθηκε η έξοδος της Ευρωζώνης από την ύφεση κατά το β' τρίμηνο του τρέχοντος έτους. Αν η ανάκαμψη διατηρηθεί και ενισχυθεί κατά τα επόμενα δυο τρίμηνα έως το τέλος του 2013, ανατρέπεται η σχετική ετήσια πρόβλεψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής περί παραμονής της Ευρωζώνης σε ύφεση και το 2013. Αντιστοίχως, οι σχετικές προβλέψεις και εκτιμήσεις δεν έχουν λάβει υπόψη τυχόν στροφή στην οικονομική πολιτική της Γερμανίας – η οποία δεν θεωρείται ιδιαίτερα πιθανή – σε περίπτωση μεταβολής του πολιτικού σκηνικού στη χώρα μετά τις εθνικές εκλογές της 22ας Σεπτεμβρίου 2013.

Ι΄ Ενότητα

Είναι η Ευρωζώνη Άριστη Νομισματική Περιοχή;

Η κρίση στην Ευρωζώνη, την Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση έχει φέρει στο προσκήνιο και στο επίκεντρο των συζητήσεων και του προβληματισμού, τις θεωρίες οικονομικής ολοκλήρωσης και των άριστων νομισματικών περιοχών, τα κόστη και τα οφέλη από την ένταξη μιας χώρας σε μια νομισματική ένωση, τις προϋποθέσεις ομαλής και αποτελεσματικής λειτουργίας της. Η κριτική εστιάζει στην άποψη ότι οι χώρες-μέλη της Ευρωζώνης δεν πληρούν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις μιας Άριστης Νομισματικής Περιοχής, οπότε στην περίπτωση μιας ισχυρής ασύμμετρης διαταραχής – όπως η μετάδοση της χρηματοοικονομικής κρίσης από τις ΗΠΑ – επηρεάζονται επίσης με ασύμμετρο τρόπο, ενεργοποιώντας και ενισχύοντας τις φυγόκεντρες δυνάμεις.

Σύμφωνα με τη θεωρία, οι Άριστες Νομισματικές Περιοχές είναι ομάδες περιοχών – ή χωρών – με σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες, των οποίων οι οικονομίες συνδέονται στενά μέσω του εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών και της κινητικότητας των παραγωγικών συντελεστών. Μια περιοχή συναλλαγματικών ισοτιμιών, κατά τους Krugman - Obstfeld¹, εξυπηρετεί τα οικονομικά συμφέροντα κάθε μέλους της, αν το επίπεδο ανταλλαγών μεταξύ των οικονομιών που συμμετέχουν στην περιοχή είναι υψηλό.

Ο νομπελίστας οικονομολόγος Mundell, ο οποίος διερεύνησε τις επιπτώσεις μιας ασύμμετρης διαταραχής της συνολικής ζήτησης μεταξύ δυο χωρών – μελών μιας νομισματικής ένωσης, υποστήριξε ότι – εφόσον υπάρχει ενιαίο νόμισμα και σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία – τότε δυο μηχανισμοί μπορούν να επαναφέρουν τις δυο χώρες σε κατάσταση ισορροπίας – η ευελιξία των μισθών και η κινητικότητα της εργασίας.

Σημαντικός ρόλος στην αντιμετώπιση ασύμμετρων διαταραχών αναγνωρίζεται στην ύπαρξη μηχανισμών μεταβίβασης εισοδήματος από τη μια χώρα στην άλλη στο πλαίσιο μιας νομισματικής ένωσης, προκειμένου να μετριάζονται οι αρνητικές επιπτώσεις των

¹ Paul R. Krugman & Maurice Obstfeld, «Διεθνής Οικονομική – Θεωρία και Πολιτική», Δεύτερος Τόμος, 5^η Έκδοση, Εκδόσεις Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, 2003

διαταραχών για τους κατοίκους των χωρών που πλήττονται περισσότερο. Η απουσία τέτοιων μηχανισμών διασφάλισης διογκώνει το κόστος της νομισματικής ένωσης. Αν οι διαταραχές της ζήτησης μεταξύ των μελών είναι μόνιμες και ο μηχανισμός διασφάλισης ανεπαρκώς οργανωμένος, το κόστος της νομισματικής ένωσης είναι πολύ υψηλό.

Σε μια αναθεωρημένη εκδοχή της θεωρίας του, ο Mundell συμπλήρωσε δυο επιχειρήματα που υπογραμμίζουν τα οφέλη από μια νομισματική ένωση.

Πρώτον, ένα σύστημα διασφάλισης από ασύμμετρες διαταραχές μπορεί να οργανωθεί αποτελεσματικότερα στο πλαίσιο μιας νομισματικής ένωσης. Στην περίπτωση δηλ. μιας προσωρινής ασύμμετρης διαταραχής ζήτησης μεταξύ δυο χωρών-μελών, που οφείλεται σε έλλειψη συντονισμού οικονομικών κύκλων ή σε εποχιακούς παράγοντες, ενδέχεται να υπάρξουν ροές κεφαλαίων από τις χώρες με αυξημένη ζήτηση προς εκείνες με μειωμένη ζήτηση για την αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών της διαταραχής. Η μεταφορά κεφαλαίων, ο δανεισμός διευκολύνονται περισσότερο, όσο πιο ολοκληρωμένη είναι η αγορά κεφαλαίων και εφόσον βέβαια εκλείπουν οι συναλλαγματικοί κίνδυνοι (λόγω ενιαίου νομίσματος).

Δεύτερον, σε περιβάλλον αβεβαιότητας, οι μεταβολές συναλλαγματικών ισοτιμιών μπορεί να αποτελέσουν οι ίδιες πηγή ασύμμετρων διαταραχών, αντί για σταθεροποιητές τους, αφού συχνά οι μεταβολές αυτές δε σχετίζονται με θεμελιώδεις οικονομικές μεταβλητές, αλλά προσδιορίζονται από ψυχολογικούς παράγοντες π.χ. «συμπεριφορά της αγέλης». Ο Mundell, υποστήριξε λοιπόν ότι μια νομισματική ένωση μπορεί να περιορίσει την οικονομική αστάθεια των χωρών-μελών και να συμβάλει στη διασφάλιση από τις ασύμμετρες διαταραχές².

Ο Francesco Paolo Mongelli³, με τη σειρά του, πιστεύει ότι για την ομαλή λειτουργία της νομισματικής ένωσης θα πρέπει να πληρούνται οι ακόλουθες προϋποθέσεις :

1. Κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής και ιδιαίτερα του εργατικού δυναμικού

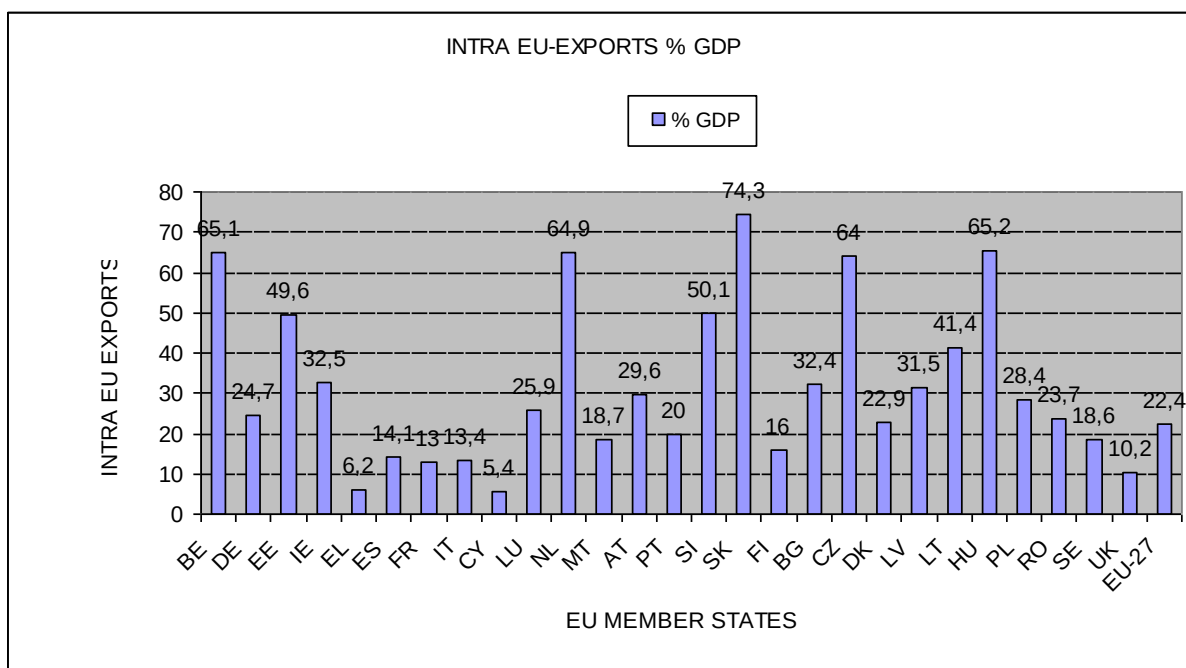
² Paul de Grauwe, «Τα Οικονομικά της Νομισματικής Ένωσης», Έκτη Διεθνής Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008

³ Senior Adviser in Directorate Monetary Policy at the ECB and Honorary Professor at the Johann Wolfgang Goethe University of Frankfurt, Mongelli, Francesco Paolo, „New' Views on the Optimum Currency Area Theory: What is EMU Telling Us?“, Working Paper No 138, European Central Bank, April 2002

2. Ευελιξία τιμών και μισθών, που αποτρέπει τις διαφορές πληθωρισμού, τα μειονεκτήματα λόγω κόστους και την ανεργία
3. Βαθμός οικονομικής ολοκλήρωσης, ανοίγματος της οικονομίας (μέγεθος εμπορίου μεταξύ των μελών της νομισματικής ένωσης)
4. Βαθμός διαφοροποίησης των επιμέρους οικονομιών (οι χώρες με πιο διαφοροποιημένη οικονομία είναι λιγότερο ευπαθείς σε διαταραχές σε συγκεκριμένους οικονομικούς τομείς και αισθάνονται τις επιδράσεις σε μικρότερο βαθμό)
5. Παρεμφερή επίπεδα πληθωρισμού (οι διαφορές στον πληθωρισμό οδηγούν σε μειονεκτήματα κόστους τις χώρες με τον υψηλότερο πληθωρισμό)
6. Χρηματοπιστωτική ενοποίηση (οι μικρές διαφορές στα επιτόκια θα επιφέρουν ροή κεφαλαίων που βοηθούν σε προσαρμογή σε αρνητικές διαταραχές)
7. Δημοσιονομική ενοποίηση (μηχανισμοί δημοσιονομικής μεταφοράς διευκολύνουν την προσαρμογή σε ασύμμετρες διαταραχές)
8. Πολιτική ενοποίηση (παρόμοιες πολιτικές πεποιθήσεις και νοοτροπία συμβάλλουν στην σύγκλιση των πολιτικών μέτρων και της οικονομικής ανάπτυξης)

Αν εξετάσει κανείς κάποιους βασικούς δείκτες όπως το μέγεθος των ενδοευρωπαϊκών εξαγωγών μεταξύ των χωρών-μελών της ΕΕ, την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού, την ομοιότητα ή μη των οικονομικών δομών των ευρωπαϊκών χωρών και την έλλειψη δημοσιονομικού μηχανισμού αντιμετώπισης των δημοσιονομικών διαταραχών, είναι εύκολο να διαπιστώσει ότι τόσο η ΕΕ όσο και η Ευρωζώνη δεν αποτελεί άριστη νομισματική περιοχή. Αν εξαιρεθούν οι σταθεροποιητικές επιπτώσεις της μεγαλύτερης οικονομικής ολοκλήρωσης επί του δείκτη τιμών καταναλωτή στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, το μέγεθος του ενδοευρωπαϊκού εμπορίου παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις – οι ενδοευρωπαϊκές εξαγωγές ανά κράτος-μέλος ως ποσοστό του ΑΕΠ κυμαίνονται από 5,4% (Κύπρος) έως 74,3% (Σλοβακία) – ενώ και ο μέσος όρος είναι σχετικά χαμηλός – 20,7% για την ΕΕ-15 και 22,4% για την ΕΕ-27 (2012).⁴

⁴ http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012/pdf/2012-11-07-stat-annex_en.pdf, τελευταία πρόσβαση 10.07.2013

Γράφημα 1 – Δείκτης ενδοευρωπαϊκών εξαγωγών ως ποσοστό του ΑΕΠ

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή⁵

Από την άλλη πλευρά, παρά τη διακηρυγμένη ελευθερία κυκλοφορίας των εργαζομένων, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις τους εξακολουθούν να ρυθμίζονται σε μεγάλο βαθμό από την εργατική νομοθεσία των επιμέρους κρατών-μελών, ενώ ανασταλτικά θεωρείται ότι λειτουργούν και άλλοι παράγοντες όπως η έλλειψη κοινής γλώσσας και πολιτισμικών καταβολών στην Ευρώπη. Σύμφωνα με σχετική Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (13.07.2010), μόνο το 2,3% των πολιτών της ΕΕ ζούσε το 2010 σε κράτος-μέλος της ΕΕ διαφορετικό από εκείνο στο οποίο γεννήθηκε, τη στιγμή που τα ποσοστά των ατόμων που άλλαξαν περιφέρεια/ πολιτεία διαμονής στις ΗΠΑ το 1986 ήταν 3%⁶. Επίσης, σύμφωνα με έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (2010), το 17% των Ευρωπαίων σκέπτεται να εργαστεί στο εξωτερικό στο μέλλον – με τα αντίστοιχα ποσοστά να κυμαίνονται από 51% στη Δανία ως 4% στην Ιταλία (διαφορές Βορρά-Νότου).

Η θεωρία των Άριστων Νομισματικών Περιοχών εξηγεί πώς μπορεί να επανέλθει ισορροπία σε περίπτωση ασύμμετρων διαταραχών της ζήτησης, εφόσον υπάρχουν

⁵ http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012/pdf/2012-11-07-stat-annex_en.pdf, τελευταία πρόσβαση 10.07.2013

⁶ Paul R. Krugman & Maurice Obstfeld, «Διεθνής Οικονομική – Θεωρία και Πολιτική», Δεύτερος Τόμος, 5^η Έκδοση, Εκδόσεις Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, 2003

εκτεταμένες συναλλαγές μεταξύ των χωρών-μελών της νομισματικής ένωσης, δεν αναφέρεται όμως στους παράγοντες που μπορούν να περιορίσουν τη συχνότητα και το μέγεθος των διαταραχών. Ένας απ' αυτούς είναι η ομοιότητα των οικονομικών δομών και δη των παραγωγικών κλάδων. Στην ΕΕ ο όγκος του ενδοκλαδικού εμπορίου είναι σημαντικός στο πλαίσιο του ενδοευρωπαϊκού εμπορίου, συνεπώς οι οικονομικές δομές τουλάχιστον σε κάποιες από τις χώρες-μέλη της ΕΕ δε διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Ωστόσο, υπάρχουν διαφορές μεταξύ του ευρωπαϊκού Βορρά και του Νότου. Οι χώρες της Ν. Ευρώπης παράγουν κατά κύριο λόγο προϊόντα ανειδίκευτης εργασίας σε αντίθεση με τις χώρες της Β. Ευρώπης που διαθέτουν μεγαλύτερη συγκέντρωση κεφαλαίου και εξειδικευμένης εργασίας. Οι οικονομολόγοι δε συμφωνούν ως προς τις επιπτώσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δηλ. για το αν θα εξισορροπήσει τις διαφορές μέσω ανακατανομής εργασίας και κεφαλαίου ή θα τις οξύνει μέσω περαιτέρω συγκέντρωσης και εκμετάλλευσης των οικονομιών κλίμακας⁷.

Σημαντική αδυναμία της Ευρωπαϊκής Νομισματικής Ένωσης αποτελεί η ουσιαστική απουσία δημοσιονομικού μηχανισμού μεταβίβασης πόρων στις χώρες-μέλη που αντιμετωπίζουν οικονομικές διαταραχές. Η έλλειψη κοινής ή έστω εναρμονισμένης δημοσιονομικής πολιτικής, το μικρό μέγεθος του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού, αλλά προπάντων η απουσία πολιτικής βούλησης για την ενίσχυση του δημοσιονομικού πυλώνα του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, έχει λειτουργήσει – τουλάχιστον μέχρι σήμερα – ανασχετικά στην προώθηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και την υλοποίηση των προϋποθέσεων της Άριστης Νομισματικής Περιοχής. Αντίθετα, στις ΗΠΑ, υπολογίστηκε ότι οι δημοσιονομικές μεταβιβάσεις μεταξύ των πολιτειών αντιστάθμιζαν ήδη από το 1992 έως και το 40% της μείωσης του περιφερειακού-πολιτειακού εισοδήματος⁸.

Θεωρία της ενδογένειας

Παράλληλα όμως αναπτύχθηκε η θεωρία της ενδογένειας της Άριστης Νομισματικής Περιοχής, η οποία εξυπηρέτησε το ευρωπαϊκό εγχείρημα, παρέχοντας το θεωρητικό

⁷ Paul R. Krugman & Maurice Obstfeld, «Διεθνής Οικονομική – Θεωρία και Πολιτική», Δεύτερος Τόμος, 5^η Έκδοση, Εκδόσεις Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, 2003

⁸ Σύμφωνα με σχετική μελέτη των Xavier Sala-i-Martin και Jeffrey Sachs στο Van Overtveldt, Johan, «Το Τέλος του Ευρώ – Το Αβέβαιο Μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης», Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2012

πλαίσιο για την προώθηση της Νομισματικής Ένωσης. Σύμφωνα με τους οικονομολόγους Jeffrey Frankel και Andrew Rose⁹, οι χώρες που δεν ικανοποιούν τις συνθήκες της Άριστης Νομισματικής Περιοχής όταν εισέρχονται σε μια νομισματική ένωση, μπορεί να αρχίσουν να τις ικανοποιούν εκ των υστέρων: «... η ίδια η νομισματική ένωση μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη ολοκλήρωση του εμπορίου και του συγχρονισμού των επιχειρηματικών (οικονομικών) κύκλων. Οι χώρες που εντάσσονται στην ΟΝΕ, όποια κι αν είναι τα κίνητρά τους, μπορεί να ικανοποιήσουν τα κριτήρια της Άριστης Νομισματικής Περιοχής εκ των υστέρων, ακόμα κι αν δεν τα ικανοποιούν εκ των προτέρων»¹⁰. Επρόκειτο για μια αμφιλεγόμενη θεωρία, η οποία έδωσε επιχειρήματα στους υποστηρικτές της ΟΝΕ και ώθηση στο εγχείρημα. Στο πλαίσιο αυτό, υιοθετήθηκε η Συνθήκη του Μάαστριχτ, η οποία περιλάμβανε κάποια κριτήρια σύγκλισης, ωστόσο παρέκαμπτε άλλα, όπως η δημοσιονομική εναρμόνιση ή η κινητικότητα του εργατικού δυναμικού. Θεωρήθηκε ότι η τήρηση των κριτηρίων περί χρέους και δημοσιονομικών ελλειμμάτων θα εδραίωνε τη δημοσιονομική πειθαρχία, ενώ η σύγκλιση πληθωρισμού και επιτοκίων θα οδηγούσε σε χρηματοπιστωτική ενοποίηση.

Η πραγματικότητα, ωστόσο, σύντομα διέψευσε τις αισιόδοξες προσδοκίες, καθώς Γερμανία και Γαλλία παραβίασαν τις διατάξεις του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) το 2003, υπερβαίνοντας τα επιτρεπτά όρια δημοσιονομικού ελλείμματος. Σύμφωνα με τους Γερμανούς οικονομολόγους Michael Burda και Stefan Gerlach, «το ΣΣΑ απέτυχε επειδή, όταν οι κυβερνήσεις παραβίασαν τους κανονισμούς, δε συνέβη τίποτα»¹¹.

Όσον αφορά στη θεωρία της ενδογένειας, οι θέσεις της εξακολουθούν να δέχονται σοβαρή κριτική. Νεότερες έρευνες υποστηρίζουν ότι οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στις αγορές εργασίας και προϊόντων εντατικοποιήθηκαν από τα κράτη-μέλη της ΕΕ έως την ένταξή τους στην Ευρωζώνη, έκτοτε ωστόσο επιβραδύνθηκαν ή ανακόπηκαν εντελώς¹². Πολλοί οικονομολόγοι, ήδη από το 2006, κάνουν λόγο για μεταρρυθμιστική κόπωση εντός

⁹ Frankel J. & A. Rose, "Is EMU More Justifiable Ex Post than Ex Ante?", *European Economic Review* 41 (3): 753-760, 1997

¹⁰ Frankel J. & A. Rose, "The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria", Working Paper, NBER, 1996

¹¹ Van Overtveldt, Johan, «Το τέλος του ευρώ – Το αβέβαιο μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης», Εκδόσεις Μεταίχμιο 2011

¹² Willett D. Thomas, Permpoon Orawan, Wihlborg Clas, "Endogenous OCA Analysis and the Early Euro Experience", *World Economy*, Vol. 33, No 7, p. 851-872, July 2010

της Ευρωζώνης και κατονομάζουν ως παράγοντες που θα μπορούσαν να ενεργοποιήσουν εκ νέου το μεταρρυθμιστικό ζήλο των κρατών-μελών, στον οποίο προσβλέπουν οι υποστηρικτές της ενδογένειας των προϋποθέσεων της Άριστης Νομισματικής Περιοχής, μια σοβαρή οικονομική κρίση – η οποία ωστόσο δε θα προκαλούσε τις ίδιες ενδογενείς αντιδράσεις σε όλα τα κράτη-μέλη – μια μεγάλη άνοδο της ανεργίας ή την εξυγίανση των δημοσίων οικονομικών¹³.

II' Ενότητα

Οικονομικός-επιχειρηματικός κύκλος

Πέραν του σκέλους της κρίσης της Ευρωζώνης που σχετίζεται με τις αδυναμίες και τα σφάλματα στην οικοδόμηση αλλά και στα πρώτα βήματα της λειτουργίας της, ένα δεύτερο σκέλος της κρίσης σχετίζεται με την ύφεση που βιώνουν κυρίως οι χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας τα τελευταία χρόνια. Παρενθετικά λοιπόν, ακολουθεί σύντομη αναφορά στο κεφάλαιο της οικονομικής θεωρίας περί οικονομικού-επιχειρηματικού κύκλου.

Ο οικονομικός ή επιχειρηματικός κύκλος – ως γνωστόν – αναφέρεται στις διακυμάνσεις της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας των κρατών ή συνηθέστερα στις διακυμάνσεις σειράς σημαντικών επιχειρηματικών κλάδων. Ο οικονομικός ή επιχειρηματικός κύκλος χαρακτηρίζεται από διαστολές ή επεκτάσεις που λαμβάνουν χώρα σχεδόν ταυτόχρονα σε πολλούς επιχειρηματικούς κλάδους και, ακολούθως, από συστολές ή υφέσεις, κατά τις οποίες συρρικνώνεται αντιστοίχως η οικονομική δραστηριότητα. Οι κυκλικές διακυμάνσεις – επεκτάσεις και υφέσεις – επαναλαμβάνονται, αν και όχι σε σταθερή περιοδική βάση, σε κάθε οικονομία, ενώ τα βασικά χαρακτηριστικά τους¹⁴ – διάρκεια, βάθος και διάχυση – ποικίλλουν. Ειδικότερα, για να χαρακτηριστεί μια συστολή ως ύφεση, θα πρέπει να αποδεικνύεται παρατεταμένη διάρκεια της πτώσης της

¹³ Duval Romain & Elmeskov Jorgen, "The Effects of EMU on Structural Reforms in Labour and Product Markets, ECB Working Papers Series, No 596, March 2006, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=887083, τελευταία πρόσβαση 25.04.2013

¹⁴ Σύμφωνα με τον ορισμό των οικονομολόγων Burns και Mitchell.

οικονομικής δραστηριότητας και να αφορά πολλούς και σημαντικούς τομείς της οικονομίας.

Μολονότι δεν υπάρχει επίσημος ορισμός για την ύφεση, κατά γενική παραδοχή θεωρείται ότι η οικονομία μιας χώρας έχει εισέλθει σε ύφεση μετά τη διαπίστωση μείωσης του πραγματικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της επί δυο διαδοχικά τρίμηνα¹⁵. Καθώς ο ανωτέρω εμπειρικός κανόνας παρουσιάζει μειονεκτήματα (υπερβολική εστίαση στο δείκτη του ΑΕΠ), το National Bureau of Economic Research (NBER) των ΗΠΑ, έχοντας μελετήσει τα στοιχεία των αμερικανικών υφέσεων, λαμβάνει υπόψη μια σειρά οικονομικών δεικτών στη διάγνωση μιας ύφεσης. Το NBER λοιπόν, ορίζει ως ύφεση «μια σημαντική υποχώρηση στην οικονομική δραστηριότητα, η οποία εκτείνεται σε ολόκληρη την οικονομία, διαρκεί περισσότερο από μερικούς μήνες και είναι ορατή στην παραγωγή, την απασχόληση, το πραγματικό εισόδημα και άλλους δείκτες. Η ύφεση ξεκινά όταν η οικονομία αγγίζει την κορυφή της δραστηριότητας και τελειώνει όταν η οικονομία φτάνει στον πυθμένα»¹⁶. Συνεπώς, η αρμόδια επιτροπή του NBER που ασχολείται με τη μελέτη του οικονομικού-επιχειρηματικού κύκλου, εξετάζει και άλλες παραμέτρους (πλην του ΑΕΠ), όπως η απασχόληση, το εισόδημα, οι πωλήσεις και η βιομηχανική παραγωγή, προκειμένου να διαπιστώσει με σχετική ασφάλεια μια ύφεση στην οικονομική δραστηριότητα.

Πολιτικές αντιμετώπισης της ύφεσης

Όπως στα περισσότερα οικονομικά διλήμματα, έτσι και στην περίπτωση της ενδεικνυόμενης πολιτικής αντιμετώπισης της ύφεσης, υπάρχει διχογνωμία μεταξύ των οικονομολόγων και των οικονομικών σχολών τις οποίες εκπροσωπούν, ως προς το δέον γενέσθαι. Επί σειρά ετών και μέχρι τη δεκαετία του 1980, υπήρχε γενική παραδοχή ότι η έξοδος από την ύφεση περνούσε μέσα από τη δίοδο της τόνωσης της συνολικής ζήτησης και η κεϋνσιανή συνταγή δεν αμφισβητούνταν. Εξάλλου, χάρη στη σημαντική αύξηση των ομοσπονδιακών δαπανών – και των στρατιωτικών εξοπλισμών – κατά τη δεκαετία του 1930, κατόρθωσαν οι ΗΠΑ να εξέλθουν από τη Μεγάλη Ύφεση.

¹⁵ Claessens, Stijn and Kose, M. Ayhan, “Finance & Development” (quarterly magazine of the IMF), March 2009, Volume 46, Nr. 1 - <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2009/03/basics.htm>, τελευταία πρόσβαση 09.08.2013

¹⁶ <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2009/03/basics.htm>, τελευταία πρόσβαση 09.08.2013

Με την επικράτηση όμως του νεοφιλελευθερισμού των Thatcher και Reagan στις δυο πλευρές του Ατλαντικού και τη συνακόλουθη περιθωριοποίηση του κεϋνσιανισμού, κυριάρχησε το δόγμα του ορθολογισμού των ελεύθερων αγορών και της ελαχιστοποίησης του ρόλου του κράτους που πρέσβευε η σχολή του Σικάγο. Κατά την άποψη των 'στεριανών' οικονομολόγων¹⁷, «είναι αδύνατο να υπάρξει συνολική ανεπάρκεια ζήτησης», ενώ όπως υποστήριζε ο γνωστός 'στεριανός' νομπελίστας οικονομολόγος Robert Lucas ήδη από τη δεκαετία του 1970, «οι υφέσεις προκαλούνται από προσωρινή σύγχυση : εργαζόμενοι και εταιρίες δυσκολεύονται να διακρίνουν τις συνολικές μεταβολές στο επίπεδο των τιμών, εξαιτίας του πληθωρισμού που προκαλούν οι αλλαγές στη δική τους επιχειρηματική κατάσταση. Ο Lucas προειδοποιούσε ότι οποιαδήποτε απόπειρα εναντίωσης στον επιχειρηματικό κύκλο είναι αντιπαραγωγική και υποστήριζε ότι οι παρεμβατικές πολιτικές απλώς επιτείνουν τη σύγχυση»¹⁸.

Το μήλο της έριδος για τις διάφορες οικονομικές σχολές αφορά το είδος της οικονομικής πολιτικής που μπορεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικότερα την ύφεση – διασταλτικές, επεκτατικές, αντικυκλικές πολιτικές έναντι συσταλτικών, περιοριστικών, προκυκλικών πολιτικών.

Οι οπαδοί του κεϋνσιανισμού, με πρωτοστάτη το γνωστό νομπελίστα οικονομολόγο Paul Krugman, τάσσονται απερίφραστα υπέρ της άσκησης αντικυκλικής οικονομικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της ύφεσης. Ειδικότερα μάλιστα, όταν η οικονομία βρίσκεται ήδη σε ύφεση και η νομισματική πολιτική αποδεικνύεται ανίσχυρη και αναποτελεσματική με τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια να βρίσκονται ή να τείνουν στο μηδέν, μόνο η εφαρμογή αντικυκλικής δημοσιονομικής πολιτικής είναι σε θέση να αντιστρέψει το κλίμα.

Όπως υποστηρίζει ο καθηγητής οικονομικών του Harvard Kennedy School, Jeffrey Frankel, είναι εξαιρετικά σημαντικό αλλά και δύσκολο να εντοπιστεί από τους πολιτικούς το σωστό χρονικό σημείο (timing) για την εφαρμογή μιας προκυκλικής ή αντικυκλικής δημοσιονομικής πολιτικής. Όταν η οικονομία βρίσκεται σε θετική τροχιά, η κυβέρνηση θα

¹⁷ Krugman Paul, «Τέλος στην ύφεση τώρα!», Εκδόσεις Πόλις, 2012, σελ. 124-125

¹⁸ Ibid

πρέπει να επιδιώκει πλεόνασμα, ενώ όταν η οικονομία έχει βυθιστεί σε ύφεση, ο προϋπολογισμός θα πρέπει να είναι ελλειμματικός. Η προκυκλική δημοσιονομική πολιτική αυξάνει τις δημόσιες δαπάνες και μειώνει τους φόρους σε περιόδους εξάρσεων, ενώ μειώνει τις δαπάνες και αυξάνει τη φορολογική επιβάρυνση σε περιόδους κάμψης ή ύφεσης, λειτουργώντας αποσταθεροποιητικά, αφού διογκώνει τον κίνδυνο υπερθέρμανσης, πληθωρισμού και πρόκλησης φουσκών στοιχείων του ενεργητικού σε φάσεις έξαρσης, ενώ μεγεθύνει τις ζημιές σε παραγωγή και απασχόληση κατά τις υφέσεις. «Με άλλα λόγια, η προκυκλική δημοσιονομική πολιτική μεγεθύνει τη δριμύτητα του οικονομικού κύκλου», υπογραμμίζει ο Jeffrey Frankel¹⁹. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Paul Krugman, ο οποίος παραπέμπει στον John Maynard Keynes – «η έξαρση και όχι η κάμψη είναι ο σωστός χρόνος για λιτότητα στο θησαυροφυλάκιο»²⁰ - και διατείνεται ότι η πραγματική δοκιμασία των κεϋνσιανών οικονομικών δε συντελέστηκε στις ΗΠΑ, αλλά σε χώρες όπως η Ελλάδα και η Ιρλανδία, στις οποίες επιβλήθηκε «άγρια δημοσιονομική λιτότητα» ως προϋπόθεση για τη χορήγηση έκτακτης δανειοδότησης, με αποτέλεσμα να υποφέρουν από βαθύτατες υφέσεις και μείωση του πραγματικού τους ΑΕΠ κατά διψήφια ποσοστά²¹.

Οι οπαδοί του – κατά τα φαινόμενα κυρίαρχου στην Ευρώπη - δόγματος της «επεκτατικής λιτότητας» (expansionary fiscal contraction)²² υποστηρίζουν ότι μια σημαντική περιστολή των δημοσίων δαπανών μπορεί να επιφέρει αλλαγές στις μελλοντικές προσδοκίες για το ύψος φόρων και δαπανών, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η ιδιωτική κατανάλωση οδηγώντας σε αύξηση του ΑΕΠ και σε συνολική ανάκαμψη της οικονομίας.

Σύμφωνα με το εν λόγω δόγμα, ο μηχανισμός μέσω του οποίου μπορεί να συντελεστεί η έξοδος από την ύφεση διαμέσου της εφαρμογής μιας κατεχοχόν προκυκλικής

¹⁹ Frankel, Jeffrey "The Procyclicalists: Fiscal austerity vs. stimulus", 07.08.2012, <http://www.voxeu.org/article/procyclicalists-fiscal-austerity-vs-stimulus>, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

²⁰ "The boom, not the slump, is the right time for austerity at the Treasury"

²¹ Krugman, Paul – "Keynes was right", 29.12.2011, http://www.nytimes.com/2011/12/30/opinion/keynes-was-right.html?_r=0, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

²² Η θεωρία αυτή παρουσιάστηκε για πρώτη φορά από τους οικονομολόγους Francesco Giavazzi και Marco Pagano το 1990 και χαρακτηρίστηκε ως η «γερμανική άποψη» περιστολής του προϋπολογισμού. Για περισσότερα, βλ. Giavazzi, Francesco; Pagano, Marco (1990). "Can Severe Fiscal Contractions Be Expansionary? Tales of Two Small European Countries". *NBER Macroeconomics Annual* **5**: p.p. 75–111.

δημοσιονομικής πολιτικής, ενεργοποιείται με την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης σε επενδυτές και καταναλωτές. Οι μεν επενδυτές, παρακολουθώντας την περιστολή των δημοσίων δαπανών από την κυβέρνηση με στόχο την εξάλειψη του δημοσιονομικού ελλείμματος, αρχίζουν να προσδοκούν πιο περιορισμένο κρατικό δανεισμό και μείωση των επιτοκίων στο μέλλον, οπότε μπορούν να οδηγηθούν σε αποφάσεις για υψηλότερες επενδυτικές δαπάνες. Οι δε καταναλωτές ερμηνεύουν τις κυβερνητικές προσπάθειες περιστολής των δημοσίων δαπανών υπό το πρίσμα μιας χαμηλότερης φορολογικής επιβάρυνσης στο μέλλον, οπότε αναθεωρώντας τις προσδοκίες για τις μελλοντικές φορολογικές τους υποχρεώσεις προς τα κάτω, αρχίζουν να αυξάνουν τις καταναλωτικές τους δαπάνες στο παρόν, αναθερμαίνοντας την οικονομία.

Σύμφωνα με τον οικονομολόγο του Harvard, Alberto Alesina, «ο αντίκτυπος της εμπιστοσύνης είναι τόσο ισχυρός, ώστε σε πολλές περιπτώσεις η λιτότητα οδηγεί σε οικονομική επέκταση»²³. Είναι προφανές λοιπόν ότι για τους οπαδούς του δόγματος της επεκτατικής λιτότητας, η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης διαδραματίζει ρόλο-κλειδί για την ανάκαμψη μιας οικονομίας.

Όπως ήταν αναμενόμενο, ο αντίλογος δεν άργησε να αναπτυχθεί – από τους κύκλους των οπαδών του Κεϋνσιανισμού και όχι μόνο. Όπως επισημαίνει ο νομπελίστας οικονομολόγος Paul Krugman, αναφερόμενος στην αντιμετώπιση της πρόσφατης ύφεσης της αμερικανικής οικονομίας, «δεν ήταν καθόλου βέβαιο ότι η εσπευσμένη επιβολή δημοσιονομικής λιτότητας – περικοπές δαπανών και αύξηση φορολογίας, ενώ η οικονομία βρισκόταν ήδη σε βαθιά ύφεση – θα συντελούσε στην αποτροπή της κρίσης. Άλλο να περικοπτούμε τις δαπάνες ή να αυξάνουμε τους φόρους όταν η οικονομία βρίσκεται σχετικά κοντά στην πλήρη απασχόληση και η κεντρική τράπεζα αυξάνει τα επιτόκια για να αποσοβήσει τον κίνδυνο ανόδου του πληθωρισμού. Σε μια τέτοια περίπτωση, δεν είναι απαραίτητο οι περικοπές δαπανών να προκαλέσουν ύφεση, αφού η κεντρική τράπεζα μπορεί να εξουδετερώσει τις υφεσιακές επιπτώσεις τους, μειώνοντας ή τουλάχιστον διατηρώντας σταθερά τα επιτόκια. Αν όμως η οικονομία βρίσκεται σε βαθιά ύφεση και τα επιτόκια είναι ήδη σχεδόν μηδενικά, οι περικοπές δαπανών δεν μπορούν να

²³ Krugman Paul, «Τέλος στην ύφεση τώρα!», Εκδόσεις Πόλις, 2012, σελ. 224

αντισταθμιστούν. Έτσι, η ύφεση βαθαίνει και τα έσοδα μειώνονται, εξουδετερώνοντας εν μέρει τουλάχιστον την προσπάθεια περιορισμού των ελλειμμάτων»²⁴.

Οι ερευνητές του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) Guajardo, Leigh και Pescatori διερεύνησαν τις επιπτώσεις της δημοσιονομικής εξυγίανσης επί της οικονομικής δραστηριότητας στις χώρες του ΟΟΣΑ και δημοσίευσαν τα αποτελέσματα της έρευνάς τους τον Ιούλιο του 2011. Κατόπιν εμπεριστατωμένης έρευνας των ιστορικών αρχείων και των δημοσιονομικών μέτρων των ανωτέρω χωρών, οι ανωτέρω οικονομολόγοι κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η δημοσιονομική εξυγίανση έχει συστατικά αποτελέσματα επί της εγχώριας ιδιωτικής ζήτησης και του ΑΕΠ και βυθίζει την οικονομία σε περαιτέρω ύφεση²⁵. Αντίστοιχες ήταν και οι διαπιστώσεις του Office for Budget Responsibility του Ηνωμένου Βασιλείου: τα μέτρα δημοσιονομικής λιτότητας που εφαρμόστηκαν κατά την περίοδο 2011-2012 – περικοπές δημοσίων δαπανών και αυξήσεις φόρων – είχαν ως αποτέλεσμα την μείωση του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης κατά 1,4%²⁶.

Ύφεση & Ευρωζώνη

Η Ευρωζώνη – η οποία εξήλθε μεν από την ύφεση το β' τρίμηνο του 2013 – αναμένεται ωστόσο ότι θα παραμείνει σε ύφεση σε ετήσια βάση το 2013, σύμφωνα με τις αναθεωρημένες Χειμερινές Προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την περίοδο 2012-2014 (Δελτίο Τύπου, 22.02.2013) και ότι θα εμφανίσει τα πρώτα σημάδια ουσιαστικής ανάκαμψης το 2014.

²⁴ Ibid, σελ. 221-222

²⁵ Guajardo, Jaime; Leigh, Daniel; Pescatori, Andrea (July 2011). "[Expansionary Austerity: New International Evidence](http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11158.pdf)". International Monetary Fund. Για περισσότερα, βλ. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11158.pdf>, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

²⁶ Chote, Robert (8 March 2013). "[Office for Budget Responsibility](http://budgetresponsibility.independent.gov.uk/wordpress/docs/Letter-from-Robert-Chote-to-Prime-Minister.pdf)". Office for Budget Responsibility. Αναλυτικότερα: <http://budgetresponsibility.independent.gov.uk/wordpress/docs/Letter-from-Robert-Chote-to-Prime-Minister.pdf>, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

Γράφημα 2 – Πρόβλεψη ρυθμού ανάπτυξης ως ποσοστό του ΑΕΠ

Πηγή : Ευρωπαϊκή Επιτροπή/ εφ. Die Welt

«Ο συνδυασμός συγκυριακής επιβράδυνσης, αβεβαιότητας και της βραδύρυθμης προσαρμογής των ισολογισμών, καθώς και της αναδιάταξης των πόρων στην οικονομία - που είναι τυπικά επακόλουθα μιας βαθιάς χρηματοπιστωτικής κρίσης - παρακωλύει προς το παρόν την εγχώρια κατανάλωση και τις επενδύσεις. Η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων θα μειώσει ωστόσο τον αρνητικό αντίκτυπο αυτών των παραγόντων». Πρόκειται για τη δεύτερη κατά σειρά ύφεση στην Ευρωζώνη κατά την τελευταία πενταετία, αν και, όπως διευκρινίζουν πολλοί οικονομολόγοι στις εκθέσεις τους, δεν αντιμετωπίζουν όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης ύφεση, παρά τη σύγκλιση και το συγχρονισμό των οικονομικών κύκλων των 17.

Σύμφωνα με το Κέντρο Ερευνών Οικονομικής Πολιτικής (Centre for Economic Policy Research)²⁷, η οικονομική δραστηριότητα στην Ευρωζώνη κορυφώθηκε κατά το τρίτο τρίμηνο του 2011 και έκτοτε βρίσκεται σε ύφεση. Το τρίτο τρίμηνο του 2011 σηματοδότησε το τέλος μιας επέκτασης που ξεκίνησε κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2009 και διήρκεσε 10 τρίμηνα – πρόκειται για την επέκταση με τη μικρότερη διάρκεια από το 1970. Η αύξηση της

²⁷ www.cepr.org

παραγωγής κατά 4% από τον πυθμένα έως την κορυφή, δε στάθηκε επαρκής για να επαναφέρει το ΑΕΠ της Ευρωζώνης στο προ κρίσης επίπεδό του και συγκεκριμένα στο τέλος της επέκτασης κατά το τρίτο τρίμηνο του 2011, το ΑΕΠ ήταν περίπου 2% χαμηλότερο από την προηγούμενη κορυφή του κατά το πρώτο τρίμηνο του 2008.

Η ύφεση στην Ευρωζώνη – ή ορθότερα στα κράτη-μέλη της που πλήττονται περισσότερο από την υποτονική οικονομική δραστηριότητα – παρουσιάζει όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά της καθοδικής φάσης του οικονομικού κύκλου που περιγράφονται στα οικονομικά εγχειρίδια: μείωση της παραγωγής, της απασχόλησης, του εισοδήματος, της καταναλωτικής ζήτησης και των επενδύσεων, στασιμότητα ή μείωση του πληθωρισμού, απαισιοδοξία για το μέλλον και δυσμενές οικονομικό – επιχειρηματικό κλίμα. Αν και δε γίνεται καθολικά αποδεκτός, ο εμπειρικός κανόνας που ορίζει την έναρξη της ύφεσης μετά από δυο διαδοχικά τρίμηνα μείωσης του πραγματικού ΑΕΠ, βρίσκει εφαρμογή στην περίπτωση της Ευρωζώνης.

Γράφημα 3 – ΑΕΠ, κατανάλωση, επένδυση και απασχόληση

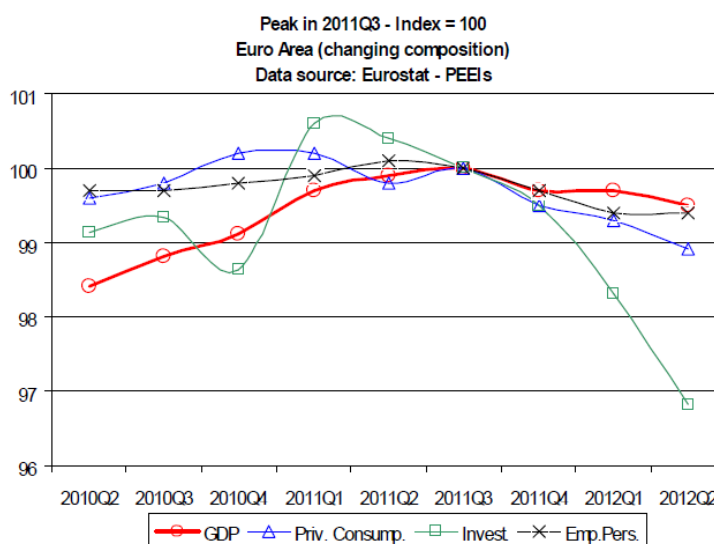

Figure 3. GDP, consumption, investment and employment

Πηγή: Euro Area Business Cycle Committee Findings, CEPR

Διαπιστώνεται, ωστόσο, ότι μολονότι η Ευρωζώνη στο σύνολό της βρίσκεται σε ύφεση από το τρίτο τρίμηνο του 2011, μεταξύ των επιμέρους χωρών παρατηρείται

σημαντική ετερογένεια. Στα ακόλουθα γραφήματα γίνεται φανερό ότι, με σημείο αναφοράς το τρίτο τρίμηνο του 2011, η Γαλλία «τα καταφέρνει», Ισπανία και Ιταλία επιδεικνύουν χαμηλά επίπεδα ΑΕΠ και απασχόλησης, ενώ αντίθετα η Γερμανία εμφανίζει αύξουσα πορεία τόσο του ΑΕΠ όσο και της απασχόλησης.

Γράφημα 4 – ΑΕΠ χωρών της Ευρωζώνης

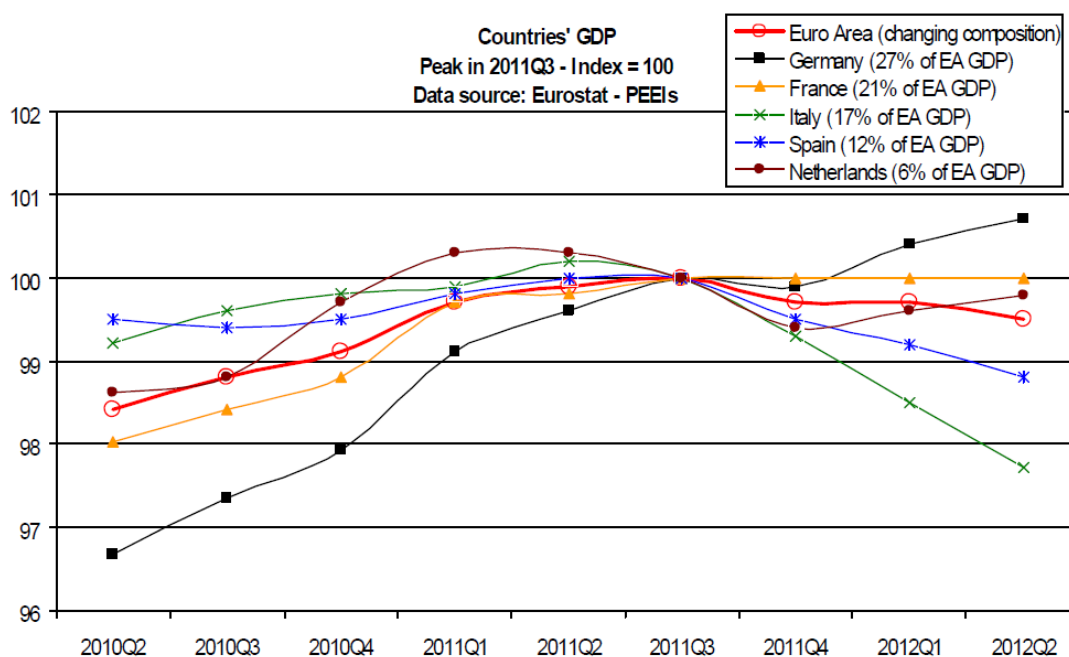

Figure 5. Countries' GDP

Note: Countries' weights are based on 2011 GDP.

Πηγή: Euro Area Business Cycle Committee Findings, CEPR

Η ύφεση στην Ευρωζώνη γίνεται περισσότερο ορατή στην αγορά εργασίας. Συγκεκριμένα, η απασχόληση παρουσίαζε ελαφρά κάμψη ήδη πριν από το τρίτο τρίμηνο του 2011, γεγονός μάλλον ασυνήθιστο, καθώς, συνήθως έπεται της μείωσης της παραγωγής. Προφανώς, η αγορά εργασίας δεν ανέκαμψε πλήρως από την προηγούμενη ύφεση, γεγονός που ίσως προκάλεσε την εκ νέου ταχύτατη μείωση της απασχόλησης.

Γράφημα 5 – Απασχόληση χωρών Ευρωζώνης

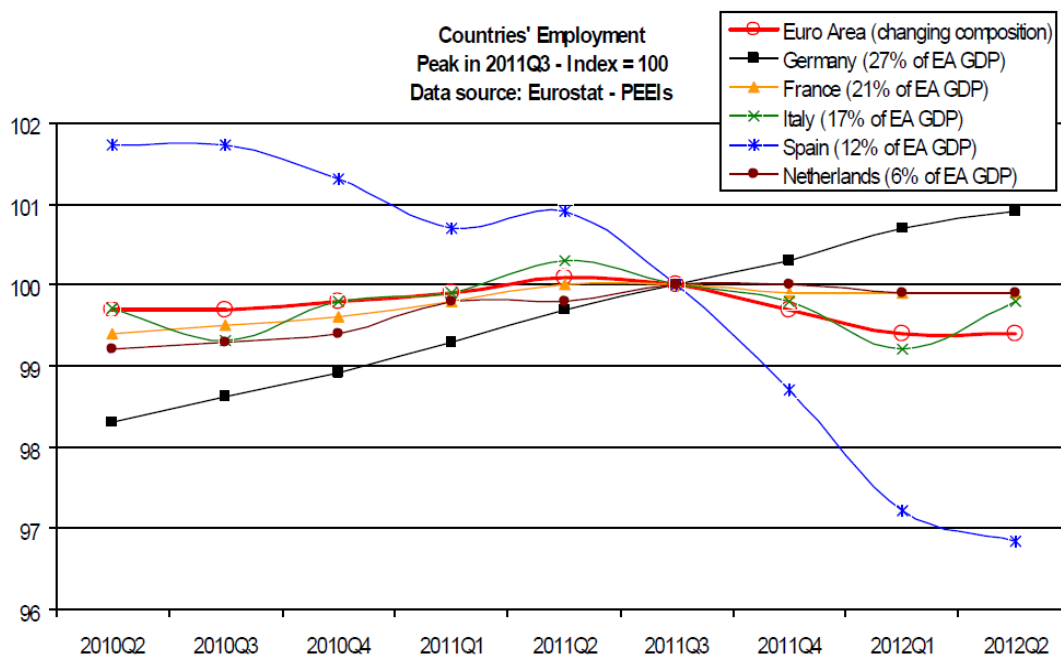

Figure 6. Countries' Employment
Note: Countries' weights are based on 2011 GDP.

Πηγή: Euro Area Business Cycle Committee Findings, CEPR

Ο Peter Bofinger²⁸, καθηγητής οικονομικών στο πανεπιστήμιο του Würzburg και μέλος του Συμβουλίου Οικονομικών Εμπειρογνομόνων – ‘των σοφών’ – της γερμανικής ομοσπονδιακής κυβέρνησης, χαρακτηρίζει την κατάσταση, στην οποία βρίσκεται σήμερα η Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση – «με τη μονοδιάστατη προσήλωση στη δημοσιονομική εξυγίανση, την αφελή πίστη στην ευεργετική επίδραση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και την πλήρη αγνόηση των συστημικών προβλημάτων» - ως «τρίγωνο της κολάσεως» παραπέμποντας στις «τρεις μεγάλες εστίες κρίσης που αλληλοενισχύονται όλο και περισσότερο : μια κρίση δημοσίου χρέους, μια τραπεζική κρίση και μια μακροοικονομική κρίση».

Οι χώρες της Ευρωζώνης που βρέθηκαν μετά το 2009 στο στόχαστρο των αγορών και υποχρεώνονταν να καταβάλλουν υπέρογκα spreads για τη χρηματοδότησή τους, προτίμησαν να αποδεχθούν αυστηρά προγράμματα λιτότητας, προκειμένου να

²⁸ Bofinger Peter, «Επιστροφή στο μάρκο; Η Γερμανία χρειάζεται το ευρώ», Εκδόσεις Πόλις, Δεκέμβριος 2012, σελ.: 101-102

απαγκιστρωθούν από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές και να ενταχθούν σε προγράμματα χρηματοδότησης της Ευρωζώνης και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Έτσι, η Ελλάδα, η Ιρλανδία και η Πορτογαλία αναγκάστηκαν να υπογράψουν μνημόνια και να εφαρμόσουν περιοριστικές οικονομικές πολιτικές με δυσμενείς επιπτώσεις για την οικονομική τους μεγέθυνση, αλλά ανάλογες πολιτικές υλοποίησαν και η Ισπανία και η Ιταλία, την ίδια στιγμή μάλιστα που συνέχιζαν να καταβάλουν πολύ υψηλές αποδόσεις για το δανεισμό τους από τις αγορές.

Οι προκυκλικές αυτές πολιτικές, δεδομένης της καθοδικής φάσης του οικονομικού κύκλου ή ακόμη και της ύφεσης στις εν λόγω χώρες, όπως πολύ σύντομα κατέστη φανερό, ενέτειναν την ύφεση ενώ σε συνδυασμό με το 'σκάσιμο των φουσκών' στις αγορές ακινήτων, επιδείνωσαν περαιτέρω τόσο την πιστοληπτική ικανότητα, όσο και το ενεργητικό πολλών ευρωπαϊκών τραπεζών, με μοναδική διέξοδο την αύξηση της αναχρηματοδότησής τους επί μια τριετία από την ΕΚΤ.

Καθώς η κρίσιμη στιγμή Minsky²⁹ για τις νότιες χώρες της Ευρωζώνης είναι από καιρό πραγματικότητα³⁰, η εμμονή στις προκυκλικές πολιτικές δημοσιονομικής εξυγίανσης έχει λάβει διαστάσεις αξιώματος ανεξαρτήτως της φάσης του οικονομικού κύκλου και όλοι οι συστημικά σημαντικοί δρώντες εντός και εκτός Ευρωζώνης αναμένουν την επομένη των γερμανικών εκλογών της 22^{ας} Σεπτεμβρίου.

Όπως σε πολλά ζητήματα έτσι και σ' αυτό, οι οικονομολόγοι δε συμφωνούν ως προς τον ενδεδειγμένο τρόπο αντιμετώπισης της ύφεσης στην Ευρωζώνη. Ο Paul Krugman, στο τελευταίο βιβλίο του, υπενθυμίζει τη βασική αρχή του Keynes ότι «Ο καιρός για λιτότητα είναι η οικονομική άνθηση, όχι η κάμψη», υπογραμμίζοντας ότι «τώρα είναι η ώρα η κυβέρνηση να αυξήσει τις δαπάνες, όχι να τις μειώσει, μέχρι ο ιδιωτικός τομέας να καταστεί

²⁹ Πρόκειται για τον όρο "Minsky moment" που έπλασε ο οικονομολόγος Paul McCulley για την εταιρία διαχείρισης αμοιβαίων κεφαλαίων Pimco. «Όταν τα επίπεδα του χρέους είναι αρκετά υψηλά, η στιγμή του Minsky μπορεί να έλθει με οποιαδήποτε αφορμή : μια συνηθισμένη ύφεση, το σκάσιμο μιας φούσκας στεγαστικών δανείων...Το άμεσο αίτιο δεν έχει σημασία. Το σημαντικό είναι ότι οι δανειστές ανακαλύπτουν εκ νέου τους κινδύνους του χρέους, οι δανειολήπτες αναγκάζονται να ξεκινήσουν την απομόχλευση και αρχίζει το σπιράλ χρέους-αποπληθωρισμού του Fisher». Krugman Paul, «Τέλος στην ύφεση τώρα!», Εκδόσεις Πόλις, Ιούλιος 2012, σελ. 65

³⁰ <http://eurozoneddevelopments.pimco.com/EN/Insights/Pages/PIMCO-Cyclical-Outlook---Deleveraging-Austerity-and-Europes-Potential-Minsky-Moment.aspx>, τελευταία πρόσβαση 29.04.2013

έτοιμος να δώσει νέα ώθηση στην οικονομία» και επικρίνοντας τον κανόνα των πολιτικών λιτότητας που καταστρέφουν τις θέσεις εργασίας. Στον αντίποδα του Keynes, οι οπαδοί των περιοριστικών οικονομικών πολιτικών τάσσονται υπέρ των άμεσων περικοπών των δημοσίων δαπανών προκειμένου να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη, υποστηρίζοντας ότι η αποκατεστημένη εμπιστοσύνη θα καθιστούσε τις εν λόγω περικοπές επεκτατικές κι όχι συσταλτικές. Μάλιστα, κατά τον οικονομολόγο του Harvard, Alberto Alesina, «ο αντίκτυπος της εμπιστοσύνης είναι τόσο ισχυρός, ώστε σε πολλές περιπτώσεις η λιτότητα οδηγεί σε οικονομική επέκταση»³¹.

Γεγονός παραμένει ωστόσο ότι η αντιμετώπιση της ύφεσης στην Ευρωζώνη στερείται βαθμούς ελευθερίας που σχετίζονται με την απώλεια της συναλλαγματικής πολιτικής και τους περιορισμούς της νομισματικής πολιτικής ως εργαλείων αντιμετώπισης των ασύμμετρων διαταραχών³². Ακριβώς λόγω του ενιαίου νομίσματος, τα κράτη-μέλη που αντιμετωπίζουν τις δυσμενείς επιπτώσεις της ύφεσης, έχουν προβλήματα ανταγωνιστικότητας και/ ή υψηλό δημοσιονομικό έλλειμμα και χρέος, στερούνται της δυνατότητας υποτίμησης του νομίσματός τους για την αποκατάσταση της ισορροπίας και συνήθως υποχρεούνται να εφαρμόσουν πολιτικές εσωτερικής υποτίμησης που εντείνουν περαιτέρω την ύφεση.

III' Ενότητα

Δημοσιονομική πολιτική στο πλαίσιο της Νομισματικής Ένωσης

Σύμφωνα με τη θεωρία των Άριστων Νομισματικών Περιοχών, οι αρνητικές διαταραχές σε κάποιες από τις χώρες της νομισματικής ένωσης θα πρέπει να αντιμετωπίζονται μέσω ενός κεντρικού προϋπολογισμού, ο οποίος θα παρέχει έναν αυτόματο μηχανισμό μεταβιβαστικών πληρωμών που θα μειώνουν το κοινωνικό κόστος της νομισματικής ένωσης. Τα πλεονασματικά κράτη-μέλη της ένωσης (π.χ. Γερμανία) θα πρέπει να μεταβιβάζουν εισόδημα (επιδόματα ανεργίας κλπ.) στα ελλειμματικά για την

³¹ Krugman Paul, «Τέλος στην ύφεση τώρα!», Εκδόσεις Πόλις, Ιούλιος 2012, σελ. 222-224

³² Πολλοί οικονομικοί αναλυτές θεωρούν καίρια για την ανάσχεση της κρίσης και την ανάκτηση της εμπιστοσύνης των αγορών, την αλλαγή πολιτικής της ΕΚΤ από τον Mario Draghi εδώ κι έναν περίπου χρόνο.

αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση της καθοδικής φάσης του οικονομικού κύκλου. Ωστόσο, η λύση αυτή προκρίνεται στο βαθμό που οι αρνητικές διαταραχές είναι προσωρινές. Σε αντίθετη περίπτωση, εφόσον δηλαδή οι διαταραχές είναι μόνιμες, το σύστημα αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί στο μεσοδιάστημα, μέχρις ότου επιτευχθεί μεγαλύτερη ευκαμψία στους μισθούς και τις τιμές και αυξηθεί η κινητικότητα της εργασίας. Σύμφωνα με τον Paul De Grauwe³³, αν δεν επιτευχθεί επαρκής ευκαμψία, είναι δυνατό να προκύψουν δυσβάστακτες οικονομικές επιβαρύνσεις – για τις χώρες που μεταβιβάζουν μόνιμα εισόδημα σε άλλες όταν υπάρχει ένας κεντρικός προϋπολογισμός στη νομισματική ένωση, ή για τις χώρες που συσσωρεύουν υπερβολικό (εξωτερικό) χρέος στην περίπτωση των αποκεντρωμένων εθνικών προϋπολογισμών.

Το ζήτημα της ασκούμενης από τα επιμέρους κράτη-μέλη αυτόνομης δημοσιονομικής πολιτικής για την αντιμετώπιση των αρνητικών οικονομικών διαταραχών, αναπόφευκτα σχετίζεται με τη διατηρησιμότητα ή βιωσιμότητα των ελλειμμάτων των κρατικών προϋπολογισμών και της δημοσιονομικής πειθαρχίας στο πλαίσιο της νομισματικής ένωσης.

Ένα συνεχιζόμενο δημοσιονομικό έλλειμμα οδηγεί σε αύξηση του δημοσίου χρέους που θα πρέπει να εξυπηρετηθεί στο μέλλον. Αν λοιπόν το επιτόκιο του δημοσίου χρέους υπερβαίνει το ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας, τότε ενεργοποιείται μια δυναμική διαδικασία συνεχούς διόγκωσης του δημοσίου χρέους σε σχέση με το ΑΕΠ της χώρας – μια κατάσταση, η οποία δε θεωρείται βιώσιμη και απαιτεί τη λήψη διορθωτικών μέτρων.

Οι συνήθως ενδεδειγμένες πολιτικές σχετίζονται είτε με τη δημοσιονομική εξυγίανση με στόχο την εξασφάλιση υψηλού πλεονάσματος στον προϋπολογισμό, είτε με επεκτατική νομισματική πολιτική (π.χ. δημιουργία χρήματος) για τη σταθεροποίηση του λόγου χρέους προς ΑΕΠ, πολιτική που ενδέχεται να αναζωπυρώσει ωστόσο τον πληθωρισμό. Στη Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση, απούσας της δυνατότητας άσκησης επεκτατικής νομισματικής πολιτικής – η ΕΚΤ είναι πάγια προσανατολισμένη, στα πρότυπα της γερμανικής Bundesbank, στη σταθερότητα των τιμών – ο περιορισμός των

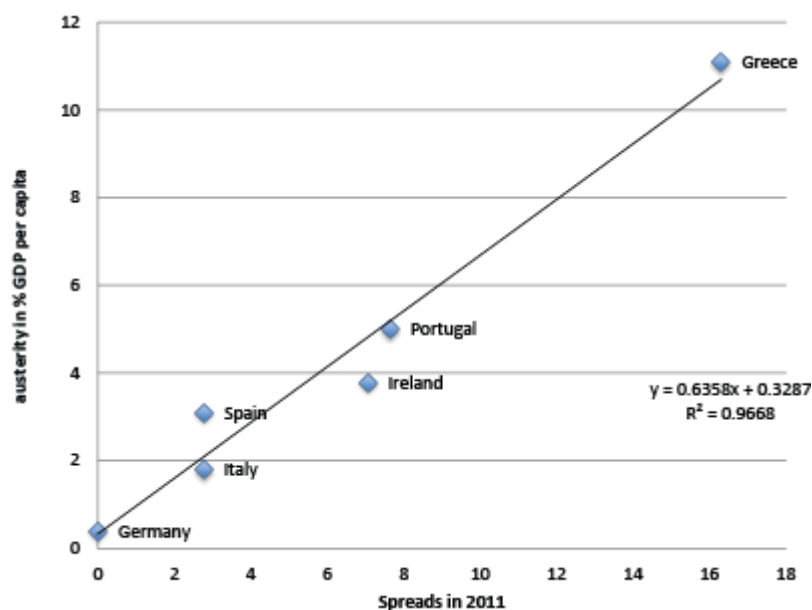
³³ De Grauwe Paul, «Τα οικονομικά της Νομισματικής Ένωσης», Έκτη Διεθνής Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 356

δημοσιονομικών ελλειμμάτων είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την άσκηση περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής και την επίτευξη υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων.

Όπως επισημαίνει ο Paul De Grauwe, τρεις ευρωπαϊκές χώρες με υψηλό δημόσιο χρέος αλλά και δημοσιονομικά ελλείμματα, Βέλγιο, Ιταλία και Ολλανδία, υποχρεώθηκαν κατά τη δεκαετία 1990 να εφαρμόσουν περιοριστικές δημοσιονομικές πολιτικές προκειμένου να εξασφαλίσουν πρωτογενή πλεονάσματα, ακόμα και σε περιόδους ύφεσης της οικονομίας τους, με αποτέλεσμα την περαιτέρω επιδείνωση της ύφεσης και την αύξηση του λόγου χρέους προς ΑΕΠ. Τελικά, κατά την εκπνοή της δεκαετίας του 1990, Βέλγιο και Ιταλία κατάφεραν – μετά από πολυετείς περικοπές δαπανών και αυξήσεις φόρων – να δημιουργήσουν πρωτογενή πλεονάσματα και να μειώσουν τους λόγους χρέους προς ΑΕΠ, αν και το χρέος τους παρέμεινε εξαιρετικά υψηλό κατά την ένταξή τους στην ΟΝΕ.

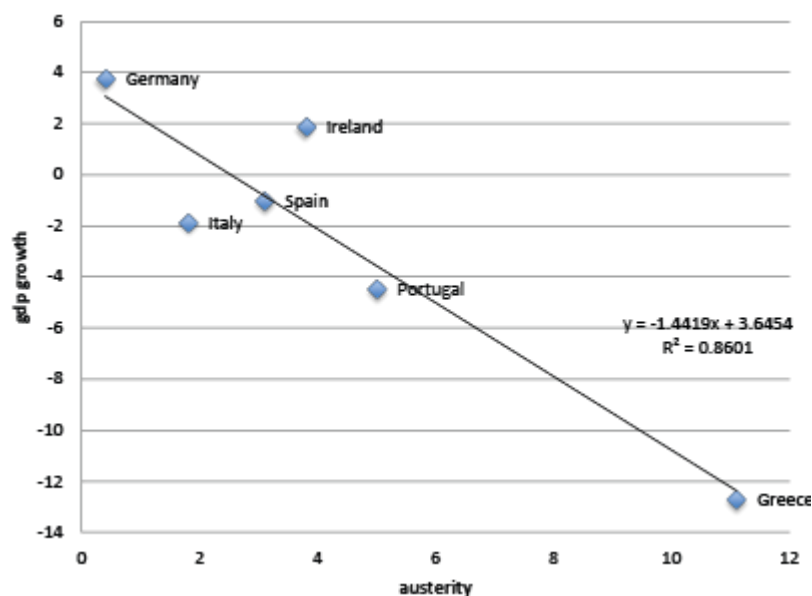
Μια αντίστοιχη κατάσταση βιώνουν σήμερα στην Ευρωζώνη κυρίως οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, οι οποίες εν μέσω ύφεσης προσπαθούν με προκυκλικές οικονομικές πολιτικές να εξυγιάνουν τα δημόσια οικονομικά τους και να επιτύχουν πρωτογενή πλεονάσματα. Ο καθηγητής De Grauwe, σε νεότερη μελέτη του με τίτλο “Panic-driven austerity in the Eurozone and its implications”³⁴, υποστηρίζει ότι στις περιπτώσεις χωρών της Ευρωζώνης που προκλήθηκε μεγαλύτερος πανικός στις αγορές το 2011, τα spreads εκτινάχθηκαν σε αναλογικά υψηλότερα επίπεδα. Διαπιστώνει επίσης μια έντονα θετική συσχέτιση μεταξύ του ύψους των spreads και της έντασης των μέτρων λιτότητας. Η Ελλάδα, για παράδειγμα, που βρέθηκε αντιμέτωπη το 2011 με πολύ υψηλά επιτόκια, εφάρμοσε εξαιρετικά αυστηρά μέτρα λιτότητας που ξεπερνούσαν το 10% του κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

³⁴ De Grauwe, P, & Ji, Y. (2013). "Panic-driven austerity in the Eurozone and its implications" Vox EU, Paper on [voxeu.org](http://www.voxeu.org), 21 February 2013 - <http://www.voxeu.org/article/panic-driven-austerity-eurozone-and-its-implications>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

Γράφημα 6 - Μέτρα λιτότητας & spreads to 2011

Πηγή: Financial Times & Datastream

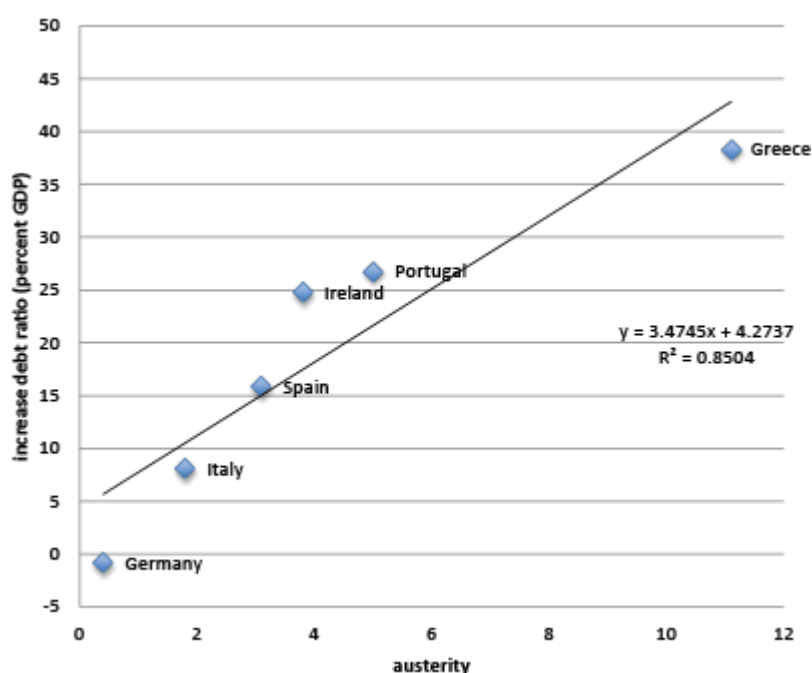
Στη συνέχεια, διαπιστώνει σημαντική αρνητική συσχέτιση μεταξύ των μέτρων λιτότητας που εφάρμοσαν οι χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας και του ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ τους, δηλ. οι χώρες που εφάρμοσαν τα αυστηρότερα προγράμματα λιτότητας το 2011, βίωσαν και τη μεγαλύτερη μείωση του ΑΕΠ τους κατά τη διετία 2011-2012.

Γράφημα 7 - Λιτότητα & αύξηση του ΑΕΠ 2011-2012

Πηγή: Financial Times & Datastream

Ο De Grauwe καταλήγει στο εύλογο συμπέρασμα ότι οι χώρες που εφάρμοσαν τα αυστηρότερα προγράμματα λιτότητας αντιμετώπισαν τις βαθύτερες υφέσεις, που υπέσκαψαν τη δυνατότητα εξυπηρέτησης του χρέους τους (λόγω της μεγαλύτερης μείωσης του ΑΕΠ στον παρονομαστή του λόγου χρέους/ ΑΕΠ) κατά τη διετία 2011-2012, άρα προφανώς η συνταγογραφηθείσα περιοριστική δημοσιονομική πολιτική δεν επέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Γράφημα 8 - Λιτότητα & αύξηση του χρέους/ΑΕΠ

Πηγή: *Financial Times & Datastream* (Δεν έχει υπολογιστεί η αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους στα τέλη του 2011 ύψους 30% του ΑΕΠ)

Δημοσιονομική πειθαρχία και Σύμφωνο Σταθερότητας & Ανάπτυξης

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, σε μια προσπάθεια σύγκλισης των θεμελιωδών οικονομικών μεγεθών των κρατών-μελών της και αποφυγής της διάχυσης των αρνητικών επιπτώσεων ενός μη διατηρήσιμου δημοσίου χρέους μιας χώρας στις υπόλοιπες, προχώρησε στην υιοθέτηση του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (1997) και στην πρόσφατη αναθεώρησή του (Δημοσιονομικό Σύμφωνο). Στόχος του αρχικού όσο και του αναθεωρημένου Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) είναι η διασφάλιση της δημοσιονομικής πειθαρχίας των κρατών-μελών, προκειμένου να αποφευχθεί το φαινόμενο της εμφάνισης υπερβολικών ελλειμμάτων και να εδραιωθεί η νομισματική σταθερότητα,

μέσω ενός προληπτικού σκέλους επόπτευσης των επιμέρους δημοσιονομικών πολιτικών των κρατών-μελών και ενός διορθωτικού σκέλους που άπτεται της διαδικασίας υπερβολικών δημοσιονομικών ελλειμμάτων.

Μολονότι δεν αμφισβητείται η αναγκαιότητα επιβολής κάποιων κανόνων σχετικά με την εφαρμογή δημοσιονομικών πολιτικών εκ μέρους των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Νομισματικής Ένωσης καθώς και με την ύπαρξη κάποιας μορφής αμοιβαίου ελέγχου, ωστόσο ανακύπτουν ερωτηματικά ως προς την ενδεχόμενη ακαμψία των κανόνων που υπαγορεύουν την εφαρμογή συγκεκριμένων δημοσιονομικών πολιτικών. Το όριο δημοσιονομικού ελλείμματος 3% επί του ΑΕΠ υποχρέωσε πολλές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να καταφύγουν σε παραποιήσεις των σχετικών στατιστικών στοιχείων ή να χρησιμοποιήσουν διάφορα τεχνάσματα δημιουργικής λογιστικής και τεχνικές απόκρυψης του αληθινού μεγέθους των ελλειμμάτων των προϋπολογισμών τους.

Ένα άλλο σημείο που έχει απασχολήσει τους οικονομολόγους, αφορά στο ερώτημα εάν και κατά πόσο η συμμετοχή μιας χώρας σε μια Νομισματική Ένωση αυξάνει τη δημοσιονομική της πειθαρχία. Αν και μέχρι στιγμής δεν έχει καταστεί δυνατό να δοθεί μια σαφής και κατηγορηματική απάντηση στο εν λόγω ερώτημα, επισημαίνεται ότι η ένταξη μιας χώρας σε μια Νομισματική Ένωση με κοινό νόμισμα περιορίζει τις πιθανότητες μελλοντικής υποτίμησής του, όπως επίσης περιορίζει και τον κίνδυνο αθέτησης πληρωμών. Αυτό συμβαίνει διότι «οι δανειστές μπορεί να δυσκολεύονται να εκτιμήσουν σωστά τον κίνδυνο αθέτησης πληρωμών, λόγω της έμμεσης εγγύησης που παρέχουν οι άλλες χώρες-μέλη της Νομισματικής Ένωσης, οι οποίες θεωρείται ότι θα σπεύσουν να διασώσουν οικονομικά τη χώρα-μέλος που έχει συσσωρεύσει υπερβολικό δημόσιο χρέος. Αυτή η έμμεση εγγύηση περιορίζει τον κίνδυνο αθέτησης πληρωμών και δημιουργεί κίνητρα υπερβολικής διόγκωσης του δημοσίου χρέους των χωρών-μελών. Επομένως, στην περίπτωση της νομισματικής ένωσης προκύπτει ζήτημα 'ηθικού κινδύνου'(moral hazard)»³⁵.

Το ζήτημα του ηθικού κινδύνου βρέθηκε στο επίκεντρο των συζητήσεων και του προβληματισμού πολιτικών και οικονομολόγων κατά την τελευταία τριετία, με αφορμή τις 'διασώσεις' (bail-outs) Ελλάδας, Ιρλανδίας και Πορτογαλίας. Οι πολέμοι των διασώσεων

³⁵ De Grauwe Paul, «Τα οικονομικά της Νομισματικής Ένωσης», Έκτη Διεθνής Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 375

τόνιζαν τον ηθικό κίνδυνο ενός τέτοιου εγχειρήματος που αφενός θα οδηγούσε σε διόγκωση του δημοσίου χρέους των εν λόγω χωρών και αφετέρου θα μπορούσε να λειτουργήσει ως παράδειγμα προς μίμηση για τις υπόλοιπες. Ο οικονομολόγος Jens Boysen-Hogrefe από το Ινστιτούτο για την Παγκόσμια Οικονομία του Κιέλου (Institut für Weltwirtschaft), σε σχετική μελέτη του³⁶ ερευνήσε τον ηθικό κίνδυνο των υπό διάσωση χωρών, όπως αποτυπωνόταν στα πριμ κινδύνου αναχρηματοδότησής τους και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, εν προκειμένω, ο ηθικός κίνδυνος της διάσωσης (bail-out) υπερτιμήθηκε. Μετά την ένταξη στην Ευρωζώνη, όντως τα επιτόκια δανεισμού των εν λόγω χωρών προσέγγιζαν εκείνα της Γερμανίας, όμως η αιτία δεν ήταν η προσδοκία διάσωσης, αλλά το γεγονός ότι οι αγορές είχαν επαναπαυτεί και δεν ανέμεναν μια τέτοια εξέλιξη. Κατά τον Boysen-Hogrefe, μια άλλη ένδειξη ότι η προοπτική ενός bail-out αναστατώνει και δεν καθησυχάζει τις αγορές είναι ότι οι αποδόσεις των ελληνικών και ιρλανδικών ομολόγων εκτοξεύτηκαν στα ύψη μετά την υποβολή των επίσημων αιτημάτων βοήθειας – συνεπώς, οι κεφαλαιαγορές κινητοποιήθηκαν όχι λόγω της προοπτικής διάσωσης των εν λόγω χωρών, αλλά «από την ομολογία μιας εξαιρετικά δύσκολης κατάστασης».

Δημοσιονομικό Σύμφωνο – Ευρώ+

Η γερμανική κυβέρνηση πιστή στη δημοσιονομική πειθαρχία – ανεξαρτήτως φάσης του οικονομικού κύκλου – και μη λησμονώντας τις δυσάρεστες επιπτώσεις για ολόκληρη την Ευρωζώνη από την παραβίαση των προβλεπόμενων από το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) μεγίστων ορίων δημοσιονομικού ελλείμματος, τόσο από το Βερολίνο όσο και από το Παρίσι, κατά τις αρχές της δεκαετίας του 2000³⁷, δεν παρέλειψε προσφάτως να αναλάβει νέα πρωτοβουλία για την αναθεώρηση του ΣΣΑ επί τω αυστηρότερω.

³⁶ Τίτλος „Für einen Schuldenschnitt und gegen den Rettungsschirm? Argumente auf dem Prüfstand“, Μάιος 2011, http://www.ifw-kiel.de/wirtschaftspolitik/politikberatung/kiel-policy-brief/kiel_policy_brief_29.pdf, & σχετικό άρθρο στην γερμανική οικονομική εφ. Handelsblatt με τίτλο «Ευρωπαϊκή κρίση χρέους – Υπερτιμάται ο ηθικός κίνδυνος», 21.06.2011, <http://www.handelsblatt.com/politik/oekonomie/wissenswert/euro-schuldenkrise-moral-hazard-wird-ueberschaetzt/4310932.html>, τελευταία πρόσβαση 29.04.2013

³⁷ Στις παραμονές των εκλογών της 22ας Σεπτεμβρίου, η Καγκελάρια Angela Merkel δεν παρέλειψε να επιρρίψει για μια ακόμη φορά ευθύνες για την παραβίαση του ΣΣΑ στο σοσιαλδημοκρατικό τότε Καγκελάριο Gerhard Schröder.

Η Γερμανίδα Καγκελάριας, η οποία υποσχέθηκε στο Ομοσπονδιακό Κοινοβούλιο το 'χρεόφρενο'³⁸ και κατ' επέκταση το Δημοσιονομικό Σύμφωνο προκειμένου να διασφαλίσει την υπερψήφιση των 'πακέτων διάσωσης' για τους απειλούμενους με στάση πληρωμών ευρωπαϊούς εταίρους της, κατάφερε να προσεταιριστεί τον απερχόμενο Πρόεδρο Sarkozy στο εγχείρημά της για επιβολή δημοσιονομικής πειθαρχίας και λιτότητας στην ΕΕ³⁹. Υπέρ του Δημοσιονομικού Συμφώνου τάσσεται και ο Γερμανός Υπουργός Οικονομικών Wolfgang Schäuble, καθώς αναμένεται ότι θα οικοδομήσει «εμπιστοσύνη στη μακροπρόθεσμη σταθερότητα του συστήματος»⁴⁰.

Σύμφωνα με τους κανόνες που περιλαμβάνονται στο νέο Δημοσιονομικό Σύμφωνο⁴¹ για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης – Βρετανία και Τσεχία αποφάσισαν να απέχουν – οι χώρες-μέλη της ΕΕ που δεσμεύτηκαν να το εφαρμόσουν θα πρέπει να ενσωματώσουν στο Σύνταγμά τους τον αποκαλούμενο 'χρυσό κανόνα' των ισοσκελισμένων ή πλεονασματικών προϋπολογισμών. Παράλληλα, προβλέπεται η αυτόματη ενεργοποίηση διορθωτικών μηχανισμών (όπως π.χ. αυξήσεις φόρων ή περικοπές δαπανών), σε περίπτωση μη επίτευξης των στόχων. Τα διορθωτικά ελλείμματα, δηλ. τα δημοσιονομικά ελλείμματα από τα οποία έχουν αφαιρεθεί οι κυκλικές επιπτώσεις (υφέσεις), δε θα πρέπει να υπερβαίνουν το 0,5% του ΑΕΠ – με ελάχιστες εξαιρέσεις – ενώ οι χώρες με ελλείμματα που υπερβαίνουν το 3% θα βρίσκονται αντιμέτωπες με κυρώσεις, εκτός εάν αυτές αποτραπούν με απόφαση της πλειοψηφίας των κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Επιπλέον, οι χώρες, των οποίων το δημόσιο χρέος υπερβαίνει το όριο του 60% του ΑΕΠ τους, δεσμεύονται να το μειώνουν κατά 5% ετησίως, ενώ αντίθετα, εκείνες που πληρούν τον ανωτέρω όρο, επιτρέπεται να έχουν υψηλότερο διορθωτικό δημοσιονομικό έλλειμμα, το οποίο όμως δεν μπορεί να υπερβαίνει το 1% του ΑΕΠ τους.

³⁸ „Schuldenbremse“: πρόκειται για συνταγματική δέσμευση μη ανάληψης νέου χρέους, σε ισχύ από το 2009. Το ανώτατο όριο νέου – διορθωτικού – χρέους από το ομοσπονδιακό κράτος δεν επιτρέπεται να υπερβαίνει το 0,35% ΑΕΠ, με μοναδικές εξαιρέσεις περιπτώσεις φυσικών καταστροφών και επίμονων υφέσεων.

³⁹ <http://www.handelsblatt.com/politik/international/fiskaldisziplin-van-rompuy-greift-merkozy-plaene-auf-seite-all/5928982-all.html,06.12.2011> – τελευταία πρόσβαση 01.05.2013

⁴⁰ Ρεπορτάζ στο γερμανικό οικονομικό περιοδικό „Manager Magazin“: <http://www.manager-magazin.de/politik/deutschland/0,2828,830465,00.html>, 29.04.2012 – τελευταία πρόσβαση 01.05.2013

⁴¹ Για το πλήρες κείμενο, βλ.: http://european-council.europa.eu/media/639238/06_-tscg.el.12.pdf, τελευταία πρόσβαση 01.05.2013

Όπως προβλέπεται στο Σύμφωνο, αρμόδιο για να κρίνει αν οι χώρες-μέλη της ΕΕ συμμορφώνονται με τη δημοσιονομική πειθαρχία, αλλά και για να επιβάλει πρόστιμα σε περίπτωση παράβασης των κανόνων, είναι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Τέλος, απαραίτητη προϋπόθεση πρόσβασης στα κεφάλαια του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ESM) από τις χώρες-μέλη της ΕΕ, αποτελεί η εκ μέρους τους κύρωση του Δημοσιονομικού Συμφώνου.

Το Δημοσιονομικό Σύμφωνο έχει, στο μεταξύ, εξελιχθεί σε μήλο της έριδος τόσο μεταξύ της Γερμανίας και των εταίρων της, όσο και στο εσωτερικό της ίδιας της χώρας. Χώρες με ελλείμματα που υπερβαίνουν τα προβλεπόμενα όρια, όπως η Γαλλία, διατηρούν τις ενστάσεις τους, ενώ άλλες που έχουν ανάγκη τη χρηματοδότηση από τον ESM, έσπευσαν να κυρώσουν το νέο Σύμφωνο. Από την άλλη πλευρά, διχογνωμίες υπάρχουν και στο εσωτερικό της Γερμανίας, καθώς, αφενός μεν η Άνω Βουλή (Bundesrat) – στην οποία πλειοψηφούν τα κόμματα της αντιπολίτευσης – έδωσε τη συγκατάθεσή της μετά από πολύμηνες διαπραγματεύσεις⁴² (05.07.2013), αφετέρου, κορυφαίοι οικονομολόγοι διατυπώνουν διϊστάμενες απόψεις για την αποτελεσματικότητα του Συμφώνου⁴³. Ενώ ο Wolfgang Franz, πρόεδρος του συμβουλίου οικονομικών εμπειρογνομόνων (μέχρι το Φεβρουάριο του 2013), καταγράφει στα πλεονεκτήματα του Συμφώνου τον αυτοματισμό των κυρώσεων κατά των κρατών-παραβατών, ο Hans-Werner Sinn, πρόεδρος του Ινστιτούτου Οικονομικών Ερευνών IFO του Μονάχου, διερωτάται πώς θα εφαρμοστούν αυστηρότεροι κανόνες, από τη στιγμή που ακόμη και οι χαλαρότεροι κανόνες του ΣΣΑ παραβιάστηκαν, χαρακτηρίζει το Σύμφωνο «ηρεμιστικό χάπι για τους Γερμανούς», προκειμένου να ξαναβάλουν το χέρι στην τσέπη και το μηχανισμό των κυρώσεων «στάχτη στα μάτια», αφού δεν μπορεί να διανοηθεί την ενεργοποίηση της διαδικασίας των κυρώσεων κατά της Γαλλίας.

⁴² Δημοσιεύματα σε ιστοτόπους γερμανικών μμε - <http://www.stern.de/news2/aktuell/bundesrat-stimmt-europaeischem-fiskalpakt-zu-2034351.html>, <http://www.zeit.de/news/2013-07/05/d-bundesrat-stimmt-gesetz-zu-europaeischem-fiskalpakt-zu-05103203>, <http://www.n-tv.de/politik/Bundesrat-winkt-Gesetze-durch-article10940956.html>, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

⁴³ Deutsche Welle: <http://www.dw.de/%C3%B6konomen-zweifeln-am-fiskalpakt/a-16048762>, 26.06.2012 – τελευταία πρόσβαση 01.05.2013

IV' Ενότητα

Η γερμανική εμμονή για δημοσιονομική πειθαρχία – Ιστορικό υπόβαθρο

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να παρεμβληθεί συνοπτικά και υπό μορφή παρένθεσης το ιστορικό υπόβαθρο που έχει οδηγήσει την ηγετική δύναμη της Ευρωπαϊκής Ένωσης σ' αυτή τη μονομερή νεοφιλελεύθερη προσέγγιση με κεντρικό άξονα τη δημοσιονομική πειθαρχία, τη σταθερότητα των τιμών και την ανταγωνιστικότητα, θέτοντας σε δεύτερη μοίρα την πλήρη απασχόληση. Μάλιστα η οικονομική της ηγεμονία στο πλαίσιο της Ευρωζώνης, της έχει επιτρέψει να επιβάλλει μια πολιτική αυστηρής λιτότητας στους εταίρους της και μάλιστα σε μια περίοδο που τουλάχιστον οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου πλήττονται από βαθιά ύφεση και κρίση χρέους.

Η πρόσφατη γερμανική ιστορία και οι διευθετήσεις που ακολούθησαν τη λήξη των δυο Παγκόσμιων Πολέμων σφράγισαν την ψυχολογία, αλλά και την οικονομική πολιτική του γερμανικού έθνους, κατά τον 20^ο και τον 21^ο αιώνα. Επιπλέον, η διαφορετική διαχείριση του ζητήματος της καταβολής των πολεμικών αποζημιώσεων και της αποπληρωμής των χρεών οδήγησαν τη χώρα σε εκ διαμέτρου αντίθετα οικονομικά αλλά και πολιτικά και κοινωνικά αποτελέσματα.

Περίοδος του Μεσοπολέμου

Η Συνθήκη Ειρήνης των Βερσαλλιών, με την οποία τερματίστηκε το 1919 ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, επέβαλε στη Γερμανία δυσβάσταχτες πολεμικές αποζημιώσεις. Η χώρα αναγκάστηκε να παραδοθεί το Νοέμβριο του 1918, μετά την ολοσχερή καταστροφή της οικονομίας της που είχε οδηγήσει το λαό της σε απόγνωση λόγω των ελλείψεων σε βασικά αγαθά. Το Βερολίνο αναγκάστηκε από τις συμμαχικές δυνάμεις, κατά τις διαπραγματεύσεις στις Βερσαλλίες, να αναλάβει την ευθύνη υποκίνησης του πολέμου και να αποδεχτεί την καταβολή πολεμικών αποζημιώσεων λόγω 'ενοχής πολέμου' ύψους 226 δισεκατομμυρίων χρυσών μάρκων (που αντιστοιχούσαν στο ήμισυ της γνωστής ποσότητας χρυσού εκείνης της εποχής). Η καταβολή των αποζημιώσεων θα απαιτούσε το μεγαλύτερο μέρος του αιώνα, ενώ, στο μεταξύ, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 η γερμανική

ομοσπονδία, τα ομόσπονδα κρατίδια και οι δήμοι αναγκάστηκαν να δανειστούν εκ νέου από τις διεθνείς αγορές για να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους.

Ο ρόλος των πολεμικών αποζημιώσεων στη μετέπειτα πορεία της Γερμανίας παραμένει ακόμη και σήμερα στο επίκεντρο συζητήσεων και αντιπαραθέσεων, η πρώτη από τις οποίες ξεκίνησε το 1919 από τον John Maynard Keynes, ο οποίος παρευρέθηκε ως μέλος της βρετανικής αντιπροσωπείας στις διαπραγματεύσεις στις Βερσαλλίες, αλλά παραιτήθηκε διαφωνώντας με τις υπερβολικά αυστηρές απαιτήσεις των Συμμάχων από τη Γερμανία.

Ο Keynes άσκησε αυστηρή κριτική στην εκδικητική στάση κυρίως της Γαλλίας – που φοβόταν την αναβίωση της Γερμανίας – κριτική που δημοσιοποίησε σε βιβλίο που εξέδωσε το 1919 με τίτλο «Οι οικονομικές συνέπειες της ειρήνης», όπου «το κύριο οικονομικό του επιχείρημα ήταν ότι η ευρωπαϊκή πολιτική οικονομία χαρακτηρίζεται από την αλληλεξάρτηση: ο Μεγάλος Πόλεμος ήταν ένας ευρωπαϊκός εμφύλιος πόλεμος και κανένα τμήμα της Ευρώπης δε θα κέρδιζε επιδιώκοντας την οικονομική συντριβή ενός άλλου τμήματος. Η Γερμανία υποχρεωνόταν να αποζημιώσει τα νικηφόρα κράτη και να εξαγάγει περιουσιακά στοιχεία και προϊόντα προς αυτά, ενώ επιπλέον οι εισαγωγές που πραγματοποιούσαν οι συμμαχικές χώρες από τη Γερμανία αντικαθιστούσαν την εγχώρια παραγωγή. Στο μεταξύ, η φτωχή πλέον Γερμανία δεν μπορούσε να συνεχίσει να αγοράζει τα είδη που εξήγαν οι συμμαχικές χώρες. Επομένως όλες οι πλευρές υπέφεραν οικονομικά. Ο Keynes προέβλεψε επίσης – σωστά, όπως αποδείχθηκε ήδη από το 1923 – ότι οι πολεμικές αποζημιώσεις θα βυθίσουν τη Γερμανία σε υπερπληθωρισμό»⁴⁴.

Η κρίση του 1929 και η κατάρρευση του χρηματιστηρίου ανέδειξε το ζήτημα της διαγραφής των αποζημιώσεων, αν και με μεγάλη καθυστέρηση. Η χώρα, βουτηγμένη στο χρέος και με ένα τραπεζικό σύστημα να παραπαίει, οδηγήθηκε σε μια δίνη χρέους, πληθωρισμού και ύφεσης, η οποία συνέβαλε στην άνοδο της δημοτικότητας και τελικά στην ανέλιξη του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος του Αδόλφου Χίτλερ στην εξουσία. Μέσα σε

⁴⁴ Patomäki, Heikki «Η μεγάλη αποτυχία της ευρωζώνης – Από την κρίση σε ένα παγκόσμιο Νιου Ντιλ», Εκδόσεις Μεταίχμιο 2013, σελ. 220

μια πενταετία, το Ναζιστικό Κόμμα αύξησε ραγδαία τα ποσοστά του – από 2,6% το 1928 σε 43,9% το Μάρτιο του 1933 – και οδήγησε στην Καγκελαρία τον αρχηγό του⁴⁵.

Η περίοδος του Μεσοπολέμου στη Γερμανία έχει σφραγιστεί από τα βιώματα του υπερπληθωρισμού – το 1923, η δίνη του πληθωρισμού είχε λάβει δραματικές διαστάσεις με τις τιμές να διπλασιάζονται κάθε δεύτερη ημέρα – καθώς και από τις αποπληθωριστικές οικονομικές πολιτικές που εφάρμοσε η κυβέρνηση μειοψηφίας του Καγκελάριου Heinrich Brüning. Η εφαρμογή πολιτικών ακραίας λιτότητας από τον Καγκελάριο Brüning είχε ως στόχο αφενός να τιθασεύσει το ραγδαίο πληθωρισμό άροντας τη φοβία του γερμανικού έθνους και αφετέρου να ενισχύσει τη διαπραγματευτική θέση της χώρας στο ζήτημα της αναθεώρησης – αποπληρωμής των πολεμικών αποζημιώσεων και χρεών.

Μολονότι, οι οικονομικές πολιτικές ακραίας λιτότητας που ακολούθησε η κυβέρνηση Brüning εξακολουθούν να αποτελούν πεδίο ιδεολογικών αντιπαραθέσεων μεταξύ οικονομολόγων και πολιτικών επιστημόνων στη Γερμανία, υπάρχει ευρύτερη συναίνεση στη χώρα – και όχι μόνο σ' αυτή – στο ότι το πρόγραμμα καταβολής των πολεμικών αποζημιώσεων δεν επέτρεπε την εφαρμογή πολιτικών ανάκαμψης της οικονομίας. Με την άποψη αυτή συμφωνεί και ο Ewald Nowotny, διοικητής της κεντρικής τράπεζας της Αυστρίας και μέλος του διοικητικού συμβουλίου της ΕΚΤ, ο οποίος τον Ιούνιο του 2012, στο πλαίσιο συζήτησης για τη συνεχιζόμενη κρίση του ευρώ, υπογράμμισε : «Η πεισματική εμμονή σε πολιτικές λιτότητας οδήγησε σε μαζική ανεργία, στην κατάρρευση του δημοκρατικού συστήματος και τελικά, στην καταστροφή του Ναζισμού»⁴⁶.

Περίοδος μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Η διαχείριση της αποπληρωμής των πολεμικών αποζημιώσεων που κλήθηκε να καταβάλλει η Γερμανία μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν εντελώς διαφορετική από εκείνη του προηγούμενου Μεγάλου Πολέμου και, συνεπώς, οδήγησε τη χώρα σε διαφορετική πορεία.

⁴⁵ Winkler, Heinrich A., “Die vorbelastete Republik (1918-1933) – Der lange Weg nach Westen“, Verlag C.H. Beck oHG, München 2010 – ή σε ελληνική μετάφραση «Βαϊμάρη – Η ανάπτυξη δημοκρατία 1918-1933», Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ 2011

⁴⁶ “Nowotny links austerity with rise of Nazism”, Wall Street Journal, 19.06.2012, <http://blogs.wsj.com/eurocrisis/2012/06/19/nowotny-links-austerity-with-rise-of-nazism/>, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

Πολεμικές αποζημιώσεις επιβλήθηκαν και για την πρόκληση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στη Γερμανία, ωστόσο παράλληλα της χορηγήθηκαν δάνεια και οικονομική βοήθεια για την ανασυγκρότηση. Οι νικήτριες συμμαχικές δυνάμεις μεταχειρίστηκαν με διαφορετικό τρόπο το Βερολίνο, το οποίο και πάλι δεν ήταν σε θέση να διαχειριστεί το χρέος του. Στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων του Λονδίνου για το γερμανικό χρέος το 1953 – αντίθετα απ' ό τι συνέβη στις Βερσαλλίες – συμφωνήθηκαν ευνοϊκότεροι όροι αποπληρωμής για τη Γερμανία.

Το πρόγραμμα αποπληρωμής επεκτάθηκε χρονικά, συμφωνήθηκε περικοπή περίπου κατά το ήμισυ της επανυπολογισμένης εκείνη την εποχή αξίας του χρέους, ενώ επίσης επαναπροσδιορίστηκαν ευνοϊκότερα για το Βερολίνο επιτόκια και αποσυνδέθηκαν τα παλαιά χρέη από τον Κανόνα του Χρυσού. «Σύμφωνα με τους όρους της Συμφωνίας του Λονδίνου, η Δυτική Γερμανία θα αποπλήρωνε χρέη 11 δισεκατομμυρίων μάρκων σε διάστημα τριακονταετίας, ενώ τα πρώτα πέντε χρόνια θα κατέβαλε μόνο τους τόκους του χρέους. Οι πληρωμές συνεχίστηκαν και μετά την επανένωση της Γερμανίας, με την τελευταία καταβολή να πραγματοποιείται το 2010»⁴⁷. Σημειώνεται ότι η Γερμανία εντάχθηκε στους αποδέκτες του Σχεδίου Marshall (1948-1952), ενώ επίσης οι συμμαχικές δυνάμεις δεν έθεσαν όρους οικονομικής πολιτικής (conditionalities) στο Βερολίνο για τη χορήγηση δανείων και οικονομικής βοήθειας, ενώ επίσης συμφώνησαν την επανεκβιομηχάνιση της Γερμανίας.

Είναι προφανές ότι οι όροι της Συμφωνίας του Λονδίνου, οι οποίοι απομακρύνθηκαν από την τιμωρητική, εκδικητική λογική της Συνθήκης των Βερσαλλιών, συντέλεσαν στην εντυπωσιακή ανάκαμψη της γερμανικής οικονομίας κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960 – στο αποκαλούμενο γερμανικό οικονομικό θαύμα – και συνέβαλαν στην εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος στη χώρα. Με τη συμμαχική συνδρομή κυρίως στην ανασυγκρότηση των υποδομών και στην παροχή υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας, η Δυτική Γερμανία κατάφερε να εφαρμόσει με επιτυχία το προσανατολισμένο στις εξαγωγές μοντέλο ανάπτυξης της οικονομίας της και,

⁴⁷ Patomäki, Heikki «Η μεγάλη αποτυχία της ευρωζώνης – Από την κρίση σε ένα παγκόσμιο Νιου Ντιλ», Εκδόσεις Μεταίχμιο 2013, σελ. 228-229

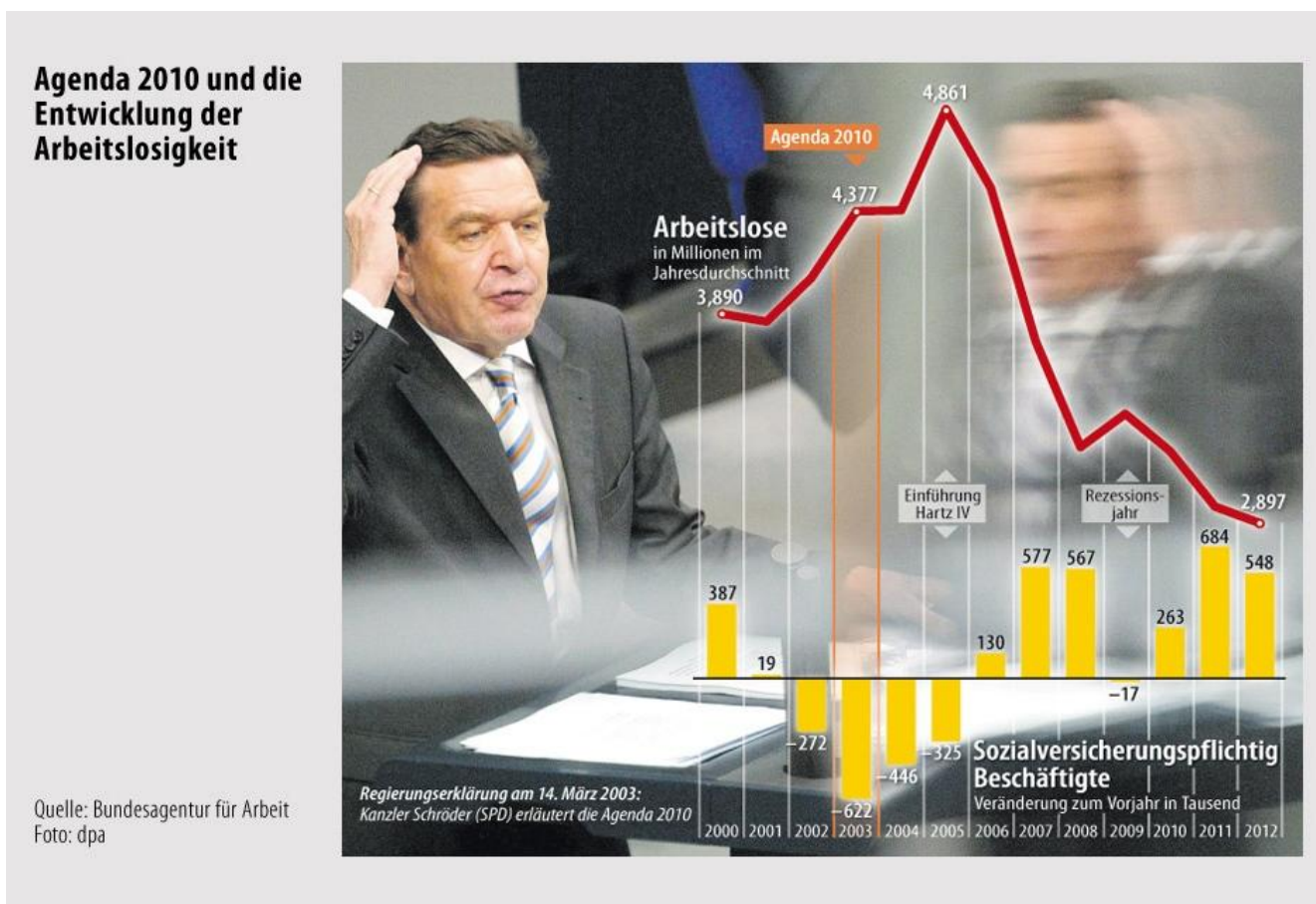
δημιουργώντας πλεονάσματα, να ανταποκρίνεται εμπρόθεσμα στις δανειακές της υποχρεώσεις.

Αν και το Βερολίνο συνέχισε να εφαρμόζει το επιτυχημένο εξαγωγικό μοντέλο οικονομικής μεγέθυνσης και μετά την ενανένωση των δυο Γερμανιών, ωστόσο τα εξαγωγικά πλεονάσματα της χώρας κατά τις δεκαετίες του 1990 και 2000 οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στις αποπληθωριστικές οικονομικές πολιτικές που ακολούθησαν οι κυβερνήσεις εκείνης της περιόδου και – όπως αποδείχθηκε – διασφαλιζόνταν χάρη στις ελλειμματικές πολιτικές των εταίρων τους. Η σημαντικότερη – και η περισσότερο αμφιλεγόμενη – οικονομική μεταρρύθμιση στη Γερμανία μετά την επανένωση, η οποία θεωρείται από πολλούς ότι διεύρυνε το χάσμα μεταξύ του Βερολίνου και των εταίρων του στην ΕΕ, είναι η αποκαλούμενη Agenda 2010 που υλοποιήθηκε κατά την περίοδο 2003-2005 από την κυβέρνηση συνασπισμού Σοσιαλδημοκρατών και Πρασίνων υπό τον Καγκελάριο Gerhard Schröder.

„Agenda 2010“

Η επανένωση της Γερμανίας συνοδεύτηκε από επιβράδυνση της ανάπτυξης της οικονομίας της, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα ώστε η τελευταία δεκαετία του αιώνα να θεωρείται από πολλούς ως «χαμένη» για τη χώρα. Η ισχνή ανάπτυξη της γερμανικής οικονομίας κατά τη δεκαετία του 1990 οδήγησε σε σημαντική μείωση του κατά κεφαλήν εισοδήματος των Γερμανών, με αποτέλεσμα να κατρακυλήσουν από την τέταρτη στην όγδοη θέση μεταξύ των τότε 15 χωρών μελών της ΕΕ, την ίδια στιγμή που ο αριθμός των επισήμως καταγεγραμμένων ανέργων συνέχισε να αυξάνεται ξεπερνώντας – κατά τα μέσα της δεκαετίας του 2000 – τα 4,8 εκατομμύρια.

Γράφημα 9 – Ανεργία (σε εκατομμύρια ανέργων και ετήσια μεσοσταθμική βάση)

(Πηγή: Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Εργασίας/ Bundesagentur für Arbeit στην εφ. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 13.03.2013⁴⁸).

Ήδη από το 1997, επιρρίπτονταν στην κυβέρνηση συνασπισμού Σοσιαλδημοκρατών και Πρασίνων η κατηγορία για «συνωστισμό/ μποτιλιάρισμα μεταρρυθμίσεων» (Reformstau), που δεν επέτρεπε στη χώρα να συναγωνιστεί άλλες συγκρίσιμου μεγέθους και δυνατοτήτων οικονομίες. Στις εγχώριες αιτίες της κατάστασης αυτής – υψηλούς φόρους και εισφορές, δυσκίνητη γραφειοκρατία και συνεχώς αυξανόμενο κόστος εργασίας – έρχονταν τώρα να προστεθούν και νέες προκλήσεις που συνδέονταν με την παγκοσμιοποίηση. Η μεταφορά της παραγωγής και συνεπώς θέσεων εργασίας στο εξωτερικό δεν περιοριζόταν πλέον μόνο σε απλές εργασίες που δεν απαιτούν εξειδίκευση – αντίθετα, προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας όπως και υπηρεσίες μπορούσαν να παραχθούν με πολύ χαμηλότερο κόστος σε πολλές άλλες χώρες. Συνεπώς, ο αριθμός των

⁴⁸ <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/10-jahre-danach-die-agenda-2010-eine-bilanz-12112119.html>, τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

ανειδίκευτων ή χαμηλών προσόντων ανέργων στη Γερμανία εξακολουθούσε να αυξάνεται με ταχείς ρυθμούς κατά την εν λόγω περίοδο, ενώ ταυτόχρονα το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης – λόγω της επίμονης και υψηλής μαζικής ανεργίας, της ιατρικής προόδου και της γήρανσης της κοινωνίας – ερχόταν πλέον αντιμέτωπο με σοβαρότατα προβλήματα χρηματοδότησης. Την εικόνα συμπλήρωνε το πολύπλοκο και εχθρικό προς την επιχειρηματικότητα φορολογικό σύστημα που ενθάρρυνε την εκροή κεφαλαίων και τη μαύρη εργασία, ενώ ταυτόχρονα παρακώλυε ή ακόμη και αποθάρρυνε την υλοποίηση επενδύσεων στη χώρα.

Το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων „Agenda 2010“ θεωρήθηκε ως ένα τολμηρό και αποφασιστικό βήμα της γερμανικής ομοσπονδιακής κυβέρνησης προς την κατεύθυνση της ανάσχεσης της στασιμότητας της οικονομίας της χώρας και της δρομολόγησης της ανάκαμψης. «Θα πρέπει να περικόψουμε τις παροχές του κράτους, να προωθήσουμε την υπευθυνότητα και να απαιτήσουμε μεγαλύτερη συνεισφορά από κάθε μεμονωμένο πολίτη», υπογράμμισε ο Καγκελάριος Schäuder την άνοιξη του 2003, κατά την παρουσίαση στη Γερμανική Ομοσπονδιακή Βουλή της „Agenda 2010“⁴⁹, με την οποία θα επεδίωκε να εξυγιάνει το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, να μειώσει το μη-μισθολογικό κόστος εργασίας κατά 40%, να καταστήσει πιο ευέλικτη την αγορά εργασίας και να σταθεροποιήσει τα δημόσια οικονομικά.

Το πλέον φιλόδοξο και αμφιλεγόμενο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα στην πρόσφατη οικονομική ιστορία της Γερμανίας επικεντρώθηκε ουσιαστικά στους τομείς της αγοράς εργασίας, της περιστολής των κοινωνικών παροχών και δευτερευόντως στη φορολογική πολιτική.

Αγορά εργασίας

Η μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας αποτέλεσε βασικό, αν όχι το σημαντικότερο, πυλώνα της „Agenda 2010“, ενώ είχε αποτελέσει αντικείμενο επεξεργασίας της Έπιτροπής περί σύγχρονης παροχής υπηρεσιών της ομοσπονδιακής κυβέρνησης. Οι περισσότερες από

⁴⁹ Δημοσίευμα στην εφ. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 13.03.2013, <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/10-jahre-danach-die-agenda-2010-eine-bilanz-12112119.html>, τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

τις 13 προτάσεις πολιτικής που εισηγήθηκε η εν λόγω επιτροπή, απέβλεπαν στην άρση των προσκομμάτων απασχόλησης στην αγορά εργασίας καθώς και στην αναδιάρθρωση της τότε Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Εργασίας, ενώ υλοποιήθηκαν μέσω των τεσσάρων Νόμων Hartz⁵⁰ και του Νόμου περί Μεταρρυθμίσεων στην Αγορά Εργασίας.

Οι μεταρρυθμίσεις Hartz, όντας «οι μεγαλύτερες μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας στην ιστορία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας», φιλοδοξούσαν μέσω μιας συνεπούς διαδικασίας 'στήριξης και ώθησης' (fordern und fördern) να οδηγήσουν τους ανέργους και πάλι στην αγορά εργασίας, να αναδιοργανώσουν το κοινωνικό κράτος δίνοντάς του έναν πιο ενεργητικό ρόλο από τον μέχρι τότε παθητικό ρόλο του χρηματοδότη και να αναδιαρθρώσουν την Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Εργασίας ενισχύοντας τη διάσταση της διαμεσολάβησης εργασίας και περιστέλλοντας τη διάσταση της διαχείρισης των ανέργων.

Από τους συνολικά τέσσερις Νόμους Hartz, εκείνος που σφράγισε την οικονομία αλλά και την κοινωνία της χώρας κατά την τελευταία δεκαετία, ήταν ο Νόμος Hartz IV, ο οποίος προβλέπει τη σύμπτυξη των επιδομάτων ανεργίας και των προνοιακών επιδομάτων (τέθηκε σε εφαρμογή από 01.01.2005), με στόχο να κινητοποιήσει τους μη έχοντες εργασία να βρουν απασχόληση. Μετά την πάροδο του 12μηνου – το οποίο αποτελεί το μέγιστο διάστημα, κατά το οποίο οι εργαζόμενοι που χάνουν τη θέση εργασίας τους δικαιούνται να λαμβάνουν επίδομα ανεργίας – οι δυνάμενοι να εργασθούν άνεργοι μπορούν, εφόσον πληρούν τις προβλεπόμενες από το νόμο προϋποθέσεις,⁵¹ να λαμβάνουν ένα δεύτερο επίδομα ανεργίας (Arbeitslosengeld II/ AGL II ή Hartz IV) το οποίο κυμαίνεται στα επίπεδα των προνοιακών επιδομάτων (π.χ. για τους ανύπαντρους ορίζεται στα 345€ στη Δυτική Γερμανία και στα 331€ στην Ανατολική Γερμανία), προσαυξημένα με το επίδομα στέγασης και θέρμανσης.

⁵⁰ Οι εν λόγω νόμοι πήραν το όνομα του εισηγητή τους και πρώην manager της Volkswagen AG, αλλά και του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος SPD και του Δ.Σ. του πανίσχυρου συνδικάτου IG Metall, Peter Hartz, ο οποίος ως πρόεδρος της αντίστοιχης επιτροπής, επιφορτίστηκε με την επεξεργασία προτάσεων για τη μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας στη Γερμανία.

⁵¹ Για παράδειγμα, ένας άνεργος μπορεί να μην θεωρηθεί επιλέξιμος για τη χορήγηση αυτού του δεύτερου επιδόματος ανεργίας, αν ο/η σύζυγος εργάζεται ή ο ίδιος έχει περιουσιακά στοιχεία που υπερβαίνουν τα 13.000€. <http://www.dw.de/a-quick-guide-to-agenda-2010/a-988374-1>, τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

Η αρχή 'στήριξης και ώθησης' (fordern und fördern), η οποία τέθηκε σε ισχύ από 01.01.2003, ενισχύει ουσιαστικά τις πιέσεις – σε σχέση με το προηγούμενο καθεστώς – προς τους μακροχρόνια ανέργους να αποδεχθούν τις θέσεις εργασίας που τους προσφέρονται. Πιο συγκεκριμένα, κάθε νόμιμη εργασία θα πρέπει να γίνεται αποδεκτή από τους αποδέκτες του επιδόματος AGL II, εφόσον η αμοιβή γι' αυτήν δεν αντίκειται στην κείμενη νομοθεσία ή στα χρηστά ήθη και η άσκησή της δεν είναι ασύμβατη με την ανατροφή νηπίου κάτω των τριών ετών ή τη φροντίδα συγγενούς⁵². Σε περίπτωση απόρριψης μιας αποδεκτής κατά τα ανωτέρω εργασίας, δεν αποκλείεται περικοπή του επιδόματος έως και 30%. Είναι προφανές ότι αυτές οι οικονομικές κυρώσεις αυξάνουν την πίεση προς τους ανέργους να αποδεχτούν μια θέση εργασίας, ακόμη και με αμοιβή χαμηλότερη από τις προηγούμενες αποδοχές τους. Με τον τρόπο αυτό, μπορεί συνεπώς να μειωθεί τόσο η διάρκεια της ανεργίας, όσο και η εξάρτηση από τις κρατικές επιχορηγήσεις. Επιπλέον, ενώ αυξάνονται τα οικονομικά κίνητρα για την αποδοχή από τους ανέργους θέσεων εργασίας χαμηλά αμειβόμενων ή μερικής απασχόλησης, δεν έχουν προβλεφθεί αντίστοιχα κίνητρα για τη μετάβαση από θέσεις μερικής σε θέσεις πλήρους απασχόλησης.

Η μέγιστη διάρκεια παροχής επιδόματος ανεργίας, όπως προαναφέρθηκε, δεν υπερβαίνει τους 12 μήνες από 01.02.2006, με εξαίρεση τους μεγαλύτερους σε ηλικία ανέργους (άνω των 55 ετών), οι οποίοι μπορούν να το λαμβάνουν έως 18 μήνες. Το μεταρρυθμιστικό πακέτο περιόρισε τη διάρκεια χορήγησης επιδομάτων ανεργίας, κατόπιν επεξεργασίας αποτελεσμάτων ερευνών που τεκμηρίωναν ότι η μεγάλη διάρκεια παροχής επιδομάτων επιμήκυνε και τη διάρκεια της ανεργίας και συνέδεαν τα υψηλά ποσοστά ανεργίας στη χώρα με τη γενναιόδωρη επιδοματική πολιτική που έφτανε μέχρι τους 32 μήνες για τους πιο ηλικιωμένους ανέργους. Κατά συνέπεια, με την περικοπή τόσο της διάρκειας όσο και του ύψους των επιδομάτων, αφενός αυξήθηκαν οι πιέσεις εξεύρεσης ή αποδοχής εργασίας από τους ανέργους και αφετέρου περιορίστηκε η τάση πρόωρης συνταξιοδότησης μέσω της χρηματοδότησης της ενδιάμεσης περιόδου ανεργίας μέχρι τη συνταξιοδότηση από τον κρατικό προϋπολογισμό.

⁵² Bundeszentrale für Politische Bildung/ Federal Agency for Civic Education, <http://www.bpb.de/apuz/28920/die-agenda-2010-eine-wirtschaftspolitische-bilanz?p=all>, τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

Παράλληλα, το μεταρρυθμιστικό πακέτο χαλάρωνε τις ρυθμίσεις προστασίας των εργαζομένων από τις απολύσεις, ανεβάζοντας το κατώφλι των επιτρεπόμενων απολύσεων από μέχρι τότε πέντε εργαζομένους, σε δέκα. Με τη ρύθμιση αυτή θεωρούνταν ότι διευκόλυνε τις μικρές επιχειρήσεις να προσαρμόζουν ταχύτερα τον αριθμό των εργαζομένων στην κατάσταση των παραγγελιών και ότι περιορίζει την αβεβαιότητα των εργαζομένων διατηρώντας σε ισχύ τα κοινωνικά κριτήρια (ηλικία, διάρκεια εργασίας στην επιχείρηση, αναπηρία κλπ.) και την ενιαία προθεσμία-ειδοποίηση των τριών εβδομάδων μέχρι την υλοποίηση της απόλυσης.

Κοινωνική πολιτική

Η συμβολή της κοινωνικής πολιτικής – παρά τη μεταρρύθμιση στους τομείς συνταξιοδότησης και υγείας – στη βελτίωση του γενικότερου οικονομικού κλίματος στη Γερμανία, θεωρείται οριακή, καθώς οι εξοικονομήσεις πόρων και οι περικοπές παροχών δεν πέτυχαν την επιδιωκόμενη μείωση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης κατά 40%. Η σχεδιαζόμενη μείωση των εισφορών – οι οποίες καταβάλλονται από κοινού από εργοδότες και εργαζομένους – απέβλεπε προφανώς στην περιστολή του μη μισθολογικού κόστους εργασίας και, συνεπώς, στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας.

Η μεταρρύθμιση στον τομέα της υγείας σταθεροποίησε το μέσο επίπεδο των προβλεπόμενων από τη νομοθεσία εισφορών ιατροφαρμακευτικής ασφάλισης στο 14,2% του εισοδήματος του εργαζομένου αντί για το επιδιωκόμενο 13%. Οι εξοικονομήσεις στην υγεία οφείλονταν κατά κύριο λόγο στον περιορισμό των καλυπτόμενων από τα ασφαλιστικά ταμεία παροχών, στη διαγραφή ξένων προς την κοινωνική ασφάλιση παροχών (π.χ. επιδόματα θανάτου, τοκετού, τεχνητής γονιμοποίησης κλπ.) και βεβαίως στην αύξηση της προσωπικής συμμετοχής των ασφαλισμένων (όπως τέλος ιατρικών επισκέψεων ανά τρίμηνο, εξ' ολοκλήρου κάλυψη οδοντιατρικής περίθαλψης από τον ασφαλισμένο, υψηλότερη συμμετοχή του ασφαλισμένου για αγορά φαρμάκων και νοσηλεία).

Η διαγραφή παροχών από τα ασφαλιστικά ταμεία περιορίσε σε κάποιο βαθμό τις καταβαλλόμενες εισφορές, ωστόσο αύξησε αντιστοίχως το σχετικό κόστος για τους ασφαλισμένους. Συνεπώς, η μεταρρύθμιση στον τομέα της υγείας δεν εισήγαγε

θεμελιώδεις διαρθρωτικές αλλαγές που θα εξασφάλιζαν περισσότερο ανταγωνιστικές συνθήκες μεταξύ των παρόχων, ούτε κατόρθωσε να φρενάρει το αυξανόμενο κόστος της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης.

Η συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση, ωστόσο, η οποία τέθηκε σε ισχύ από 01.01.2005, εισήγαγε τον επονομαζόμενο παράγοντα βιωσιμότητας στη συνταξιοδοτική φόρμουλα – πρόκειται για το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση ελάφρυνσης των εργαζομένων με δεδομένες τις δημογραφικές εξελίξεις και τη γήρανση του πληθυσμού. Σύμφωνα λοιπόν με τις ρυθμίσεις αυτές, σε περίπτωση που ο αριθμός των συνταξιούχων αυξάνεται δυσανάλογα σε σχέση με τους καταβάλλοντες εισφορές, τότε θα μειώνονται αντιστοίχως οι προγραμματισθείσες αυξήσεις των συντάξεων. Επίσης, αυστηροποιήθηκαν περαιτέρω, σύμφωνα με το ανωτέρω μεταρρυθμιστικό πακέτο, οι προϋποθέσεις πρόωρης συνταξιοδότησης, ενώ αυξήθηκε και το κατώτατο όριο ηλικίας για την είσπραξη σύνταξης γήρατος από τα 60 στα 63 χρόνια⁵³.

Φορολογική & Δημοσιονομική πολιτική

Το μεταρρυθμιστικό πακέτο “Agenda 2010” θα έπρεπε να συνοδεύεται, σύμφωνα με σχετικές δηλώσεις του τότε Καγκελάριου Schröder, και από κάποια μέτρα που θα λάμβαναν υπόψη τη φάση του οικονομικού κύκλου με στόχο να την καταστήσουν πιο ήπια. Στο πλαίσιο αυτό λοιπόν, εξήγγειλε περαιτέρω μείωση των προοδευτικών φορολογικών συντελεστών⁵⁴, της οποίας το σωρευτικό αποτέλεσμα (αθροιστικά με τη φορολογική μείωση του 2000) ήταν η ελάφρυνση των φορολογουμένων κατά 56 δισεκατομμύρια ευρώ. Στο μεταξύ και συγκριτικά με τα δεδομένα του 1998, ο κατώτατος φορολογικός συντελεστής μειώθηκε από 25,9% σε 15% ενώ ο ανώτατος από 53% σε 42%⁵⁵.

⁵³ Κατά την εν λόγω περίοδο δεν έγινε αποδεκτή η εισήγηση της επιφορτισθείσας με τη «Βιωσιμότητα της χρηματοδότησης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης» Επιτροπής Rürup για αύξηση του ορίου συνταξιοδότησης από τα 65 στα 67 χρόνια.

⁵⁴ Είχε προηγηθεί αυτόνομη φορολογική μεταρρύθμιση το 2000, στο πλαίσιο της οποίας είχαν ήδη μειωθεί οι κατώτατοι φορολογικοί συντελεστές, παρέχοντας καθαρή φορολογική ελάφρυνση σε φορολογούμενους - φυσικά πρόσωπα και επιχειρήσεις. <http://www.dw.de/a-quick-guide-to-agenda-2010/a-988374-1>, τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

⁵⁵ Frankfurter Allgemeine Zeitung - <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/10-jahre-danach-die-agenda-2010-eine-bilanz-12112119.html>, τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

Στόχος της ανωτέρω φορολογικής ελάφρυνσης ήταν η τόνωση της καταναλωτικής δαπάνης στη χώρα και κατά συνέπεια του ασθμαίνοντος λιανικού εμπορίου, ενώ η χρηματοδότηση της μείωσης των φορολογικών συντελεστών θα προέρχονταν – σύμφωνα με το σχεδιασμό της κυβέρνησης – από περιστολή των ομοσπονδιακών επιδομάτων και επιχορηγήσεων και ιδιωτικοποιήσεις κρατικής περιουσίας.

Ταυτόχρονα, η σχεδιαζόμενη μεταρρύθμιση στα οικονομικά της περιφερειακής και τοπικής αυτοδιοίκησης δεν ευοδώθηκε, ενώ η φορολογία των επιχειρήσεων – παρά τη μείωση των συντελεστών – θεωρήθηκε συγκριτικά με άλλες χώρες μη ανταγωνιστική και μη φιλική προς τις επενδύσεις.

Σε επίπεδο ομοσπονδιακού προϋπολογισμού, η κατάσταση συνέχισε να επιδεινώνεται, με αποτέλεσμα το 2005, η Γερμανία να παραβιάζει για τέταρτη συνεχή χρονιά το κριτήριο δημοσιονομικού ελλείμματος της Συνθήκης του Μάαστριχτ (3%). Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση συνασπισμού επικεντρώθηκε για την εξυγίανση του προϋπολογισμού αποκλειστικά στις ιδιωτικοποιήσεις και τη μείωση των δημοσίων επενδύσεων, αγνοώντας το διαρθρωτικό πρόβλημα που θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί δραστικά μόνο με κατάργηση φοροαπαλλαγών και εκπτώσεων, οικονομικής βοήθειας και άλλων κρατικών παροχών⁵⁶.

Απολογισμός & κριτική της „Agenda 2010”

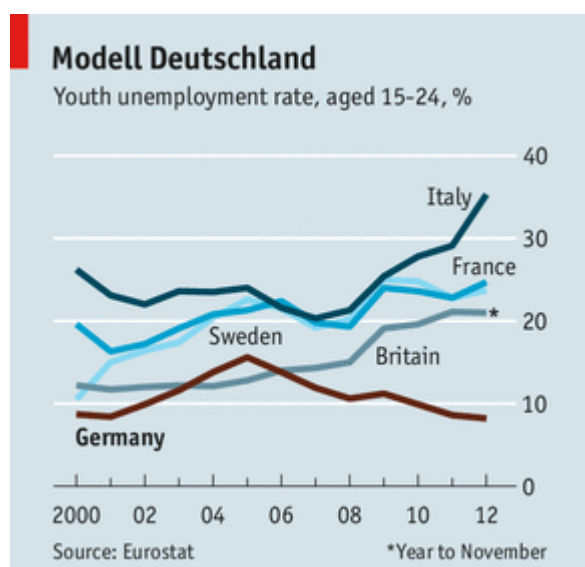
Η συμπλήρωση δέκα ετών από την υλοποίηση του προγράμματος „Agenda 2010” στάθηκε αφορμή για έναν ουσιαστικό απολογισμό των μεταρρυθμίσεων που εφάρμοσε η κυβέρνηση συνασπισμού Σοσιαλδημοκρατών και Πρασίνων, με επίκεντρο την αγορά εργασίας στη Γερμανία. Είναι γεγονός ότι ήδη από την εποχή, κατά την οποία τέθηκε σε εφαρμογή, θεωρήθηκε αμφιλεγόμενη. Η κριτική που δέχτηκε από την αριστερά το μεταρρυθμιστικό πακέτο αφορούσε το νεοφιλελεύθερης εμπνεύσεως χαρακτήρα των μέτρων, την ίδια στιγμή που τα δεξιά συντηρητικά κόμματα τάσσονταν υπέρ της εφαρμογής της μεταρρυθμιστικής ατζέντας, μολονότι δεν τη θεωρούσαν επαρκώς φιλόδοξη. Ο

⁵⁶ Bundeszentrale für Politische Bildung/ Federal Agency for Civic Education, <http://www.bpb.de/apuz/28920/die-agenda-2010-eine-wirtschaftspolitische-bilanz?p=all>, τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

Καγκελάριος Schröder τέθηκε στο στόχαστρο της κριτικής, βρέθηκε αντιμέτωπος με την αριστερή πτέρυγα του κόμματός του και τα πανίσχυρα εργατικά συνδικάτα (IG Metall, κλπ.) – τα τελευταία, σημειώνεται, αποτελούσαν σημαντικό πυλώνα του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος στη Γερμανία SPD – απώλεσε σημαντικό αριθμό παραδοσιακών ψηφοφόρων του κόμματός του και αναγκάστηκε να προσφύγει σε πρόωρες εκλογές, τις οποίες και έχασε.

Σήμερα, μια δεκαετία αργότερα, η Γερμανία αποτελεί – όπως παρατηρεί ο Economist⁵⁷ - «οικονομικό φάρο» στην Ευρώπη, με ένα ποσοστό-ρεκόρ υψηλής απασχόλησης και χαμηλής νεανικής ανεργίας (βλ. Γράφημα 10). Πολλές χώρες μελετούν το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα 'Agenda 2010' ως οικονομικό εγχειρίδιο προς εφαρμογή, σε άλλες απλώς τίθεται η υλοποίηση κυρίως της ελαστικοποίησης της αγοράς εργασίας και ο περιορισμός του κοινωνικού κράτους στα πρότυπα της ανωτέρω Ατζέντας ως προϋπόθεση για τη λήψη οικονομικής βοήθειας ή πιστώσεων. Και ενώ η κεντροδεξιά κυβέρνηση της Καγκελαρίου Merkel παραμένει πιστή στην ορθότητα της πολιτικής της 'Agenda 2010' συνιστώντας την ιδιαίτερα στις χώρες που πλήττονται από την κρίση και ο πρώην Καγκελάριος Schröder δίνει διαλέξεις γι' αυτήν ανά τον κόσμο, οι ίδιοι οι Γερμανοί και πολύ περισσότερο οι Σοσιαλδημοκράτες δεν έχουν ακόμη πειστεί για το αν η εν λόγω μεταρρύθμιση υπήρξε ευλογία ή κατάρρα.

Γράφημα 10 – Νεανική ανεργία (% ηλικίες 15-24)

Πηγή: Eurostat/ Economist

⁵⁷ Economist - "Germany's labour market – Wunderreform"/16.05.2013, <http://www.economist.com/news/europe/21573583-ten-years-how-does-germanys-agenda-2010-package-rate-wunderreform>, τελευταία πρόσβαση 21.08.2013

Στο σημείο αυτό, ίσως θα ήταν σκόπιμη μια συνοπτική παρουσίαση τόσο των διεθνών συνθηκών, όσο και των συνθηκών που επικρατούσαν στη γερμανική οικονομία, κατά την περίοδο που προηγήθηκε της εφαρμογής του μεταρρυθμιστικού προγράμματος 'Agenda 2010'.

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, η μεγαλύτερη οικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, χαρακτηρίζονταν ως «ο μεγάλος ασθενής»⁵⁸ ρίχνοντας βαριά τη σκιά της στο ενιαίο νόμισμα. Το ΑΕΠ της βρισκόνταν σε πορεία συρρίκνωσης, ευρισκόμενο σταθερά κάτω από τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό μέσο όρο, η ανεργία εξακολουθούσε να υπερβαίνει τα 4 εκατομμύρια, το επιχειρηματικό κλίμα παρέμενε δυσμενές με τον εταιρικό φόρο να κινείται σε μη ανταγωνιστικά υψηλά επίπεδα και τις χρεοκοπίες των μικρομεσαίων επιχειρήσεων να πληθαίνουν. Παράλληλα, κατά το μεγαλύτερο μέρος της προηγούμενης δεκαετίας η περιοριστική πολιτική της Bundesbank εστίαζε στη διατήρηση υψηλών επιτοκίων, σε μια προσπάθεια συγκράτησης των πιέσεων που προέρχονταν από τη γερμανική επανένωση και την ελλειμματική δημοσιονομική πολιτική.

Όσον αφορά τη θετική πορεία των εξαγωγών της χώρας, έγκριτοι οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι μολονότι πιστώνονταν στη Γερμανία, δεν οφείλονταν στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς της αλλά στην επιτυχημένη μέθοδο του out-sourcing που εφάρμοζε προς τις χαμηλότερου κόστους γειτονικές χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Χάρη στη μέθοδο αυτή, οι γερμανικές επιχειρήσεις παρέμεναν ανταγωνιστικές, την ίδια στιγμή που το γερμανικό εργατικό δυναμικό απαξιωνόταν και έχανε την ανταγωνιστικότητά του⁵⁹.

Ένα επιπλέον πλήγμα στη γερμανική οικονομία επέφερε και η διεθνής οικονομική συγκυρία – ένα σημαντικό μέρος των γερμανικών εξαγωγών κατευθύνονταν στις αναδυόμενες οικονομίες της ΝΑ Ασίας που κατέρρευσαν, όπως και στην αγορά της Ρωσίας

⁵⁸ Economist – “The sick man of the euro”/ 03.06.1999,

<http://www.economist.com/node/209559/print>, τελευταία πρόσβαση 21.08.2013

⁵⁹ Ο γνωστός αντιευρωπαϊστής οικονομολόγος Hans-Werner Sinn, από το ινστιτούτο IfO του Μονάχου, χαρακτηρίζει τη γερμανική οικονομία που λειτουργεί με τον τρόπο αυτό, σχηματικά, ως «οικονομία-παζάρι», σε ομιλία του στις 15.11.2003 με τίτλο «Ο μεγάλος ασθενής της Ευρώπης». Για περισσότερα: <http://www.cesifo-group.de/de/ifoHome/publications/individual-publications/Hans-Werner-Sinns-Viewpoints/Mut-zu-Reformen/Deutsche-Rede-200311.html>, τελευταία πρόσβαση 21.08.2013

που κήρυξε πτώχευση στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Τέλος, στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι, κατά την εν λόγω περίοδο δεν έλειψε και η κριτική στο γενναιόδωρο κοινωνικό κράτος όπως επίσης και στην άκαμπτη και εκβιαστική τακτική των πανίσχυρων συνδικάτων, παράγοντες στους οποίους επιρρίπτονταν σε μεγάλο βαθμό η κακή κατάσταση της οικονομίας της χώρας.

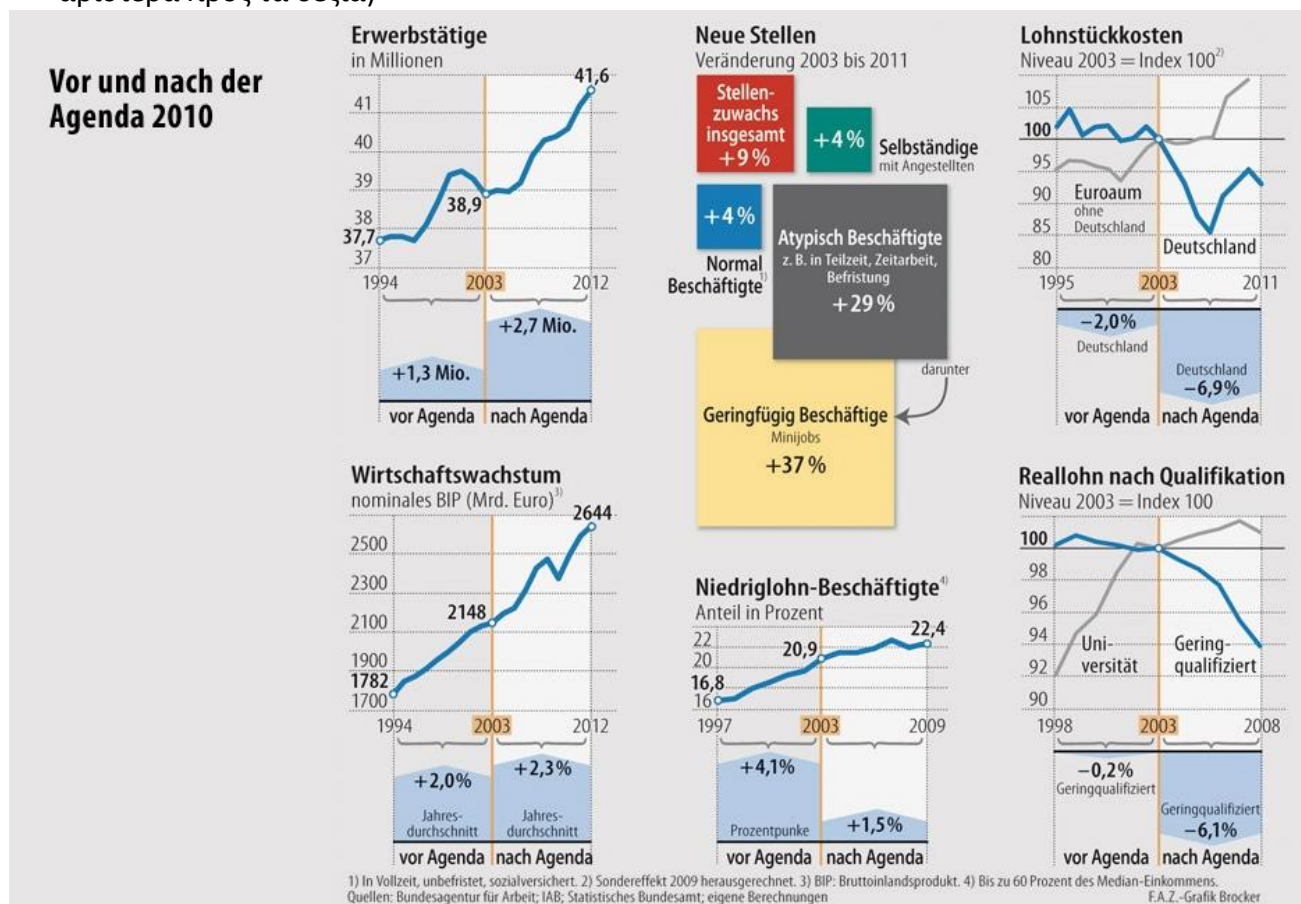
Η εφαρμογή της 'Agenda 2010' πραγματοποιήθηκε στη λήξη μιας δεκαετίας (1991-2001), η οποία προσέθεσε στη γερμανική οικονομία 800.000 νέους άνεργους από τη Δυτική Γερμανία και 1,5 εκατομμύρια από την Ανατολική Γερμανία⁶⁰. Επιπλέον, η γερμανική αγορά εργασίας παρουσίαζε την εξής ιδιαιτερότητα: όποιος είχε εργασία, ήταν τυχερός, ενώ όποιος δεν είχε, συχνά χρειαζόταν πολύ καιρό μέχρι να βρει. Λόγω του καθεστώτος προστασίας από τις απολύσεις, οι εργοδότες δίσταζαν να προσλάβουν προσωπικό χαμηλών προσόντων, φοβούμενοι ότι αργότερα θα δυσκολεύονταν να το απολύσουν. Συνεπώς, σε κάθε κάμψη του οικονομικού κύκλου, ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων διευρυνόταν όλο και περισσότερο.

Με την 'Agenda 2010', χαλάρωσε σε κάποιο βαθμό η προστασία κατά των απολύσεων, εισήχθησαν εναλλακτικές μορφές εργασίας και μερικής απασχόλησης (mini-jobs), ενώ επίσης με την εφαρμογή του Νόμου Hartz IV εντάχθηκε για πρώτη φορά στη στατιστική απεικόνιση των ανέργων, περίπου 1 εκατομμύριο δυνάμενων προς εργασία αποδεκτών προνοιακών επιδομάτων, με αποτέλεσμα ο δείκτης ανεργίας να αγγίξει το υψηλότερο σημείο του (5,3 εκατ.) το Φεβρουάριο του 2005⁶¹. Με την ανάκαμψη της οικονομίας, ωστόσο, από το 2006, άρχισαν να γίνονται ορατά τα πρώτα θετικά αποτελέσματα της μεταρρύθμισης στην αγορά εργασίας. Ο αριθμός των απασχολούμενων άρχισε να αυξάνεται – αν και το μερίδιο των χαμηλά αμειβόμενων θέσεων εργασίας υπερέβη το 20% - με αποτέλεσμα να προσεγγίσει το ιστορικό υψηλό των 42 εκατομμυρίων, μια δεκαετία αργότερα (βλ. 1^ο Διάγραμμα άνω αριστερά στο Γράφημα 11).

⁶⁰ Hans-Werner Sinn, <http://www.cesifo-group.de/de/ifoHome/publications/individual-publications/Hans-Werner-Sinns-Viewpoints/Mut-zu-Reformen/Deutsche-Rede-200311.html>, τελευταία πρόσβαση 21.08.2013

⁶¹ Frankfurter Allgemeine Zeitung - <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/10-jahre-danach-die-agenda-2010-eine-bilanz-12112119.html>, τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

Γράφημα 11 – Απασχόληση/ Νέες θέσεις εργασίας/ Μισθολογικό κόστος εργασίας/ Οικονομική ανάπτυξη (ονομαστικό ΑΕΠ & μεταβολή) Ποσοστό χαμηλόμισθων/ Πραγματικός μισθός σε σχέση με προσόντα - πριν και μετά την Agenda 2010 (από αριστερά προς τα δεξιά)

(Πηγή: Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Εργασίας/ Bundesagentur für Arbeit στην εφ. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 13.03.2013⁶²).

Η κυβέρνηση Σοσιαλδημοκρατών-Πρασίνων, με την υποκατάσταση των βοηθημάτων ανεργίας και πρόνοιας από το δεύτερο επίδομα ανεργίας (AGL II ή Hartz IV) μετά την πάροδο 12μηνου από την απόλυση, απέβλεπε στην απώλεια του δικαιώματος λήψης κοινωνικών επιδομάτων από το ένα τέταρτο περίπου των μέχρι τότε δικαιούχων. Ωστόσο, ο πολύ ευρύς ορισμός του δυνάμενου προς εργασία⁶³, απέβη μπούμερανγκ γι' αυτήν και τον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό, αφού ανέβασε τον αριθμό των δικαιούχων κοινωνικών επιδομάτων δυνάμενων προς εργασία⁶⁴ σε 5 εκατομμύρια (η κυβέρνηση υπολόγιζε περί τα

⁶² <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/10-jahre-danach-die-agenda-2010-eine-bilanz-12112119.html>, τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

⁶³ Ως δυνάμενος προς εργασία ορίζονταν οποιοσδήποτε μπορούσε υπό τις συνήθεις συνθήκες της αγοράς εργασίας, να εργάζεται τουλάχιστον τρεις ώρες σε καθημερινή βάση.

⁶⁴ Οι δήμοι, οι οποίοι μέχρι τότε χορηγούσαν τα προνοιακά επιδόματα και οι οποίοι θα ελάφρυναν τους προϋπολογισμούς τους από τη σχετική δαπάνη που θα περιείχονταν στον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό (ως δεύτερο επίδομα ανεργίας AGL II/ Hartz IV), δήλωσαν ως ανέργους δυνάμενους προς εργασία, το 90% περίπου των δικαιούχων προνοιακών επιδομάτων.

3,5 εκατ.) και επιβάρυνε τον προϋπολογισμό κατά επιπλέον 11 δισεκατομμύρια ευρώ (συνολικά 25 δισ.). Επιπλέον, παρά τη ρύθμιση περί αποδοχής ουσιαστικά οποιασδήποτε εργασίας από τους δικαιούχους του AGL II (π.χ. ένας άνεργος πολεοδόμος θα ήταν υποχρεωμένος να αποδεχτεί μια θέση οδοκαθαριστή) που προκάλεσε μεγάλη αγανάκτηση, κυρίως ως προς τις οικονομικές κυρώσεις σε περίπτωση απόρριψης προτεινόμενης θέσης εργασίας, περισσότεροι από 1 εκατομμύριο άνεργοι στη χώρα – μετά την εισαγωγή του AGL II – δεν κατάφεραν να απεξαρτηθούν απ' αυτό και να βρουν μια κανονική απασχόληση.

Όσον αφορά τη μεταρρύθμιση στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης, μια δεκαετία αργότερα αποδεικνύεται ότι δεν απέδωσε τα αναμενόμενα. Μολονότι στόχος της 'Agenda 2010' ήταν η μείωση της μεσοσταθμικής εισφοράς από το 14,3% σε επίπεδα χαμηλότερα του 13%, σήμερα το σχετικό ποσοστό κινείται γύρω στο 15,5%. Επιπλέον, καταργήθηκε η ισομερής καταβολή εισφορών από εργοδότες και εργαζομένους, με αποτέλεσμα σήμερα οι τελευταίοι να καταβάλλουν εισφορές που αντιστοιχούν στο 8,2% του εισοδήματός τους, ενώ οι εργοδότες μόνο 7,3%.

Στην περίπτωση της ελαστικοποίησης της αγοράς εργασίας, μια δεκαετία νωρίτερα δαιμονοποιήθηκαν οι συλλογικές και κλαδικές συμβάσεις, ενώ η ευθύνη για τη μεταφορά της παραγωγής πολλών επιχειρήσεων στο εξωτερικό επιρρίφθηκε στην αδιαλλαξία των πανίσχυρων συνδικάτων. Ωστόσο, η προθεσμία που δόθηκε από την κυβέρνηση Schröder στα συνδικάτα (IG Metall κλπ.) – σε αντίθεση με την απαίτηση των κομμάτων της κεντροδεξιάς αντιπολίτευσης για τροποποίηση των υφισταμένων συμβάσεων με απλή πλειοψηφική απόφαση του Δ.Σ. των εταιριών – αξιοποιήθηκε δεόντως και οδήγησε σε μια πολύ πιο ευέλικτη μισθολογική πολιτική, η οποία θεωρείται ότι έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αποτελεσματική διαχείριση της πρόσφατης κρίσης 2009-2010.

Η συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση που επιχειρήθηκε στο πλαίσιο της 'Agenda 2010', μολονότι έλαβε υπόψη της τον παράγοντα βιωσιμότητας των ασφαλιστικών ταμείων – η μειούμενη απασχόληση περιορίζει τα έσοδα από τις εισφορές, ενώ η αύξηση των ποσοστών των ασφαλιστικών εισφορών επιβάρυνε περαιτέρω την αγορά εργασίας – δεν κρίνεται εκ των υστέρων επαρκής. Η προταθείσα από το 2003 αύξηση των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης στα 67 έτη, υλοποιήθηκε μόλις το 2007 από την επόμενη κυβέρνηση, ενώ

αναπάντητο παραμένει μέχρι σήμερα το ερώτημα μήπως η διόγκωση της χαμηλά αμειβόμενης απασχόλησης οδηγήσει σε μερικά χρόνια σε μια μεγάλη μάζα φτωχών ηλικιωμένων.

Η δεκαετής επέτειος από την εφαρμογή του μεταρρυθμιστικού προγράμματος 'Agenda 2010' στη Γερμανία, η οποία αντιμετώπιζε αντίστοιχα με τα σημερινά προβλήματα του ευρωπαϊκού Νότου, καθώς και η συνέχιση της κρίσης στην Ευρωζώνη παρά την υλοποίηση αντίστοιχων μεταρρυθμίσεων από τις χώρες που αντιμετωπίζουν τα μεγαλύτερα προβλήματα, καθιστά εξαιρετικά επίκαιρο τον απολογισμό της γερμανικής μεταρρυθμιστικής προσπάθειας. Όπως θα ήταν ενδεχομένως αναμενόμενο, οι απόψεις για την αποτελεσματικότητα και την επιτυχία της γερμανικής ατζέντας οικονομικών μεταρρυθμίσεων εξακολουθούν να διίστανται.

Μια μερίδα οικονομολόγων στη Γερμανία – προσκείμενων κατά κανόνα στη συντηρητική ή φιλελεύθερη παράταξη – έχουν προχωρήσει σε μια θετική αποτίμηση της μεταρρυθμιστικής ατζέντας και του ρόλου της στην ανάκαμψη της οικονομίας της χώρας. Οι εν λόγω οικονομολόγοι κάνουν μάλιστα ένα βήμα πιο πέρα, θεωρώντας την 'Agenda 2010' ως την ενδεδειγμένη μεταρρυθμιστική πολιτική για τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου που πλήττονται από τις συνέπειες της ύφεσης. Ο γνωστός Γερμανός οικονομολόγος Hans Werner Sinn από την άλλη πλευρά – σε προτάσεις του οποίου στηρίχτηκαν κυρίως οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας και στο κοινωνικό κράτος το 2003 – θεωρεί ότι το πακέτο των μεταρρυθμίσεων της κυβέρνησης Schröder κινήθηκε μεν προς τη σωστή κατεύθυνση, ήταν ωστόσο ελάχιστα φιλόδοξο και αρκετά άτολμο, ώστε να μπορέσει να δώσει την απαραίτητη ισχυρή ώθηση στην οικονομία της χώρας.

Από την άλλη πλευρά, θα πρέπει χαρακτηριστικά να επισημανθεί ότι στους κύκλους των Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών, του κόμματος που από κοινού με τους Πράσινους υλοποίησε την αμφιλεγόμενη μεταρρύθμιση, διατυπώνονται επιφυλάξεις ως προς την αποτελεσματικότητα του προγράμματος για τη γερμανική οικονομία, αλλά και ως προς την καταλληλότητα εφαρμογής ενός αντίστοιχου μεταρρυθμιστικού πακέτου στις χώρες της Ευρωζώνης που αντιμετωπίζουν αντίστοιχα προβλήματα.

Το Ίδρυμα Friedrich Ebert (Friedrich Ebert Stiftung - επιστημονικός βραχίονας/think tank του SPD), σε απολογιστική μελέτη του προγράμματος 'Agenda 2010'⁶⁵ δεν παίρνει σαφή θέση υπέρ της αποτελεσματικότητάς της στην ανάκαμψη της γερμανικής οικονομίας, ενώ παράλληλα αποφεύγει να τη συστήσει στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου για την αντιμετώπιση της ύφεσης και της υψηλής ανεργίας. Οι συντάκτες οικονομολόγοι Dauderstädt και Dederke, αφού συγκρίνουν θεμελιώδεις οικονομικές παραμέτρους στη Γερμανία πριν και μετά την εφαρμογή της 'Agenda 2010' το 2003, διαπιστώνουν σημαντική υποχώρηση της ανεργίας από περίπου 11% το 2005 σε περίπου 7% στα τέλη του 2011. Παράλληλα όμως, διαπιστώνουν ότι η επίδραση των μεταρρυθμίσεων επί του ΑΕΠ δεν είναι εξίσου σαφής: μετά το 2003 παρατηρείται μια υποτονική βελτίωση του ρυθμού ανάπτυξης της γερμανικής οικονομίας, η οποία γίνεται ουσιαστική τα έτη 2006-2007 – ο ρυθμός αυτός ανακόπηκε με το ξέσπασμα της κρίσης τα έτη 2008-2009, για να επανέλθει στα προ κρίσης επίπεδα την περίοδο 2010-2011.

Οι Γερμανοί οικονομολόγοι θεωρούν παρακινδυνευμένο να αποδώσουν την ανάκαμψη της περιόδου 2006-2007 αποκλειστικά στην υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων και δεν παραλείπουν να επισημάνουν – πέραν της συγκράτησης του εργατικού κόστους στη χώρα – το ρόλο δυο ακόμη παραγόντων: της ανοδικής φάσης του παγκόσμιου οικονομικού κύκλου κατά την ίδια περίοδο και της επακόλουθης παγκόσμιας αύξησης της ζήτησης γερμανικών εξαγωγών.

V' Ενότητα

Η κρίση στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου

Η κρίση στην Ευρωζώνη δεν εκδηλώθηκε – και βεβαίως δεν εξελίχθηκε – με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις χώρες της περιφέρειας, καθώς οι αδυναμίες της οικονομίας τους δεν εντοπίζονταν στους ίδιους τομείς. Καθώς το εύρος και η ένταση των προβλημάτων τους ήταν επίσης διαφορετικό, οι μηχανισμοί που ενεργοποιήθηκαν και οι λύσεις που δόθηκαν, δεν ταυτίζονταν σε όλες τις περιπτώσεις. Ελλάδα και Πορτογαλία εντάχθηκαν σε

⁶⁵ Το πλήρες κείμενο της μελέτης των Michael Dauderstädt και Julian Dederke δημοσιεύτηκε στο δελτίο του ιδρύματος 'WISO direkt' του Ιουνίου 2012, υπό τον τίτλο "Reformen und Wachstum – Die deutsche Agenda 2010 als Vorbild für Europa?" - <http://library.fes.de/pdf-files/wiso/09197.pdf>, τελευταία πρόσβαση 25.08.2013

προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής συγχρηματοδοούμενα από ΕΕ, ΕΚΤ και ΔΝΤ, η Ισπανία δέχθηκε χρηματοδότηση από τον ESM για τη διάσωση των τραπεζών της, ενώ η Ιταλία υποχρεώθηκε να αποδεχθεί τη λήψη μέτρων, άνευ –τουλάχιστον μέχρι στιγμής – χρηματοδότησης. Ο μοναδικός κοινός παρονομαστής, ωστόσο, με ή χωρίς τη συνδρομή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, ήταν η εφαρμογή περιοριστικών δημοσιονομικών πολιτικών και η υλοποίηση διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων σε διάφορους τομείς της οικονομίας τους, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την παροχή των αναγκαίων πιστώσεων (με εξαίρεση την Ιταλία), από τις οποίες τις είχαν αποκόψει – ή είχαν καταστήσει ασύμφορο το δανεισμό τους – οι διεθνείς κεφαλαιαγορές.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν – για την πληρότητα της παρούσας εργασίας – η διερεύνηση και η συνοπτική παρουσίαση της εξέλιξης της κρίσης χρέους σε καθεμιά από τις ανωτέρω χώρες, οι πολιτικές που τους υπαγορεύθηκαν, καθώς και τα μέχρι σήμερα (καλοκαίρι 2013) αποτελέσματα.

Η περίπτωση της Ισπανίας

Πριν από το ξέσπασμα της κρίσης, η οικονομία της Ισπανίας βρισκόταν σε πορεία σύγκλισης με τις πλέον αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης, επιδεικνύοντας υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, αύξηση της απασχόλησης, δημοσιονομικά πλεονάσματα, μείωση του δημοσίου χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ και αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος (το οποίο προσέγγιζε το αντίστοιχο της Γαλλίας). Η κατάσταση αυτή ανατρέπεται μετά το 2009 και ο κύριος λόγος είναι ο υπερτροφικός κατασκευαστικός τομέας, στον οποίο βασίστηκε η άνθηση της ισπανικής οικονομίας : από το 2004 και μετά ξεπερνούσε το 10% του ΑΕΠ της χώρας, στις περιόδους αιχμής απασχολούσε άνω των 2,7 εκατομμυρίων εργαζομένων και αποτελούσε βασικό πυλώνα φορολογικών εσόδων για το κράτος.

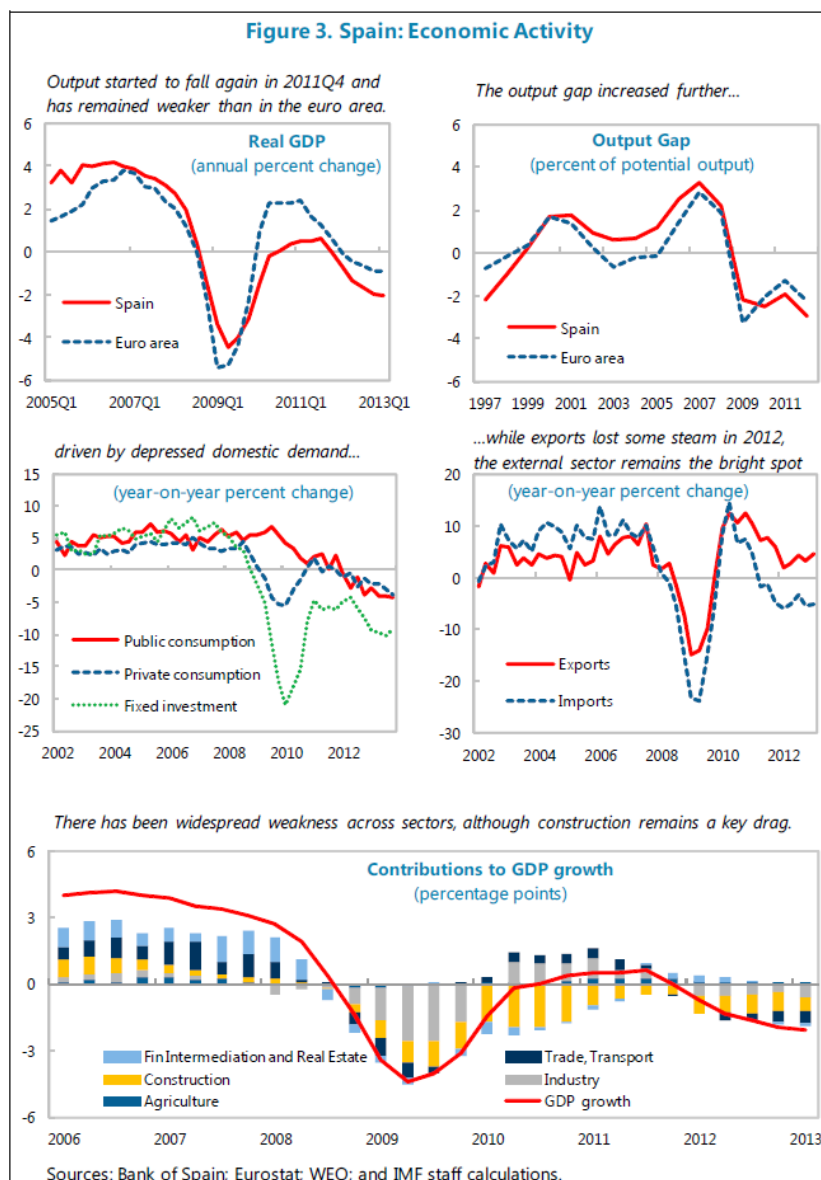
Η στεγαστική φούσκα στην Ισπανία αύξησε τα επίπεδα του χρέους στην οικονομία της χώρας και όταν έσκασε, προκάλεσε τεράστιες ζημιές σε πολλά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, ενώ – όντας κλάδος έντασης εργασίας – προκάλεσε καίριο πλήγμα στην εγχώρια απασχόληση. Μάλιστα, καθώς η ισπανική αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από δυο κυρίως τύπους συμβάσεων – προσωρινές και αορίστου χρόνου – ένας μεγάλος αριθμός

προσωρινών συμβάσεων που αφορούσαν κατά κύριο λόγο νέους εργαζομένους, δεν ανανεώθηκαν, με δραματικές συνέπειες για την απασχόληση. Στα τέλη του 2012, η ανεργία των νέων στην Ισπανία κυμαίνονταν στο 57%, τη στιγμή που ο ευρωπαϊκός μέσος όρος βρισκόταν στο 24%, ενώ το πρόβλημα γινόταν ακόμη σοβαρότερο αν λάβει κανείς υπόψη ότι περίπου 1 εκατομμύριο από τους νέους αυτούς ανέργους είχε εγκαταλείψει το σχολείο για να εργαστεί στον κατασκευαστικό τομέα⁶⁶.

Μετά το ξέσπασμα της κρίσης το 2007, η Ισπανία, όπως άλλωστε και οι άλλες χώρες της Ευρωζώνης, αύξησε τις δημόσιες δαπάνες της σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης της κρίσης και ανάσχεσης της ύφεσης, ταυτόχρονα όμως βρέθηκε αντιμέτωπη με μια από τις μεγαλύτερες μειώσεις δημοσίων εσόδων στην ΕΕ. Και για την εξέλιξη αυτή, υπαίτια ήταν – εκτός από τους συνήθεις παράγοντες της φοροδιαφυγής και της μαύρης εργασίας – η στεγαστική φούσκα, καθώς, τόσο το φορολογικό σύστημα όσο και το ΑΕΠ της χώρας εξαρτώνταν σε μεγάλο βαθμό από τον κατασκευαστικό τομέα (φόρος μεταβίβασης ακινήτων, εταιρικοί φόροι επί των κερδών τραπεζών και κατασκευαστών κλπ.). Σημαντικός υπήρξε και ο ρόλος των αυτόνομων περιφερειών στη διόγκωση του ελλείμματος, καθώς σ' αυτές αντιστοιχεί το 35% των συνολικών δημοσίων δαπανών (για τους τομείς ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, παιδείας και κοινωνικών υπηρεσιών) και μόνο το 19% των εσόδων.

⁶⁶ Witte, Lothar – „Austeritätspolitik in Europa: Spanien“, Friedrich Ebert Stiftung, Internationale Politikanalyse, August 2012, <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/09290.pdf>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

Γράφημα 12 – Βασικά μεγέθη ισπανικής οικονομίας (IMF)

Πηγή: IMF Country Report No 13/ 244, Spain 2013 Article IV Consultation, August 2013 - <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13244.pdf>

Κατά την πρώτη φάση της κρίσης (2008-2009), η ισπανική κυβέρνηση εφάρμοσε επεκτατική δημοσιονομική πολιτική, λαμβάνοντας μέτρα της τάξης του 4% του ΑΕΠ. Μεταξύ αυτών, συμπεριλαμβάνονταν μειώσεις φόρων ύψους 1,8% του ΑΕΠ, αλλά και μέτρα ενίσχυσης της ρευστότητας νοικοκυριών και επιχειρήσεων, που μείωσαν τα δημόσια έσοδα κατά 1,2% του ΑΕΠ κατά τη διετία 2008-2009. Στο σκέλος των δημοσίων δαπανών, η

κυβέρνηση σύστησε ένα ταμείο ύψους 8 δισεκατομμυρίων ευρώ για την ενίσχυση των τοπικών δημοσίων επενδύσεων, ένα ειδικό ταμείο για τη στήριξη κάποιων στρατηγικών τομέων (αυτοκινητοβιομηχανία, έρευνα & ανάπτυξη κλπ.), ενώ επίσης έθεσε σε εφαρμογή στοχευμένα έργα για την τόνωση της δημόσιας κατανάλωσης. Το αποτέλεσμα ήταν η μετατροπή του δημοσιονομικού πλεονάσματος 2% του 2007 σε έλλειμμα 11% το 2009 και η αύξηση του δημοσίου χρέους από το 36% στο 54% το ίδιο διάστημα⁶⁷ – επρόκειτο για τη μεγαλύτερη αύξηση του δημοσιονομικού ελλείμματος στην Ευρωζώνη, μετά την Ιρλανδία. Η επεκτατική δημοσιονομική πολιτική στην Ισπανία, ωστόσο, δε συνοδεύτηκε από τις απαιτούμενες από τις Βρυξέλλες διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας, το συνταξιοδοτικό σύστημα και την απελευθέρωση της αγοράς προϊόντων.

Κατά τη δεύτερη φάση της κρίσης από το 2010 έως σήμερα, η χρηματοπιστωτική κρίση μετατράπηκε σε κρίση χρέους, καθώς η επεκτατική δημοσιονομική πολιτική που ακολούθησαν πολλές ευρωπαϊκές χώρες, οδήγησε σε διόγκωση των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού τους και, κατά συνέπεια, του δημοσίου χρέους τους. Και ενώ η Ελλάδα, η Ιρλανδία και η Πορτογαλία υποχρεώθηκαν να ζητήσουν την οικονομική συνδρομή της ΕΕ, της ΕΚΤ και του ΔΝΤ για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση, η Ισπανία αναγκάστηκε – υπό την πίεση των διεθνών κεφαλαιαγορών που φοβούμενες τη μετάδοση της κρίσης σ'ολόκληρη την Ιβηρική, αύξησαν τα spreads της Μαδρίτης – να εφαρμόσει μια αυστηρή περιοριστική δημοσιονομική πολιτική.

Η μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος από το σκέλος των δαπανών στηρίχθηκε κατά κύριο λόγο στην περιστολή των δημοσίων επενδύσεων, οι οποίες μειώθηκαν κατά 60%, καθώς και στις περικοπές μισθών των δημοσίων υπαλλήλων κατά 4% σε σχέση με τα επίπεδα του 2009. Από την άλλη πλευρά, η δαπάνη για καταβολή τόκων αυξήθηκε κατά 70% συγκριτικά με το 2009, ως αποτέλεσμα του υψηλότερου δημόσιου δανεισμού και του αυξημένου κόστους χρηματοδότησης από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές.

⁶⁷ Vassilis Monastiriotis, Niamh Hardiman, Aidan Regan, Chiara Goretti, Lucio Landi, J. Ignacio Conde-Ruiz, Carmen Marín, Ricardo Cabral - "Austerity Measures in Crisis Countries – Results and Impact on Mid-term Development", Intereconomics – Review for European Economic Policy, Volume 48, Nr. 1, January/February 2013, σελ. 4-32 - <http://www.intereconomics.eu/archive/jahr/2013/1/>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

Όσον αφορά το σκέλος των δημοσίων εσόδων, η έμφαση δόθηκε σε αύξηση των εσόδων από ΦΠΑ, της φορολογίας εισοδήματος φυσικών και νομικών προσώπων και στην επανεισαγωγή φορολογίας στους κατόχους υψηλών εισοδημάτων και ακίνητης περιουσίας. Ωστόσο, τα μέτρα αυτά δεν είναι σε θέση να αναπληρώσουν το κενό που προκλήθηκε στα δημόσια έσοδα από το σκάσιμο της στεγαστικής φούσκας, ενώ ως λύση θεωρείται η μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος προς την κατεύθυνση της μείωσης της εταιρικής φορολογίας (με στόχο την προσέλκυση ξένων επενδύσεων) και της κατάργησης φοροαπαλλαγών και φοροεκπτώσεων.

Τον περασμένο Μάϊο, η ισπανική κυβέρνηση ανακοίνωσε τη λήψη νέου πακέτου μέτρων λιτότητας με στόχο τη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος της χώρας στο όριο του 3% μέχρι το 2016. Μεταξύ των μέτρων αυτών συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, η κατάργηση σιδηροδρομικών δρομολογίων, η αύξηση των τιμολογίων ηλεκτρικής ενέργειας και η μείωση του προϋπολογισμού της τοπικής αυτοδιοίκησης που θα οδηγήσει σε καταργήσεις θέσεων εργασίας, μισθολογικές περικοπές και μειώσεις προνοιακών επιδομάτων.

Στο μεταξύ, η κυβέρνηση ανθίσταται μέχρι στιγμής στις πιέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και εργοδοτικών οργανώσεων για περαιτέρω ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας (επέκταση των χαμηλά αμειβόμενων mini-jobs κλπ.) και κατάργηση της διάκρισης μεταξύ μόνιμων και προσωρινών θέσεων εργασίας μέσω της θεσμοθέτησης ενιαίας σύμβασης εργασίας για όλους, ενώ παράλληλα μελετά τη μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος. Την ίδια στιγμή, συνδικάτα και αντιπολίτευση αντιτίθενται στις ανωτέρω μεταρρυθμίσεις με το επιχείρημα ότι η επίθεση κατά των συμβάσεων εργασίας και των συντάξεων θα μειώσει περαιτέρω την αγοραστική δύναμη των Ισπανών και θα εντείνει το καθοδικό σπирάλ της ύφεσης.

Το ΔΝΤ, στην πρόσφατη έκθεσή⁶⁸ του μετά την αξιολόγηση της ισπανικής οικονομίας, προβλέπει συρρίκνωση του ΑΕΠ 1,6% για το τρέχον έτος και οριακή ανάπτυξη το 2014. Εκτιμά επίσης ότι, μετά από οκτώ συνεχόμενα τρίμηνα ύφεσης, η ανάκαμψη της

⁶⁸ IMF Country Report No 13/ 244, Spain 2013 Article IV Consultation, August 2013 - <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13244.pdf>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

ισπανικής οικονομίας θα είναι «αργή και δύσκολη» και ότι η ανάπτυξη θα εμφανιστεί αργότερα εντός του επόμενου έτους και σταδιακά θα φτάσει μεσοπρόθεσμα το 1%. Παράλληλα, επισημαίνει ότι η ανεργία, η οποία στο δεύτερο τρίμηνο του 2013 είχε διαμορφωθεί στο 26,3%, εξακολουθεί να είναι ιδιαίτερα υψηλή.

Σύμφωνα με το χειρότερο σενάριο του Ταμείου, η ισπανική κυβέρνηση θα χρειαστεί να εφαρμόσει και νέα μέτρα λιτότητας, τα οποία θα αναστείλουν την ανάπτυξη έως το 2017 και θα διατηρήσουν την ανεργία σε επίπεδα άνω του 27%. Ενδεχόμενα νέα μέτρα λιτότητας θα βελτιώσουν τη δυναμική του χρέους αλλά θα επιδράσουν αρνητικά στην ανάπτυξη. Σύμφωνα με την έκθεση του οργανισμού, η διεύρυνση της βάσης του ΦΠΑ, καθώς και η αναθεώρηση των δαπανών για την παιδεία και την υγεία στους μελλοντικούς προϋπολογισμούς της χώρας θα μπορούσε να διευκολύνει τόσο τη δημοσιονομική προσαρμογή, όσο και την ανάπτυξη της οικονομίας.

Η περίπτωση της Ιταλίας

Η Ιταλία είναι μια χώρα με παραδοσιακή αδυναμία δημοσιονομικής πειθαρχίας, μια χρόνια αδυναμία που την οδήγησε στη συσσώρευση ενός από τα υψηλότερα δημόσια χρέη παγκοσμίως. Με την ένταξή της στην Ευρωζώνη, ωστόσο, δεσμεύτηκε σε πιο πειθαρχημένες περιοριστικές δημοσιονομικές πολιτικές, σταθεροποιώντας την οικονομία της. Η μετάδοση της πρόσφατης παγκόσμιας κρίσης έπληξε και την Ιταλία, η οποία παρουσίαζε χαμηλή ανάπτυξη, επιφέροντας μια μείωση της τάξης του 5,5% στο ΑΕΠ της (2009) και ταυτόχρονα μια σημαντική αύξηση της ανεργίας από 8,4% το 2010 και το 2011, σε 10,6% το 2012 και 11,6% (εκτίμηση) το 2013.

Πίνακας 1 - Βασικά οικονομικά μεγέθη Ιταλίας (και προβλέψεις)

Table II.11.1:

Main features of country forecast - ITALY

	2011			Annual percentage change						
	bn EUR	Curr. prices	% GDP	92-08	2009	2010	2011	2012	2013	2014
GDP	1579.7		100.0	1.3	-5.5	1.8	0.4	-2.2	-1.0	0.8
Private consumption	969.0		61.3	1.2	-1.6	1.2	0.1	-4.2	-2.0	0.8
Public consumption	323.4		20.5	0.9	0.8	-0.6	-0.8	-1.1	-1.3	-0.7
Gross fixed capital formation	308.9		19.6	1.2	-11.7	2.1	-1.8	-8.8	-3.0	2.2
of which : equipment	132.3		8.4	1.8	-16.8	12.0	-1.1	-12.3	-2.4	5.7
Exports (goods and services)	455.6		28.8	4.5	-17.5	11.4	6.0	1.8	2.1	3.9
Imports (goods and services)	479.0		30.3	3.9	-13.4	12.5	0.6	-7.5	-1.0	4.3
GNI (GDP deflator)	1567.6		99.2	1.3	-4.9	1.8	0.1	-2.1	-1.0	0.7
Contribution to GDP growth :										
Domestic demand				1.1	-3.2	1.0	-0.4	-4.5	-2.0	0.8
Inventories				0.1	-1.2	1.2	-0.5	-0.4	0.0	0.1
Net exports				0.2	-1.1	-0.3	1.4	2.8	0.9	0.0
Employment				0.3	-2.9	-0.9	0.1	-1.3	-1.4	0.4
Unemployment rate (a)				9.2	7.8	8.4	8.4	10.6	11.6	12.0
Compensation of employees/t.t.e.				3.3	1.7	2.3	1.2	1.0	1.3	1.2
Unit labour costs whole economy				2.3	4.6	-0.4	0.9	1.9	1.0	0.8
Real unit labour costs				-0.7	2.4	-0.8	-0.4	0.6	-0.7	-0.9
Saving rate of households (b)				18.3	14.2	12.7	12.0	12.0	12.0	11.8
GDP deflator				3.0	2.1	0.4	1.3	1.2	1.7	1.7
Harmonised index of consumer prices				3.0	0.8	1.6	2.9	3.3	2.0	1.7
Terms of trade of goods				-0.6	7.4	-3.9	-3.9	-1.0	1.1	1.3
Merchandise trade balance (c)				1.5	0.1	-1.3	-1.1	1.2	2.4	2.7
Current-account balance (c)				0.2	-2.0	-3.5	-3.3	-0.7	0.6	0.8
Net lending(+) or borrowing(-) vis-à-vis ROW (c)				0.3	-2.0	-3.6	-3.3	-0.6	0.7	0.9
General government balance (c)				-4.4	-5.4	-4.5	-3.9	-2.9	-2.1	-2.1
Cyclically-adjusted budget balance (c)				-4.9	-3.4	-3.4	-3.0	-1.3	-0.1	-0.6
Structural budget balance (c)				-	-4.1	-3.6	-3.7	-1.4	-0.1	-0.5
General government gross debt (c)				110.4	116.4	119.2	120.7	127.1	128.1	127.1

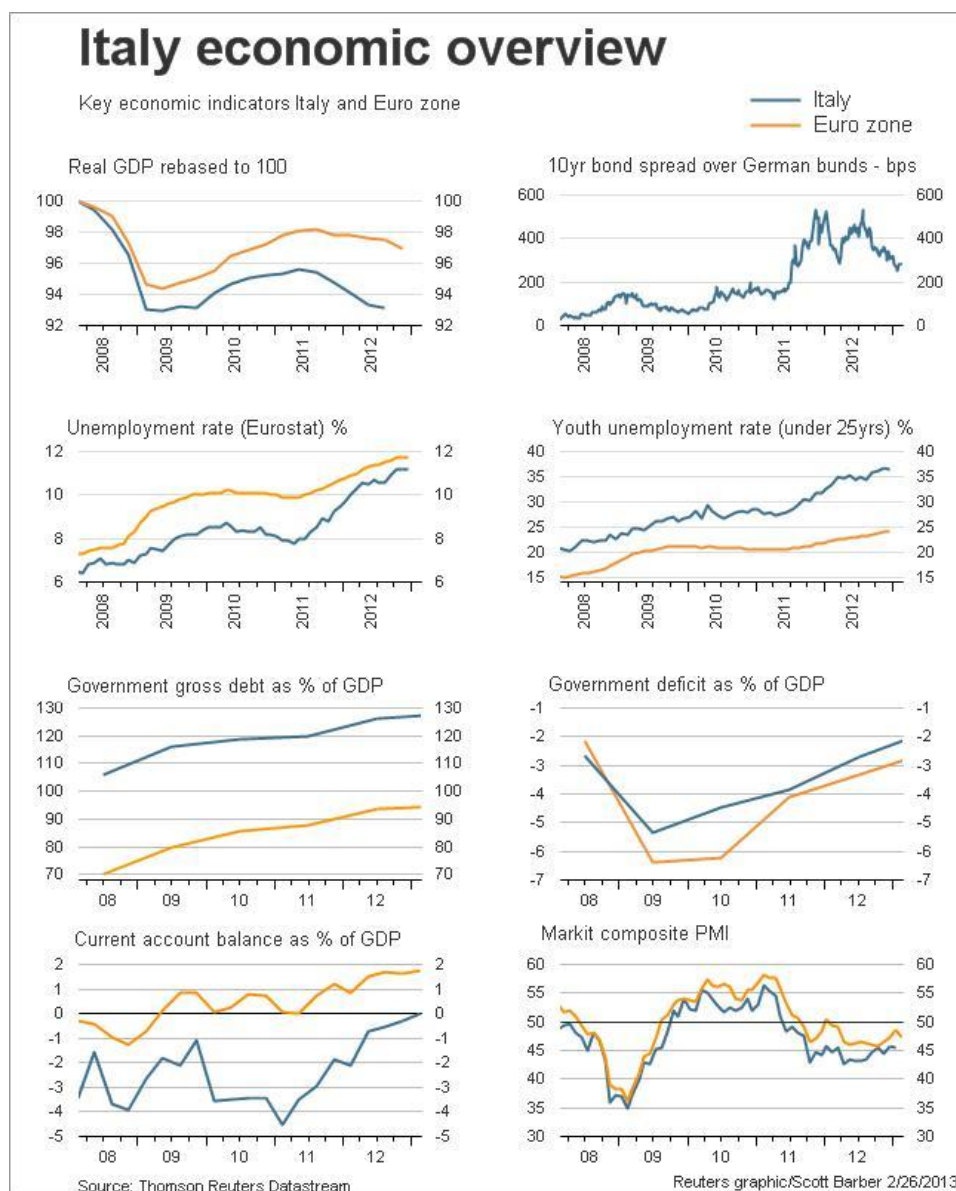
(a) Eurostat definition. (b) gross saving divided by gross disposable income. (c) as a percentage of GDP.

Πηγή: European Commission, European Economic Forecasts,
http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/forecasts/2013_winter/it_en.pdf

Σε αντίθεση με τις περισσότερες χώρες της ΕΕ και της Ευρωζώνης, η κυβέρνηση της Ρώμης δεν προχώρησε στην εφαρμογή αντικυκλικής πολιτικής κατά την περίοδο 2008-2009, διατηρώντας υπό έλεγχο τα δημόσια οικονομικά της – στο βαθμό που οι τράπεζές της δεν είχαν πληγεί από την κρίση και δε χρειαζόνταν κρατικά πακέτα διάσωσης – και υιοθέτησε μια μετριοπαθή μεταρρυθμιστική ατζέντα.

Οι αναταράξεις στις διεθνείς κεφαλαιαγορές το καλοκαίρι του 2011 και η εξάπλωση του φόβου μετάδοσης της κρίσης από άλλες χώρες της ΕΕ στην υπερχρεωμένη Ιταλία, οδήγησαν σε μια ραγδαία αύξηση των επιτοκίων δανεισμού της και υποχρέωσαν την κυβέρνηση να λάβει μια σειρά μέτρων περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής, με αρνητική επίδραση σε απασχόληση και ΑΕΠ (βλ. ακόλουθο Γράφημα).

Γράφημα 13 - Βασικά μεγέθη ιταλικής οικονομίας

Πηγή: Thomson Reuters Datastream, <http://blog.thomsonreuters.com/wp-content/uploads/2013/02/italy-economy.jpeg>

Παράλληλα, οι πολιτικές αναταράξεις των ανωτέρω εξελίξεων είχαν ως συνέπεια μια βαθιά κυβερνητική κρίση στη χώρα που οδήγησε – υπό τις πιέσεις της ΕΕ – στην ανάληψη της εξουσίας από την κυβέρνηση τεχνοκρατών του Mario Monti. Η τελευταία έσπευσε να νομοθετήσει και να λάβει τα απαιτούμενα μέτρα που επικεντρώνονταν κατά κύριο λόγο στη δημοσιονομική εξυγίανση και δευτερευόντως, σε περιορισμένης κλίμακας μεταρρυθμίσεις (στο συνταξιοδοτικό σύστημα μέσω της αύξησης του ηλικιακού ορίου

συνταξιοδότησης)⁶⁹. Το κέντρο βάρους τόσο αυτού του πακέτου μέτρων όσο και των επόμενων εστίαζε στο σκέλος των δημοσίων εσόδων και λιγότερο στην περιστολή των δημοσίων δαπανών⁷⁰ και έθετε ως προτεραιότητα, αφενός τη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος κάτω του 3% και την έξοδο της χώρας από τη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος το 2013 και, αφετέρου την αποτροπή της ‘μετάδοσης’ της κρίσης και αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των διεθνών κεφαλαιαγορών σε μια οικονομία που θεωρούνταν ‘πολύ μεγάλη για να πτωχεύσει’ (“too big to fail”).

Η επιμονή της δημοσιονομικής πολιτικής στο σκέλος των εσόδων είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του ποσοστού των εσόδων επί του ΑΕΠ από 46,4% μεσοσταθμικά κατά την περίοδο 2006-2011 σε 49,4% το 2013, ενώ αντίθετα το ποσοστό των δημοσίων δαπανών επί του ΑΕΠ παρέμεινε γύρω στο 46% με προοπτική περιορισμένης μείωσής του έως το 2015 (43,9%)⁷¹.

Παράλληλα με την αύξηση των φορολογικών εσόδων, επιδιώχθηκε επίσης μια μετατόπιση της φορολογικής επιβάρυνσης από το εισόδημα και την εργασία προς την ακίνητη περιουσία και την κατανάλωση, καθώς και μια επιθετικότερη αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής. Μεταξύ των νέων φορολογικών μέτρων περιλαμβάνονταν η αύξηση των συντελεστών του ΦΠΑ, η αύξηση των φόρων επί της ακίνητης περιουσίας, της ενέργειας και των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών, αλλά και η μείωση της φορολόγησης στις επενδύσεις κεφαλαίου καθώς και στην εργασία για συγκεκριμένες κατηγορίες εργαζομένων (π.χ. γυναίκες, εργάτες κάτω των 35 ετών, εταιρίες σε μειονεκτούσες ή φθίνουσες περιοχές). Ταυτόχρονα, εντατικοποιήθηκε το κυνήγι κατά της φοροδιαφυγής μέσω κινήτρων, συνεργειών μεταξύ φορέων της δημόσιας διοίκησης, αλλά και συνεργασίας τους με τράπεζες και λοιπούς ιδιωτικούς φορείς.

⁶⁹ “Italy PM unveils sweeping austerity package”, Reuters 04.12.2011, <http://www.reuters.com/article/2011/12/04/us-italy-idUSTRE7B20I220111204>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

⁷⁰ Ενώ στις υπόλοιπες ελλειμματικές χώρες της ΕΕ, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΟΟΣΑ, η δημοσιονομική εξυγίανση υλοποιούνταν κατά τα δύο τρίτα μέσω της περιστολής των δημοσίων δαπανών και μόνο κατά το ένα τρίτο μέσω της αύξησης των φορολογικών εσόδων, η πολιτική της ιταλικής κυβέρνησης κινούνταν προς την αντίθετη κατεύθυνση.

⁷¹ Vassilis Monastiriotis, Niamh Hardiman, Aidan Regan, Chiara Goretti, Lucio Landi, J. Ignacio Conde-Ruiz, Carmen Marín, Ricardo Cabral - “Austerity Measures in Crisis Countries – Results and Impact on Mid-term Development”, Intereconomics – Review for European Economic Policy, Volume 48, Nr. 1, January/February 2013, σελ. 4-32 - <http://www.intereconomics.eu/archive/jahr/2013/1/>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

Όσον αφορά το σκέλος των δαπανών, οι περικοπές που προβλέπονταν, αφορούσαν όλους τους τομείς, επρόκειτο όμως να υλοποιηθούν με διαφορετικούς τρόπους. Για τους τομείς της παιδείας και της υγείας, για παράδειγμα, προβλέπονταν εξορθολογισμός και ριζική αναδιοργάνωση από την οποία αναμένονται οφέλη αποδοτικότητας για τον προϋπολογισμό, ενώ στον τομέα του συνταξιοδοτικού συστήματος σχεδιάζονταν συνολική μεταρρύθμιση και μείωση της συνταξιοδοτικής δαπάνης. Η εν λόγω συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση αποβλέπει στη βελτίωση της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας του συστήματος, αφενός μέσω της αύξησης των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης και αφετέρου, μέσω της περικοπής των συντάξεων.

Το πακέτο μέτρων περιλάμβανε επίσης μεταρρύθμιση του συστήματος δημοσίων προμηθειών – με αιχμή του δόρατος την υγεία και την τοπική αυτοδιοίκηση – στο πλαίσιο της οποίας προβλέπονταν σύσταση ενιαίου κεντρικού φορέα δημόσιων προμηθειών (Consip). Άλλος ένας σημαντικός άξονας των νέων μέτρων αφορούσε την περιστολή της δαπάνης για το προσωπικό του δημόσιου τομέα, τόσο δια της μείωσης του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων κατά 10% και των διευθυντικών θέσεων κατά 20%, όσο και δια του παγώματος ή των περικοπών των μισθών τους. Εκτιμάται ότι ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων έχει μειωθεί κατά 4,3% και οι αποδοχές τους κατά 2,3% κατά την πενταετία 2007-2012. Παράλληλα, επιχειρήθηκε μια περιορισμένης κλίμακας μεταρρύθμιση στην αγορά εργασίας, η οποία θεωρείται από πολλούς μάλλον αναποτελεσματική και προβλέπει βελτίωση του συστήματος μαθητείας για νέους εργαζομένους, εξορθολογισμό και επέκταση του συστήματος χορήγησης επιδομάτων ανεργίας, αυξημένα κίνητρα για συμβάσεις ‘μονίμων’ θέσεων εργασίας και, αντιστοίχως, περιορισμό των κινήτρων για συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου.

Στο μεταξύ, η κυβέρνηση συνασπισμού υπό τον πρωθυπουργό Enrico Letta, όντας σε ευαίσθητη θέση, δεν έχει υλοποιήσει τα κρινόμενα ως απαραίτητα μέτρα λιτότητας για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ιταλικής οικονομίας, η οποία διάγει το τρίτο συνεχόμενο έτος ύφεσης. Μολονότι κατόρθωσε να σταθεροποιήσει το δημοσιονομικό της έλλειμμα, το δημόσιο χρέος της χώρας έχει υπερβεί το 130% του ΑΕΠ και συνεχίζει να αυξάνεται. Επιπλέον, ο οίκος αξιολόγησης Standard & Poor’s υποβάθμισε την ιταλική

οικονομία στις αρχές του περασμένου Ιουλίου, σημειώνοντας ότι, αν η χώρα δεν αλλάξει πορεία, το επόμενο βήμα θα είναι η περαιτέρω υποβάθμισή της σε 'σκουπίδι'⁷².

Παράλληλα, την ίδια στιγμή που ο γνωστός Ιταλός οικονομολόγος του Πανεπιστημίου Harvard, Alberto Alesina ασκεί αυστηρή κριτική στην έμφαση που δίνει το πακέτο λιτότητας στο σκέλος των δημοσίων εσόδων⁷³ αντί της περιστολής μη παραγωγικών κρατικών δαπανών, το ΔΝΤ σε σχετική ανακοίνωσή του στις 4 Ιουλίου 2013 κρούει τον κώδωνα του κινδύνου στην Ιταλία. Η οικονομία της χώρας έχει μεν δείξει σημάδια σταθεροποίησης, ωστόσο «η επιτάχυνση των μεταρρυθμίσεων είναι θεμελιώδης για να τεθεί σε κίνηση η ανάπτυξη και να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας». Οι προοπτικές ανάπτυξης παραμένουν αδύναμες, η ανεργία είναι απαράδεκτα υψηλή, η συρρίκνωση θα αγγίξει το -1,8% το τρέχον έτος, ενώ η παράταση της ύφεσης θα αυξήσει περαιτέρω τον αριθμό των μη εξυπηρετούμενων δανείων και θα ενισχύσει την ανησυχία για τη δημοσιονομική κατάσταση της χώρας, παρατηρεί το ΔΝΤ⁷⁴. Μολονότι αναγνωρίζει την αρνητική επίδραση της τεράστιας δημοσιονομικής προσαρμογής που υλοποίησε το 2012 η Ιταλία, προκειμένου να εξέλθει από τη Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος, το Ταμείο υπογραμμίζει ότι η ιταλική κυβέρνηση θα πρέπει να εντείνει τις προσπάθειες βελτίωσης της παραγωγικότητας και ανάκτησης της ανταγωνιστικότητας της χώρας.

Η περίπτωση της Πορτογαλίας

Η Πορτογαλία αποτελεί μια από τρεις χώρες της Ευρωζώνης, μαζί με την Ελλάδα και την Ιρλανδία, που επλήγησαν περισσότερο από την πρόσφατη οικονομική κρίση και εντάχθηκαν σε πρόγραμμα χρηματοδότησης και δημοσιονομικής προσαρμογής (ύψους 78

⁷² Άρθρο της Scheherazade Rehman, καθηγήτριας στο George Washington University στο U.S. News με τίτλο "Can Italy's Prime Minister be around much longer?" - <http://www.usnews.com/opinion/blogs/world-report/2013/07/29/can-italian-prime-minister-enrico-letta-survive-italys-bad-economy>, 29.07.2013 - τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

⁷³ Όπως σημειώνει η ελβετική εφημερίδα Neue Zürcher Zeitung, σε άρθρο της με τίτλο „Teufelskreis in Italien“ (26.07.2013), μια αντιστοιχη ανισοβαρής πολιτική λιτότητας που εφάρμοσε η χώρα κατά τη δεκαετία του 1990, οδήγησε την οικονομία της σε στασιμότητα, από την οποία δεν κατάφερε ποτέ να εξέλθει και να αναχαιτίσει τη δυναμική του δημοσίου χρέους της. <http://www.nzz.ch/aktuell/wirtschaft/wirtschaftsnachrichten/teufelskreis-in-italien-1.18123152>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

⁷⁴ 2013 Article IV Consultation with Italy – Concluding Statement of the IMF Mission, July 4, 2013, "Beyond Austerity: Priorities for Reviving Growth" - <http://www.imf.org/external/np/ms/2013/070413.htm>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

δισ. €, το 2011), εποπτευόμενο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την ΕΚΤ και το ΔΝΤ. Η προσφυγή της Πορτογαλίας στο ανωτέρω πρόγραμμα δανειοδότησης υπήρξε αποτέλεσμα του φόβου των διεθνών κεφαλαιαγορών για διάχυση της κρίσης και της επακόλουθης ανόδου των πορτογαλικών spreads σε απαγορευτικά επίπεδα.

Γεγονός είναι ότι οι αδυναμίες της πορτογαλικής οικονομίας – μολονότι θα πρέπει να της αναγνωριστεί η προσπάθεια σταθεροποίησης και η βελτίωση σημαντικών παραμέτρων τόσο κατά την προετοιμασία ένταξης όσο και κατά την παραμονή της στην Ευρωζώνη – προϋπήρχαν της κρίσης. Η υιοθέτηση ενός ‘σκληρού’ νομίσματος, του ευρώ επιδείνωσε την ανταγωνιστικότητα της Πορτογαλίας, όπως άλλωστε και των άλλων χωρών της περιφέρειας. Παράλληλα, η μείωση από την ΕΕ των εισαγωγικών δασμών σε τομείς σημαντικούς για τις εξαγωγές της Πορτογαλίας (κλωστοϋφαντουργία και υποδηματοποιία) σε συνδυασμό με την ένταξη της Κίνας στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου το 2001, συνέβαλαν στη διαχρονική επιδείνωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της χώρας. Η μετάδοση της χρηματοπιστωτικής κρίσης βρήκε την οικονομία της χώρας σε ευάλωτη θέση, και λόγω των συσσωρευμένων ελλειμμάτων τρεχουσών συναλλαγών και της αδυναμίας υποτίμησης του νομίσματός της.

Η δανειοδότηση της Πορτογαλίας με 78 δισ. € από την ΕΕ και το ΔΝΤ το 2011 πραγματοποιήθηκε υπό την προϋπόθεση ανταπόκρισης της χώρας σε μια σειρά στόχων δημοσιονομικής προσαρμογής και οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, με στόχο τη σταθεροποίηση και την αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας της. Επιδίωξη του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής των ΕΕ και ΔΝΤ ήταν επίσης η βελτίωση της καθαρής αποταμίευσης της χώρας, ώστε να ενισχυθεί η χρηματοδοτική της αυτάρκεια, γεγονός που θα ενδυναμώσει την εμπιστοσύνη στην πορτογαλική οικονομία, θα οδηγήσει σε μείωση των επιτοκίων δανεισμού της και θα διευκολύνει την αναχρηματοδότηση του εξωτερικού της χρέους.

Το Μνημόνιο που υπέγραψε η πορτογαλική κυβέρνηση το Μάιο του 2011 με τους εκπροσώπους της ΕΕ, της ΕΚΤ και του ΔΝΤ, απέδιδε μεγάλη έμφαση στην ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών προβλέποντας 12 δισ. € από το συνολικό ποσό του δανείου για το σκοπό αυτό. Η ΕΚΤ διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο προς την κατεύθυνση

αυτή, φοβούμενη τις απώλειες για το ευρωσύστημα από ενδεχόμενη πτώχευση των τραπεζών. Οι οκτώ μεγαλύτερες τράπεζες της χώρας, με τη σειρά τους, προκειμένου να ανταποκριθούν στις αυξημένες υποχρεώσεις κεφαλαιακής επάρκειας – μείωση της αναλογίας πιστώσεων- καταθέσεων από 147% το 2010 σε 120% μέχρι το 2014 – περιόρισαν τη χορήγηση δανείων στο εσωτερικό της χώρας κατά περίπου 16% του ΑΕΠ μεταξύ Απριλίου 2011 και Οκτωβρίου 2012, με αρνητικές επιπτώσεις για τη ρευστότητα και την ανάπτυξη της οικονομίας.

Η κυβέρνηση της Πορτογαλίας δεσμεύτηκε επίσης να προχωρήσει στην εφαρμογή μιας σειράς μέτρων περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής, προκειμένου να εξασφαλίσει την απαραίτητη χρηματοδότηση. Μεταξύ των μέτρων δημοσιονομικής λιτότητας που κλήθηκε να υλοποιήσει, περιλαμβάνονταν φορολογικά μέτρα σε ότι αφορά το σκέλος των εσόδων και σημαντικές περικοπές στο σκέλος των δημοσίων δαπανών. Σ' αυτό το πλαίσιο, η κυβέρνηση προχώρησε σε αύξηση κάποιων συντελεστών ΦΠΑ, αύξηση της φορολόγησης ακίνητης περιουσίας και ορισμένων κατηγοριών εισοδημάτων, αύξηση στα τέλη χρήσης δημόσιων υπηρεσιών όπως νοσοκομείων, δικαστηρίων, αυτοκινητοδρόμων, μειώσεις φοροεκπτώσεων και φοροαπαλλαγών, αλλά και πάγωμα προσλήψεων και προαγωγών στον δημόσιο τομέα. Το Μνημόνιο προέβλεπε επίσης μισθολογικές περικοπές και αναδιάρθρωση της δημόσιας διοίκησης, αποβλέποντας στη μείωση της μισθολογικής δαπάνης του Δημοσίου από 14% του ΑΕΠ το 2002 σε 10% του ΑΕΠ το 2012 (ανεξάρτητα από τη συρρίκνωση του πραγματικού ΑΕΠ της χώρας στη διάρκεια της δεκαετίας).

Στο πλαίσιο των αναθεωρήσεων του προγράμματος στα τέλη του 2012, η κυβέρνηση Coelho διαπραγματεύτηκε μια επιπρόσθετη μείωση των δαπανών του κοινωνικού κράτους ύψους περίπου 2,4% του ΑΕΠ, ενώ επίσης δεσμεύτηκε να προχωρήσει σε μια ακόμη μείωση κατά 14% των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων και των συντάξεων, καθώς και σε αυξήσεις του ΦΠΑ και των φορολογικών συντελεστών εισοδήματος φυσικών προσώπων από το 2013. Παράλληλα, η σχεδιαζόμενη κατάργηση του 14^{ου} μισθού των δημοσίων υπαλλήλων καθώς και της 14^{ης} σύνταξης προσέκρουσε σε τεράστιες κοινωνικές αντιδράσεις και πάγωσε όταν κρίθηκε αντισυνταγματική από το Συνταγματικό Δικαστήριο της χώρας.

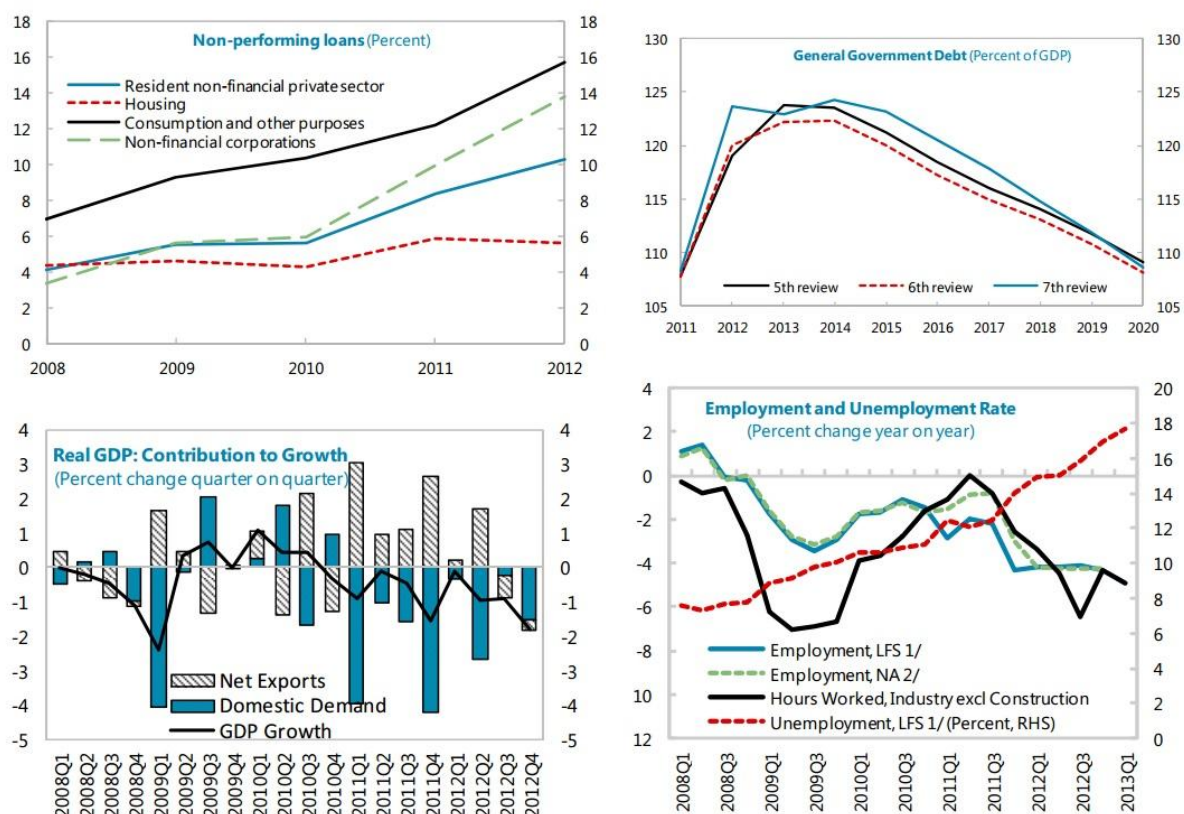
Η δημοσιονομική προσαρμογή επιχειρήθηκε στην Πορτογαλία, όπως και στις άλλες υπερχρεωμένες χώρες της περιφέρειας, υπό αντίξοες οικονομικές συνθήκες συρρίκνωσης του εγχώριου προϊόντος τους – μάλιστα το χρέος της γενικής κυβέρνησης της χώρας παρουσίασε σημαντική επιδείνωση⁷⁵, καθώς αυξήθηκε από 93,5% σε 120,5% του ΑΕΠ κατά την περίοδο 2010-2012 (η τελευταία έκθεση του ΔΝΤ εκτιμά ότι θα φτάσει το 124% του ΑΕΠ το 2014).

Η κυβέρνηση Coelho, εκτιμώντας επίσης ότι δε θα μπορέσει να ανταποκριθεί στους δημοσιονομικούς στόχους του Μνημονίου, διαπραγματεύτηκε χαλάρωση της λιτότητας και παράταση κατά ένα έτος (2015) της μείωσης του δημοσιονομικού της ελλείμματος κάτω από το 3%. Το έλλειμμα της χώρας έκλεισε στο 6,4% το 2012, ενώ ο στόχος του 5,5% για το 2013 θεωρείται υπερβολικά φιλόδοξος, ειδικά αν ληφθεί υπόψη ότι στο τέλος του α' τριμήνου του 2013 εκτοξεύτηκε στο 10,6% λόγω της ανακεφαλαιοποίησης της τράπεζας Banif με 700 εκατομμύρια ευρώ (που αντιστοιχούν σε 1,8% του ΑΕΠ της χώρας). Παράλληλα, η εγχώρια ζήτηση εκτιμάται ότι έχει υποχωρήσει κατά περίπου 12,2% σε πραγματικούς όρους κατά την περίοδο 2010-2012, δηλ. έχει υποχωρήσει στα επίπεδα του 1998-1999, προ της ένταξης της χώρας στην Ευρωζώνη. Με άλλα λόγια, υπολογίζεται ότι μετά από δυο χρόνια πολιτικών λιτότητας, το επίπεδο ευημερίας (κατανάλωσης και επένδυσης) της πορτογαλικής κοινωνίας έχει απωλέσει τα οφέλη των τελευταίων 13 ετών⁷⁶.

⁷⁵ Spiegel Online, "Debt Paralysis – Can Austerity Alone Save Portugal?", Martin Hesse & Helene Zuber, 17.07.2013, <http://www.spiegel.de/international/europe/portugal-looks-to-more-than-austerity-to-solve-economic-crisis-a-911154.html>, τελευταία πρόσβαση 28.08.2013

⁷⁶ Vassilis Monastiriotis, Niamh Hardiman, Aidan Regan, Chiara Goretti, Lucio Landi, J. Ignacio Conde-Ruiz, Carmen Marín, Ricardo Cabral - "Austerity Measures in Crisis Countries – Results and Impact on Mid-term Development", Intereconomics – Review for European Economic Policy, Volume 48, Nr. 1, January/February 2013, σελ. 4-32 - <http://www.intereconomics.eu/archive/jahr/2013/1/>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

Γράφημα 14 – Βασικά μεγέθη πορτογαλικής οικονομίας

Πηγή : ΔΝΤ⁷⁷

Η πρόσφατη είδηση ανάκαμψης της Ευρωζώνης από την ύφεση κατά το β' τρίμηνο του 2013, αλλά και της πορτογαλικής οικονομίας που σημείωσε ανάπτυξη 1,1% κατά το ίδιο διάστημα, ενώ επιπλέον επεχείρησε μια επιτυχημένη δοκιμαστική έκδοση 5ετών και 10ετών ομολόγων κατά το α' εξάμηνο του έτους, προκαλούν αισιοδοξία για την πορεία τόσο της γηραιάς ηπείρου, όσο και των ταλαιπωρημένων χωρών της περιφέρειάς της. Ωστόσο, το ΔΝΤ αλλά και παράγοντες της αγοράς παραμένουν επιφυλακτικοί ως προς τη δυναμική της ανάκαμψης της πορτογαλικής οικονομίας, επισημαίνοντας ότι η λήψη των επιπρόσθετων μέτρων λιτότητας – για τα οποία έχει δεσμευτεί η χώρα έναντι των πιστωτών της – μπορεί εύκολα να ανατρέψει το ευμετάβλητο κλίμα⁷⁸. Εξάλλου, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΔΝΤ, τα επόμενα τρίμηνα δεν αναμένονται εξίσου θετικά – αντίθετα,

⁷⁷ Ibid

⁷⁸ Deutsche Wirtschafts Nachrichten, „IWF: Portugal ist noch nicht gerettet“, 14.06.2013, <http://deutsche-wirtschafts-nachrichten.de/2013/06/14/iwf-portugal-ist-noch-nicht-gerettet/>, τελευταία πρόσβαση 28.08.2013

προβλέπεται συνέχιση της συρρίκνωσης του ΑΕΠ της χώρας το 2013 κατά 2,3% περίπου (για τρίτο συναπτό έτος), ενώ και η ανεργία θα φτάσει το 18,5% έως το 2014⁷⁹.

Η περίπτωση της Ελλάδας

Η κρίση στην Ευρώπη και ειδικότερα στην Ευρωζώνη πυροδοτήθηκε από την Ελλάδα, όταν μετά από μια δεκαετή – φαινομενικά, όπως αποδείχτηκε - συνεπή οικονομική και πολιτική πορεία, αποκάλυψε το 2009 ένα ασυνήθιστα υψηλό δημοσιονομικό έλλειμμα ύψους – μετά την αναθεώρησή του – 15,6%. Η δημόσια αυτή παραδοχή αποκάλυψε ότι, παρά τη δημοσιονομική εξυγίανση και τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης της προηγούμενης δεκαετίας, πίσω από την αστραφτερή βιτρίνα κρύβονταν και διογκώνονταν σημαντικά διαρθρωτικά προβλήματα τόσο στην οικονομία (υποχώρηση της ανταγωνιστικότητας, παραοικονομία, ακαμψίες στις αγορές εργασίας και προϊόντων κλπ.), όσο και στην πολιτική και την κοινωνία (διαφθορά, πελατειακό σύστημα κλπ.). Οι διεθνείς κεφαλαιαγορές απώλεσαν την εμπιστοσύνη τους, εκτόξευσαν τα επιτόκια δανεισμού της Αθήνας σε απαγορευτικά ύψη, υποχρεώνοντας την ελληνική κυβέρνηση να ζητήσει την οικονομική συνδρομή των εταίρων της στην Ευρωζώνη – που την αντιμετώπισαν επίσης με δυσπιστία και επιφύλαξη – και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.

Παρά την απαγόρευση των ευρωπαϊκών συνθηκών για bail-out μεταξύ των κρατών-μελών και παρά την έλλειψη σχετικών προβλέψεων και θεσμοθετημένων μηχανισμών για την αντιμετώπιση αντίστοιχων καταστάσεων, η Ελλάδα κατάφερε να λάβει δάνειο ύψους 110 δισεκατομμυρίων ευρώ, εκ των οποίων τα 80 εκατομμύρια προέρχονταν από τους Ευρωπαίους εταίρους και τα υπόλοιπα 30 εκατομμύρια από το ΔΝΤ – στη συνδρομή του οποίου, οικονομική και τεχνοκρατική, είχε επιμείνει το Βερολίνο. Κατά τα συνήθη στις περιπτώσεις δανειοδότησης από το ΔΝΤ κρατών με έκτακτα προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών τους, η Αθήνα κλήθηκε να υπογράψει Μνημόνιο δημοσιονομικής προσαρμογής και δεσμεύτηκε να εφαρμόσει τα συμφωνηθέντα μέτρα δημοσιονομικής εξυγίανσης σε συνδυασμό με μια δέσμη ευρέων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων.

⁷⁹ IMF Country Report 13/160, June 2013, “Portugal: Seventh Review under the Extended Arrangement and Request for Modification of End-June Performance Criteria – Staff Report, Press Release on the Executive Board Discussion and Statement by the Executive Director for Portugal”, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13160.pdf>, τελευταία πρόσβαση 28.08.2013

Ήδη κατά το ξεκίνημα της κρίσης και πριν την προσφυγή της στο μηχανισμό διάσωσης, η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη προχωρήσει στην εφαρμογή περιορισμένων μέτρων δημοσιονομικής εξυγίανσης, όπως περικοπή των επιδομάτων των δημοσίων υπαλλήλων κατά 10%, πάγωμα των προσλήψεων στο δημόσιο τομέα, αύξηση των συντελεστών του ΦΠΑ και των ειδικών φόρων σε πετρέλαιο, τσιγάρα και οиноπνευματώδη, καθώς και σε περικοπές δημοσίων δαπανών και εξοικονομήσεις πόρων στους φορείς της κεντρικής κυβέρνησης.

Τα μέτρα δημοσιονομικής λιτότητας, ωστόσο, που κλήθηκε να εφαρμόσει μετά την υπογραφή του πρώτου Μνημονίου το Μάιο του 2010 ήταν πολύ πιο οδυνηρά και περιλάμβαναν περικοπή του 13^{ου} και 14^{ου} μισθού και των αντίστοιχων συντάξεων των δημοσίων υπαλλήλων, περαιτέρω αύξηση του ΦΠΑ, των ειδικών φόρων σε πετρέλαιο, τσιγάρα και οиноπνευματώδη, επιπρόσθετη φορολογία σε είδη πολυτελείας και ακίνητη περιουσία, καθώς και περαιτέρω εξοικονομήσεις πόρων στις δημόσιες δαπάνες και περικοπές του προγράμματος δημοσίων επενδύσεων. Παράλληλα, το Μνημόνιο προέβλεπε ριζική μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος με αύξηση των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης, αντικίνητρα για πρόωρη συνταξιοδότηση και συγχώνευση των κατακερματισμένων ασφαλιστικών-συνταξιοδοτικών ταμείων, καθώς και μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας με βασικούς άξονες την απελευθέρωση των κλειστών επαγγελμάτων και τον περιορισμό της προστασίας των εργαζομένων.

Η δημοσιονομική προσαρμογή που πέτυχε η χώρα κατά το πρώτο έτος εφαρμογής των μέτρων λιτότητας υπήρξε αξιοσημείωτη, καθώς κατόρθωσε να μειώσει το έλλειμμα του προϋπολογισμού της, κατά παραπάνω από 5 ποσοστιαίες μονάδες, από 15,6% το 2009 σε 10,7% το 2010 (βλ. ακόλουθο Γράφημα). Η δημοσιονομική της κατάσταση, ωστόσο, παρέμεινε μη βιώσιμη, ειδικότερα υπό το φως μιας ύφεσης, βαθύτερης από την εκτιμώμενη, και εν τη απουσία μέτρων τόνωσης του επενδυτικού κλίματος. Τον Ιούνιο του 2011, ψηφίστηκε από το ελληνικό κοινοβούλιο το «Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015», το οποίο περιλάμβανε νέα περιοριστικά δημοσιονομικά μέτρα που εστίαζαν στο σκέλος των φορολογικών εσόδων, ένα φιλόδοξο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων με προβλεπόμενα έσοδα 50 δισεκατομμύρια ευρώ έως το 2015, καθώς και την εφαρμογή της εργασιακής εφεδρείας στο δημόσιο τομέα.

Πίνακας 2 - Ελλάδα – Βασικά οικονομικά μεγέθη (και προβλέψεις)

Table II.8.1:

Main features of country forecast - GREECE

	2011			92-08	Annual percentage change					
	bn EUR	Curr. prices	% GDP		2009	2010	2011	2012	2013	2014
GDP	208.5		100.0	2.9	-3.1	-4.9	-7.1	-6.0	-4.2	0.6
Private consumption	155.6		74.6	3.1	-1.6	-6.2	-7.7	-7.7	-6.9	-1.6
Public consumption	36.2		17.4	2.6	4.9	-8.7	-5.2	-6.2	-7.2	-3.1
Gross fixed capital formation	31.6		15.1	4.3	-13.7	-15.0	-19.6	-14.4	-3.3	5.7
of which : equipment	12.8		6.1	9.8	-18.4	-8.2	-18.1	-14.0	-3.0	6.0
Exports (goods and services)	52.2		25.1	6.0	-19.4	5.2	0.3	0.8	2.7	4.8
Imports (goods and services)	69.1		33.1	6.1	-20.2	-6.2	-7.3	-10.0	-6.0	-0.5
GNI (GDP deflator)	202.5		97.1	2.7	-2.3	-5.3	-7.2	-5.4	-4.7	0.0
Contribution to GDP growth :	Domestic demand			3.5	-3.3	-9.3	-10.1	-9.0	-6.7	-0.8
	Inventories			-0.1	-2.9	1.4	0.6	-0.3	0.0	0.0
	Net exports			-0.6	3.1	2.9	2.4	3.3	2.5	1.5
Employment				1.3	-0.6	-2.6	-5.6	-7.9	-2.1	1.4
Unemployment rate (a)				9.7	9.5	12.6	17.7	23.6	24.0	22.2
Compensation of employees/head				7.3	3.5	-2.6	-3.4	-6.8	-6.8	-1.2
Unit labour costs whole economy				5.6	6.2	-0.1	-1.8	-8.6	-4.7	-0.5
Real unit labour costs				-0.4	3.8	-1.3	-2.9	-8.2	-3.6	-0.1
Saving rate of households (b)				-	3.3	-2.7	-4.1	1.4	3.2	5.2
GDP deflator				6.0	2.3	1.1	1.0	-0.5	-1.2	-0.4
Harmonised index of consumer prices				-	1.3	4.7	3.1	1.1	-0.8	-0.4
Terms of trade of goods				0.0	-3.5	1.8	0.6	-1.0	-0.7	-0.2
Merchandise trade balance (c)				-15.8	-16.1	-14.3	-14.0	-12.7	-11.5	-10.8
Current-account balance (c)				-7.8	-14.4	-12.8	-11.7	-8.3	-6.3	-5.2
Net lending(+) or borrowing(-) vis-à-vis ROW (c)				-	-13.3	-11.0	-9.8	-6.1	-3.9	-2.7
General government balance (c)				-6.8	-15.6	-10.7	-9.4	-6.8	-5.5	-4.6
Cyclically-adjusted budget balance (c)				-7.0	-15.0	-8.4	-5.1	-1.2	0.7	0.4
Structural budget balance (c)				-	-14.7	-8.7	-5.4	-1.5	0.7	0.4
General government gross debt (c)				100.0	129.7	148.3	170.6	176.7	188.4	188.9

(a) Eurostat definition. (b) gross saving divided by gross disposable income. (c) as a percentage of GDP.

Πηγή: European Commission, European Economic Forecast, Autumn 2012

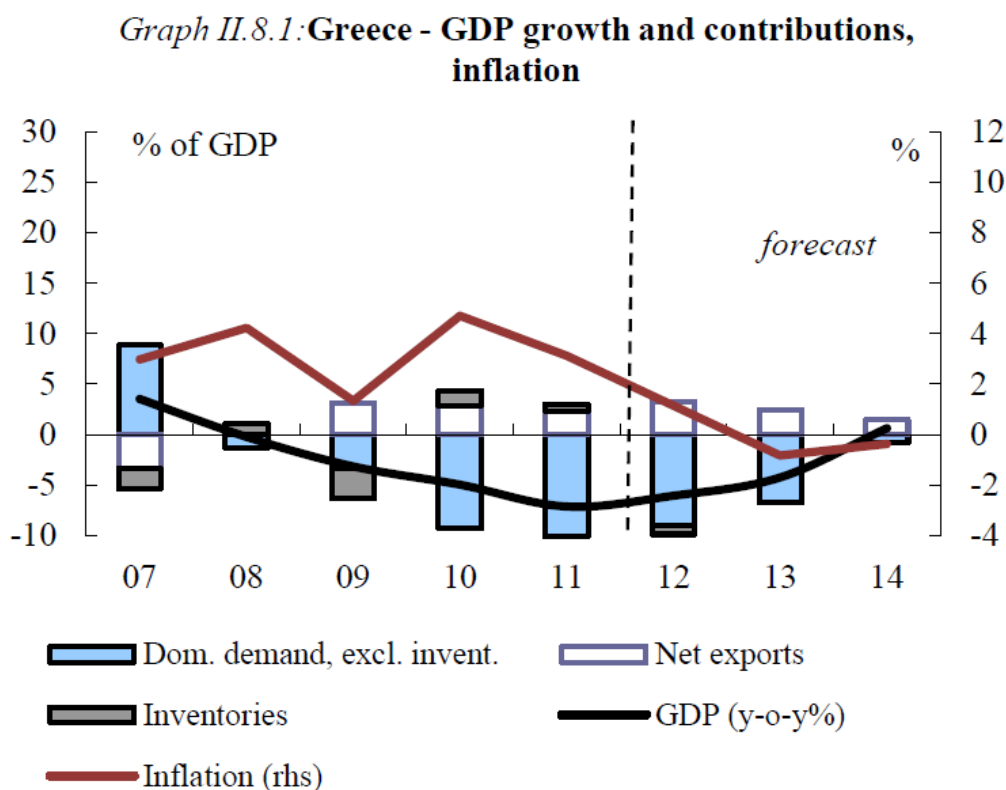
http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/forecasts/2012_autumn/el_en.pdf

Το καλοκαίρι του ίδιου έτους και παρά τη συμφωνία των πιστωτών για χορήγηση νέου δανείου στην Ελλάδα ύψους 158 δισεκατομμυρίων ευρώ – εκ των οποίων 109 δισ. από την ΕΕ και το ΔΝΤ, 37 δισ.€ από τον ιδιωτικό τομέα και 12 δισ.€ από επαναγορά ομολόγων – η ελληνική κυβέρνηση υπό την πίεση της υποβάθμισής της από τους διεθνείς οίκους αξιολόγησης σε καθεστώς περιορισμένης χρεωκοπίας, προχώρησε σε λήψη συμπληρωματικών μέτρων, μεταξύ των οποίων η διεύρυνση της εργασιακής εφεδρείας, η καθιέρωση του ενιαίου μισθολογίου στο δημόσιο τομέα και η επιβολή έκτακτου φόρου στις κατοικίες μέσω της ΔΕΗ.

Παρά τα μέτρα λιτότητας, ή εξαιτίας τους, κατά την περίοδο 2010-2011, εξακολούθησε η συρρίκνωση της ελληνικής οικονομίας – μείωση του ΑΕΠ κατά περίπου 5% το 2010 και 7% το 2011(βλ. ακόλουθο Γράφημα) – εκτροχιάζοντας το πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής και ανεβάζοντας το χρέος σε δυσθεώρητα επίπεδα. Το κούρεμα του χρέους (PSI) που συμφωνήθηκε τον Ιούλιο του 2011 και ολοκληρώθηκε το Φεβρουάριο του 2012, δεν κατάφερε να καθιςυγάσει τις αγορές που επανέφεραν κατά

διαστήματα τα σενάρια εξόδου της Ελλάδας από την Ευρωζώνη (Grexit), συντηρώντας ένα κλίμα αβεβαιότητας σε διεθνές επίπεδο και πολιτικής αστάθειας στο εσωτερικό της χώρας.

Γράφημα 15 - Ελλάδα – Ρυθμός ΑΕΠ & συνεισφορών, πληθωρισμός

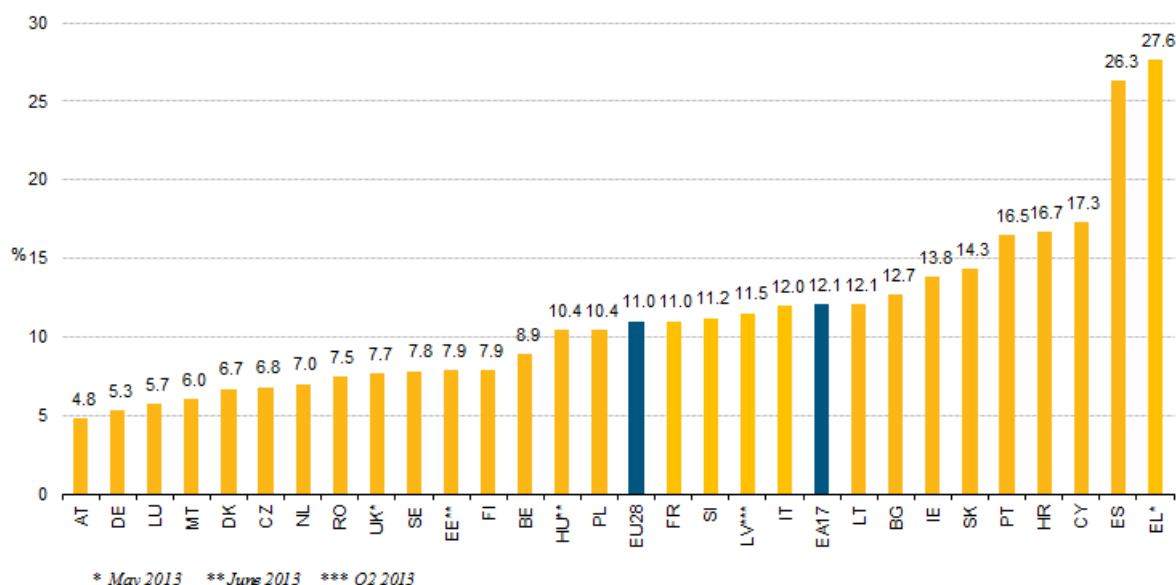
Πηγή: European Commission, European Economic Forecast, Autumn 2012

http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/forecasts/2012_autumn/el_en.pdf

Το επιστέγασμα της εσωτερικής πολιτικής αβεβαιότητας ήταν οι διπλές εθνικές εκλογές Μαΐου/ Ιουνίου 2012, από τις οποίες προήλθαν κυβερνήσεις τρικομματικού και ακολούθως δικομματικού συνασπισμού υπό την πρωθυπουργία Σαμαρά, που παρέμειναν προσηλωμένες στις αναληφθείσες δεσμεύσεις. Παρά τις αναταράξεις, οι ανωτέρω κυβερνήσεις συνέχισαν το πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής με μεγαλύτερη αποφασιστικότητα από την προκάτοχό τους, προχωρώντας μεταξύ άλλων σε περαιτέρω περικοπές δημοσίων δαπανών (όπως η πλήρης κατάργηση 13^{ου} και 14^{ου} μισθού και των αντίστοιχων συντάξεων στο δημόσιο τομέα) και εξοικονομήσεις πόρων, αλλαγή του φορολογικού συστήματος, μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, την υγεία, την παιδεία, αναδιαρθρώσεις στη δημόσια διοίκηση και κατάργηση θέσεων εργασίας κλπ.

Η Ελλάδα έχει πραγματοποιήσει κατά την τελευταία τριετία μια τεράστια δημοσιονομική προσαρμογή, στο πλαίσιο της οποίας έχει λάβει περιοριστικά δημοσιονομικά μέτρα που υπερβαίνουν το 20% του ΑΕΠ της (ύψους περίπου 50 δισ. €, ενώ έχει δεσμευτεί να λάβει συνολικά έως το 2015 μέτρα ύψους 65 δισ. €)⁸⁰ και έχει μειώσει σημαντικά το δημοσιονομικό της έλλειμμα⁸¹, παρά τη συρρίκνωση του ΑΕΠ της (193,7 δισ. € το 2012) κατά το ένα πέμπτο περίπου σε σχέση με το 2009 (231,6 δισ. €). Ωστόσο, παράλληλα με την αύξηση των δημοσίων εσόδων που έχει επιτύχει, από 42,4% το 2011 σε 44,7% του ΑΕΠ το 2012, έχουν αυξηθεί και οι δημόσιες δαπάνες από 52% το 2011 σε 54,8% του ΑΕΠ το 2012, ενώ και η ανεργία έχει φτάσει σε δυσθεώρητα ύψη (βλ. ακόλουθο Γράφημα). Οι εξελίξεις αυτές, σε συνδυασμό με τη συνέχιση της ύφεσης εγείρουν ερωτηματικά σχετικά με την αποτελεσματικότητα της ακολουθούμενης πολιτικής αλλά και τη βιωσιμότητα του χρέους.

Γράφημα 16 - Ποσοστά ανεργίας, Ιούλιος 2013

Πηγή: Eurostat,

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/images/8/86/Unemployment_rates%2C_seasonally_adjusted%2C_July_2013.png

⁸⁰ Vassilis Monastiriotis, Niamh Hardiman, Aidan Regan, Chiara Goretti, Lucio Landi, J. Ignacio Conde-Ruiz, Carmen Marín, Ricardo Cabral - "Austerity Measures in Crisis Countries – Results and Impact on Mid-term Development", Intereconomics – Review for European Economic Policy, Volume 48, Nr. 1, January/February 2013, σελ. 4-32 - <http://www.intereconomics.eu/archive/jahr/2013/1/>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

⁸¹ Το επίσημο δημοσιονομικό της έλλειμμα για το 2012 καθορίστηκε από τη Eurostat στο 10%, καθώς συνυπολογίστηκε η χρηματοδότηση των τραπεζών από τον προϋπολογισμό – χωρίς αυτήν το έλλειμμα δεν ξεπερνούσε το 5,5%. – ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 22.04.2013, «Eurostat: Στο 10% το δημοσιονομικό έλλειμμα της Ελλάδας το 2012» - http://www.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathremote_1_22/04/2013_495137, τελευταία πρόσβαση 29.08.2013

Πολλοί θεωρούν ότι η χώρα έχει παγιδευτεί σε έναν φαύλο κύκλο ύφεσης-λιτότητας-ύφεσης – μεταξύ των οποίων και οι γνωστοί νομπελίστες οικονομολόγοι Krugman και Stiglitz – και τάσσονται υπέρ της αλλαγής πολιτικής, δεδομένου ότι η λιτότητα καταπνίγει τη ζήτηση και την επένδυση ακυρώνοντας τα οφέλη της δημοσιονομικής εξυγίανσης. Η περίπτωση της Ελλάδας θα εξακολουθήσει να απασχολεί πολιτικούς και οικονομολόγους τα επόμενα χρόνια, καθώς προσφέρεται ως πεδίο αντιδικίας μεταξύ των οπαδών της λιτότητας και του κεϋνσιανισμού, των συνηγόρων της εμβάθυνσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και των πολέμιών της. Χωρίς να αμφισβητηθεί η ευθύνη της για την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει, θα ήταν χρήσιμο να διερευνηθεί και να αναγνωριστεί και το μερίδιο ευθύνης των διασωστών και εταίρων της για την πολιτική εκμετάλλευση της υπόθεσης – αρκεί μια ματιά στα γερμανικά πρωτοσέλιδα λίγο καιρό πριν από τις κρίσιμες εκλογές της 22ας Σεπτεμβρίου.

VI' Ενότητα

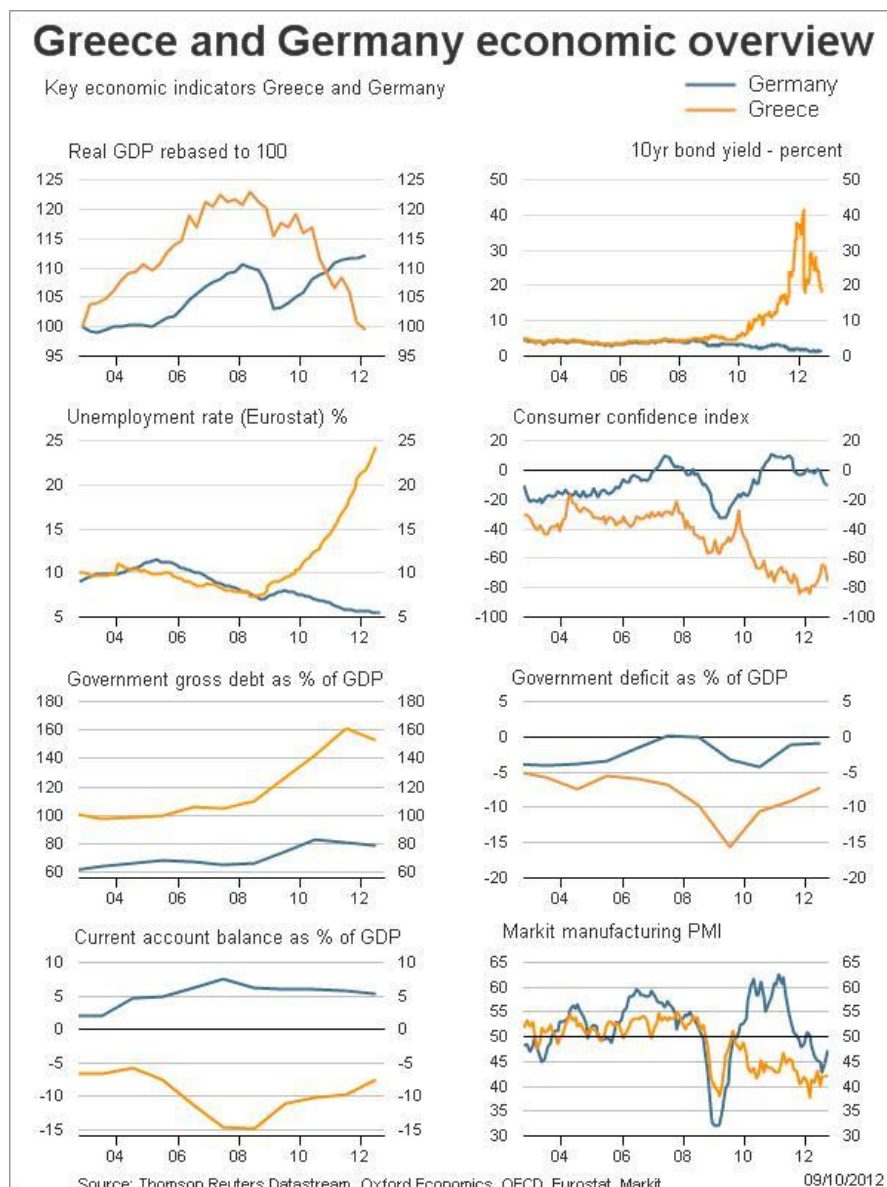
Αποτελεί η Γερμανία μοντέλο για την υπόλοιπη Ευρώπη;

Οι οικονομολόγοι Dauderstädt και Dederke (Friedrich Ebert Stiftung/ FES) δεν θεωρούν το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα ‚Agenda 2010‘ ως το ενδεδειγμένο πρότυπο οικονομικής πολιτικής για τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου⁸². Χωρίς να αμφισβητούν ότι η συγκράτηση του εργατικού κόστους που επέφεραν οι μεταρρυθμίσεις, συντέλεσε στον περιορισμό των εισαγωγών και αύξησε την ανταγωνιστικότητα των γερμανικών εξαγωγών, υπογραμμίζουν (παραθέτοντας τα απαραίτητα στατιστικά στοιχεία) ότι η χώρα οφείλει σε μεγάλο βαθμό το πλεόνασμα του ισοζυγίου πληρωμών της, όπως και την ανάκαμψή της, στην υψηλή ζήτηση από το εξωτερικό. Οι πλεονάζουσες γερμανικές αποταμιεύσεις διοχετεύθηκαν μέσω του χρηματοπιστωτικού συστήματος στο εξωτερικό – μεταξύ άλλων, και στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου – αυξάνοντας τη ζήτηση για τα γερμανικά προϊόντα και χωρίς να παρακωλύσουν την ανάκαμψη της οικονομίας της χώρας στο εσωτερικό.

⁸² ⁸² Το πλήρες κείμενο της μελέτης των Michael Dauderstädt και Julian Dederke δημοσιεύτηκε στο δελτίο του ιδρύματος ‚WISO direkt‘ του Ιουνίου 2012, υπό τον τίτλο „Reformen und Wachstum – Die deutsche Agenda 2010 als Vorbild für Europa?“ - <http://library.fes.de/pdf-files/wiso/09197.pdf>, τελευταία πρόσβαση 25.08.2013

Μολονότι λοιπόν, το γερμανικό μεταρρυθμιστικό μοντέλο θα μπορούσε να θεωρηθεί η ενδεδειγμένη στρατηγική για την αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας και την τόνωση της ανάπτυξης και της απασχόλησης στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, οι οικονομολόγοι του Ιδρύματος Friedrich Ebert Stiftung/ FES το αμφισβητούν. Το κύριο επιχείρημά τους είναι ότι η στρατηγική αυτή θα είχε προοπτική, αν κάποιες άλλες χώρες αναλάμβαναν να αυξήσουν τη ζήτησή τους για τα προϊόντα των υπό κρίση χωρών, διευρύνοντας το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών τους. Δεδομένης όμως της απροθυμίας των πιστωτριών χωρών (της Γερμανίας συμπεριλαμβανομένης και παρά τις πρόσφατες περιορισμένες μισθολογικές αυξήσεις), οι πολιτικές λιτότητας και συγκράτησης των μισθών οδηγούν σε γενικότερη ύφεση και η συρρίκνωση των ελλειμμάτων των δανειζόμενων χωρών υλοποιείται εις βάρος της ανάπτυξης της οικονομίας τους και της απασχόλησης. Ενδεικτική είναι, στο σημείο αυτό, η συγκριτική απεικόνιση βασικών οικονομικών δεικτών της Γερμανίας και της Ελλάδας κατά την τελευταία δεκαετία, στο Γράφημα που ακολουθεί.

Γράφημα 17 - Βασικοί οικονομικοί δείκτες Ελλάδας & Γερμανίας

Πηγή/ επιμέλεια: Thomson Reuters, <http://blog.thomsonreuters.com/wp-content/uploads/2012/10/greece-and-germany.jpeg>

Από την άλλη πλευρά, η επιδείνωση της κατανομής του εισοδήματος, η διεύρυνση της χαμηλά αμειβόμενης απασχόλησης και ο περιορισμός του κοινωνικού κράτους, οι επιπτώσεις δηλαδή των οικονομικών μεταρρυθμίσεων που βιώνει ήδη η Γερμανία⁸³, απειλούν να εξαπλωθούν σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ταυτόχρονα, οι προσδοκώμενες επενδύσεις στην πραγματική οικονομία, οι οποίες θα μπορούσαν να επιφέρουν ανάκαμψη δεν θεωρούνται πιθανό σενάριο στο βαθμό που δεν υπάρχει επαρκής αγοραστική δύναμη

⁸³ ΤΟ ΒΗΜΑ, «Φτώχεια στην πάμπλουτη Γερμανία – Η σκοτεινή πλευρά της ατμομηχανής της Ευρώπης – 13 εκατομμύρια Γερμανοί αγωνίζονται για την επιβίωσή τους», 04.08.2013

και πιο ισομερής κατανομή εισοδήματος και παραγωγής. Διέξοδο σ' αυτή τη μάλλον αδιέξοδη κατάσταση μπορεί να δώσει, σύμφωνα με τους οικονομολόγους του Ιδρύματος FES, μόνο μια επεκτατική οικονομική – δημοσιονομική ή εισοδηματική – πολιτική⁸⁴.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο οικονομολόγος Peter Bofinger⁸⁵, ο οποίος αποδίδει το γερμανικό οικονομικό θαύμα της δεκαετίας του 2000 στην «ακραία συγκράτηση μισθών», την «πλασαρισμένη ως 'μεταρρύθμιση της υγείας' κρατική μείωση μισθών» και «τη μερκαντιλιστική στρατηγική της γερμανικής οικονομικής πολιτικής που οδηγούσε σε ολοένα μεγαλύτερα πλεονάσματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών»⁸⁶. Πιο συγκεκριμένα, το προσανατολισμένο στις εξαγωγές μοντέλο της γερμανικής οικονομίας ωφελήθηκε σημαντικά από την ακραία συγκράτηση των μισθών, καθώς «το γερμανικό μισθολογικό κόστος ανά μονάδα προϊόντος αυξανόταν κατά τη δεκαετία 2001-2010, κατά μέσο όρο, ονομαστικά μόνο κατά 1,1% το χρόνο, έμενε επομένως πίσω από την εξέλιξη των τιμών»⁸⁷. Σημειώνεται χαρακτηριστικά, ότι το 2007 το μισθολογικό κόστος ανά μονάδα προϊόντος ήταν στη Γερμανία 1,7% χαμηλότερο από το αντίστοιχο του 1999, δηλ. οι πραγματικοί μισθοί μειώνονταν – οι ονομαστικοί αυξάνονταν λιγότερο από την παραγωγικότητα – την ίδια στιγμή που «στις χώρες της περιφέρειας χορηγούνταν αυξήσεις μισθών, οι οποίες ξεπερνούσαν κατά πολύ τις όποιες βελτιώσεις της παραγωγικότητας συντελούνταν εκεί. Το μισθολογικό κόστος ανά μονάδα προϊόντος αυξήθηκε έτσι, από το 1999 έως το 2007, κατά 36% στην Ιρλανδία και κατά 28% στην Ισπανία»⁸⁸.

Το αποτέλεσμα ήταν μια σημαντική αύξηση της ανταγωνιστικότητας της γερμανικής οικονομίας, ενώ ταυτόχρονα η συγκράτηση των μισθών περιορίζε την εσωτερική ζήτηση. Συνεπώς, η δυναμική της ανάκαμψης της γερμανικής οικονομίας οφείλονταν κατά κύριο λόγο στη ζήτηση από το εξωτερικό – οι γερμανικές εξαγωγές αυξάνονταν κατά την περίοδο 1999-2007 σε πραγματικούς όρους 8,2% ετησίως. «Αν όλες οι άλλες χώρες είχαν ακολουθήσει τον κανόνα 'διατήρησε σταθερό το μισθολογικό κόστος ανά μονάδα

⁸⁴ Michael Dauberstädt και Julian Dederke, <http://library.fes.de/pdf-files/wiso/09197.pdf>, τελευταία πρόσβαση 25.08.2013

⁸⁵ Ο Peter Bofinger είναι καθηγητής οικονομικών στο Πανεπιστήμιο του Würzburg και μέλος του Συμβουλίου Οικονομικών Εμπειρογνομόνων της γερμανικής κυβέρνησης από το 2004.

⁸⁶ Bofinger, Peter «Επιστροφή στο μάρκο; Η Γερμανία χρειάζεται το ευρώ», Εκδόσεις Πόλις 2012, σελ.: 67-76

⁸⁷ Ibid

⁸⁸ Ibid

προϊόντος μέσω συγκράτησης μισθών, τότε και εκεί η ζήτηση θα κατέληγε το ίδιο αναιμική με τη δική μας, πράγμα που θα συνεπαγόταν στασιμότητα ή και υποχώρηση των εξαγωγών μας», παρατηρεί ο Peter Bofinger, χαρακτηρίζοντας τη συγκράτηση των μισθών ως «επικίνδυνη για τη συνοχή του ευρώ» και «βαρύ σφάλμα στη λειτουργία της Νομισματικής Ένωσης»⁸⁹. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι το γερμανικό μισθολογικό dumping – το οποίο πραγματοποιήθηκε λόγω του πανικού περί απωλεσθείσας ανταγωνιστικότητας που προκλήθηκε από μια μερίδα δημοφιλών νεοφιλελεύθερων οικονομολόγων⁹⁰ – λειτούργησε αποπληθωριστικά εντός της Ευρωζώνης και «δυσκόλεψε την ΕΚΤ να ανεβάσει έγκαιρα τα επιτόκια». Η πολιτική αυτή επέφερε τις γνωστές συνέπειες αναφορικά με τις φούσκες που δημιουργήθηκαν στις πιο ευάλωτες χώρες της Ευρωζώνης, όπως και αναφορικά με την υπονόμευση από το Βερολίνο της δικής τους ανταγωνιστικότητας⁹¹.

Ο Daniel Gros, διευθυντής του Centre for European Policy Studies στις Βρυξέλλες, σε σχόλιό του που αναρτήθηκε στις 6 Μαρτίου 2013 με τίτλο “Is Germany the model to follow?”⁹², διατυπώνει τις αμφιβολίες του για την αποτελεσματικότητα της μεταρρυθμιστικής πολιτικής της Γερμανίας, ως προς την ανάκτηση της απωλεσθείσας ανταγωνιστικότητάς της κατά την τελευταία δεκαετία. Υποστηρίζει ότι το Βερολίνο, μετά την υιοθέτηση του ευρώ και τη συνειδητοποίηση της αδυναμίας χρήσης του εργαλείου της συναλλαγματικής ισοτιμίας για την ανάκτηση της ανταγωνιστικότητάς του, θεώρησε σκόπιμη την υιοθέτηση μιας συνδυασμένης πολιτικής συγκράτησης μισθών και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων για τη βελτίωση της παραγωγικότητας. Και αυτός θεωρεί σημαντική τη συνεισφορά της συγκράτησης μισθών στην ανάκτηση της ανταγωνιστικότητας και περιθωριακή, εκείνη των μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας, στο βαθμό που οι τελευταίες περιορίστηκαν στους βιομηχανικούς κλάδους⁹³ και δεν άγγιξαν τον τομέα των

⁸⁹ Ibid

⁹⁰ Μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν και ο γνωστός αντιευρωπαϊστής οικονομολόγος του ινστιτούτου ifo του Μονάχου Hans Werner Sinn, ο οποίος υποστήριζε ότι η Γερμανία είχε χάσει την ανταγωνιστικότητά της, είχε οικοδομήσει μια οικονομία-παζάρι εκμεταλλευόμενη το outsourcing για τις εξαγωγές της και ότι η χώρα για την ανάκτηση της ανταγωνιστικότητάς της χρειαζόταν μείωση μισθών ακόμη 10-15% και ακόμη μεγαλύτερη μείωση, της τάξης του 33% στους μισθούς των εργαζομένων χαμηλών προσόντων.

⁹¹ Ο Γερμανός σοφός δεν παραγνωρίζει το μερίδιο ευθύνης των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου ως προς την απώλεια της ανταγωνιστικότητάς τους.

⁹² Για το πλήρες κείμενο: <http://www.ceps.eu/book/germany-model-follow>, τελευταία πρόσβαση 25.08.2013

⁹³ Η παραγωγικότητα της γερμανικής οικονομίας στη βιομηχανία, μολονότι αυξήθηκε κατά τη δεκαετία 2001-2010, υπολείπονταν και πάλι από την αντίστοιχη άλλων χωρών της Ευρωζώνης, όπως π.χ. η Γαλλία

υπηρεσιών, ο οποίος χαίρει υψηλής προστασίας. Ο Daniel Gros, χωρίς να παραγνωρίζει τη σημασία της δημοσιονομικής εξυγίανσης και των μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας, θεωρεί κινητήρια δύναμη εξόδου από την ύφεση των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου την αύξηση των εξαγωγών τους – η οποία μπορεί να επιτευχθεί αποτελεσματικότερα, όχι μέσω του γερμανικού μοντέλου συγκράτησης των μισθών που προκαλεί και μεγαλύτερες κοινωνικές αντιδράσεις, αλλά μέσω του μοντέλου της αύξησης της παραγωγικότητας. Οι δραστικές μεταρρυθμίσεις λοιπόν που καλούνται να εφαρμόσουν κάποιες χώρες της περιφέρειας, υπό την πίεση των δανειστών τους, τόσο στην αγορά εργασίας, όσο και στον τομέα των υπηρεσιών, γεννούν αισιοδοξία για σταδιακή αύξηση της ανταγωνιστικότητας και της παραγωγικότητάς τους, καθώς σε κάποιες περιπτώσεις, οι τομές που επιχειρούνται είναι βαθύτερες από εκείνες που υλοποίησε η Γερμανία πριν από μια δεκαετία.

Γερμανία & προτάσεις αντιμετώπισης της κρίσης στην Ευρωζώνη

Το ζήτημα της κρίσης στην Ευρωζώνη – όπως θα ήταν αναμενόμενο – έχει απασχολήσει και συχνά έχει βρεθεί στο επίκεντρο της πολιτικής συζήτησης και της αντιπαράθεσης μεταξύ οικονομολόγων, αλλά και πολιτικών στη Γερμανία, ήδη από το ξέσπασμά της το 2009 και 2010. Η συζήτηση σε συνδυασμό με το κόστος της διάσωσης που έχει επωμιστεί η Γερμανία έχει οξύνει τα πνεύματα κι έχει δημιουργήσει αντίπαλα στρατόπεδα. Σχηματικά, δε θα ήταν λάθος να ισχυριστεί κανείς ότι η μια πλευρά τάσσεται υπέρ της χαλάρωσης των προκυκλικών πολιτικών λιτότητας που έχουν επιβληθεί στις χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας («συναίνεση του Βερολίνου») και υπέρ της μεγαλύτερης εμβάθυνσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ενώ η άλλη επιμένει στην ορθότητα της εφαρμογής των αυστηρών πολιτικών δημοσιονομικής εξυγίανσης και εσωτερικής υποτίμησης για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των αγορών αλλά και της απωλεσθείσας ανταγωνιστικότητας, παίζοντας με σενάρια εξόδου χωρών (είτε χωρών της περιφέρειας, είτε της Γερμανίας) από την Ευρωζώνη.

Οι υποστηρικτές της πρώτης άποψης θεωρούν ότι, μετά το ξέσπασμα της κρίσης, η αρχιτεκτονική της Ευρωζώνης όπως θεμελιώθηκε στη Συνθήκη του Μάαστριχτ είναι πλέον παρωχημένη, αμφισβητούν τη βιωσιμότητά της με την παρούσα μορφή και πιστεύουν ότι η σωστή απάντηση στο δίλημμα είναι η περαιτέρω εμβάθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης

στον τραπεζικό και το δημοσιονομικό τομέα. Τα πρώτα, έστω διστακτικά, βήματα έχουν πραγματοποιηθεί ως προς την Τραπεζική Ένωση – κάτι αντίστοιχο θα πρέπει να συμβεί και στο πεδίο των δημοσίων οικονομικών, αφού, όπως πολλοί αναλυτές παρατηρούν, είναι οξύμωρο να μιλά κανείς σήμερα για δημοσιονομική κυριαρχία των χωρών της Ευρωζώνης.

Ανατρέχοντας στα αίτια της κρίσης, το μέλος του Συμβουλίου Οικονομικών Εμπειρογνομόνων της γερμανικής κυβέρνησης Peter Bofinger, κάνει λόγο για «φαύλο κύκλο» τραπεζικής κρίσης που μετατράπηκε σε κρίση χρέους για να εξελιχθεί τελικά και σε μακροοικονομική κρίση, πλήττοντας την πραγματική οικονομία και παγιδεύοντάς την στην ύφεση⁹⁴, με άμεση συνέπεια την ανατροφοδότηση του κύκλου. Ο Γερμανός οικονομολόγος υποστηρίζει ότι η ανατροφοδότηση του κύκλου θα πρέπει να σταματήσει από την ανάσχεση της μακροοικονομικής κρίσης, καθώς «Ένα τέλος της ύφεσης, η ανάκτηση της οικονομικής μεγέθυνσης, είναι η σημαντικότερη προϋπόθεση για να σταθεροποιηθούν τόσο τα δημόσια χρέη όσο και το τραπεζικό σύστημα»⁹⁵. Όσο συνεχίζεται η ύφεση και μειώνεται ο παρονομαστής στο λόγο δημοσίου χρέους προς ΑΕΠ, τόσο εξακολουθούν να αυξάνονται και οι επισφάλειες των τραπεζών (λόγω αύξησης της ανεργίας και των πτωχεύσεων επιχειρήσεων) τροφοδοτώντας το φαύλο κύκλο. Οι παρεμβάσεις του Διοικητή της ΕΚΤ Draghi τόνωσαν την εμπιστοσύνη των αγορών στη σταθερότητα του ευρώ, ωστόσο δεν ανάσχεσαν δραστικά τη δυναμική του φαύλου κύκλου, καθώς οι πολιτικές λιτότητας πλήττουν την ανάπτυξη απειλώντας με ύφεση όλο και περισσότερες χώρες της Ευρωζώνης.

Σύμφωνα με τα διδάγματα της Μεγάλης Ύφεσης του 1929, μεγάλα προγράμματα τόνωσης της οικονομίας θα μπορούσαν να βγάλουν τις χώρες της περιφέρειας από την ύφεση, αλλά εφόσον αυτό δεν είναι δυνατό, θα αρκούσε ίσως να σταματήσουν για ένα διάστημα να εφαρμόζουν περαιτέρω δραστικά μέτρα λιτότητας. Η περίπτωση της Ελλάδας αποδεικνύει πόσο καταστροφικές μπορούν να είναι οι επιπτώσεις των αυστηρών προκυκλικών πολιτικών και, προφανώς, κανείς δε θα ήθελε να δει τις οικονομίες της Ισπανίας και της Ιταλίας σε αντίστοιχη κατάσταση. Τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής που εφαρμόστηκαν στις χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας ήταν

⁹⁴ Η ανάκαμψη που καταγράφηκε το β' τρίμηνο στην Ευρωζώνη θεωρείται παροδικό, εποχικό φαινόμενο που δε θα της επιτρέψει να εμφανίσει θετικό πρόσημο ανάπτυξης σε ετήσια βάση για το έτος 2013.

⁹⁵ Bofinger, Peter «Επιστροφή στο μάρκο; Η Γερμανία χρειάζεται το ευρώ», Εκδόσεις Πόλις 2012, σελ. 121

υπερβολικά φιλόδοξα και εμπροσθοβαρή – εξάλλου, όπως επιβεβαιώνει πρόσφατη έρευνα του ΔΝΤ⁹⁶, προγράμματα λιτότητας που τίθενται σε εφαρμογή κατά τη διάρκεια ύφεσης έχουν συστατικά αποτελέσματα τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα⁹⁷, ενώ επίσης «η εμπροσθοβαρής δημοσιονομική εξυγίανση τείνει να έχει βαθύτερα και πιο παρατεταμένα αρνητικά αποτελέσματα στην παραγωγή χωρίς να επιταχύνει τη μείωση του λόγου χρέους προς ΑΕΠ, συγκριτικά με μια πιο ισομερώς κατανεμημένη προσαρμογή».

Για να αποφευχθεί η αναστάτωση στις αγορές από την προσωρινή αναστολή των προγραμμάτων λιτότητας στις χώρες της περιφέρειας και δεδομένων των περιορισμένων πόρων των EFSF και ESM, ο Bofinger – στην πρότασή του για μια βελτιωμένη έκδοση της Ευρωζώνης και του ευρώ, που ονομάζει «ευρώ 2.0» - τάσσεται υπέρ ενός ενεργότερου ρόλου της ΕΚΤ, η οποία θα έπρεπε να θέσει ένα ανώτατο όριο για τις αποδόσεις ιταλικών και ισπανικών ομολόγων, όχι υψηλότερο από 4%. Το σκεπτικό είναι ότι αν οι επενδυτές πιστέψουν ότι με τον τρόπο αυτό περιορίζονται ενδεχόμενες μελλοντικές απώλειες από τη διακράτηση ισπανικών ή ιταλικών ομολόγων, τότε θα θεωρήσουν ασύμφορο να τα πουλήσουν στην ΕΚΤ και αντ' αυτών να αγοράσουν γερμανικά ομόλογα με μηδενικές ή έστω πολύ χαμηλές αποδόσεις. Η ΕΚΤ θα πρέπει επίσης να ενισχύσει τις παρεμβάσεις της στις κεφαλαιαγορές και σταδιακά να αναλάβει πλήρως το ρόλο του ύστατου δανειστή.

Μια δραστική απάντηση στην κρίση στην Ευρωζώνη θα πρέπει να έχει επίσης έναν τουλάχιστον μεσοπρόθεσμο ορίζοντα και να περιλαμβάνει θεσμικές αλλαγές στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Εκτός από την παροχή κινήτρων για την επίτευξη ανάκαμψης – κατά προτεραιότητα στους τομείς των μεταφορών, των ενεργειακών δικτύων και των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας – απαιτείται εμβάθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στο δημοσιονομικό, αλλά και στον πολιτικό τομέα. Η υιοθέτηση του Δημοσιονομικού Συμφώνου και η προώθηση της Τραπεζικής Ένωσης αποτελούν βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση, ενώ η εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας σε θέματα προϋπολογισμού δεν πρέπει να προκαλεί φόβο, αφού, κατά το Γερμανό οικονομολόγο «η δημοσιονομική κυριαρχία

⁹⁶ Batini, Nicoletta/ Callegari, Giovanni/ Melina, Giovanni: “Successful Austerity in the United States, Europe and Japan”, IMF Working Paper, No 12/190, July 2012 - <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12190.pdf>, τελευταία πρόσβαση 30.08.2013

⁹⁷ Σε αντίθεση με προγράμματα λιτότητας που ξεκινούν σε φάση ανάκαμψης και έχουν συστατικά αποτελέσματα μόνο βραχυπρόθεσμα.

αποτελεί ήδη μύθο»⁹⁸. Είναι γεγονός εξάλλου ότι, στο πλαίσιο του Δημοσιονομικού Συμφώνου έχουν ήδη εκχωρηθεί απευθείας αρμοδιότητες εποπτείας των εθνικών προϋπολογισμών στο Συμβούλιο των Υπουργών Οικονομικών της Ευρωζώνης. Παράλληλα, πολύ σημαντικός άξονας της Τραπεζικής Ένωσης θα είναι η συγκρότηση μιας ενιαίας ευρωπαϊκής εποπτικής αρχής των τραπεζών προς αντικατάσταση των εθνικών αρχών, η οποία θα διασφαλίζει ότι η πτώχευση ακόμη και μιας μεγάλης ευρωπαϊκής τράπεζας δε θα απειλεί με κατάρρευση ολόκληρο το τραπεζικό σύστημα της Ευρώπης.

Τέλος, μια βιώσιμη λύση στην κρίση της Ευρωζώνης θα πρέπει να περιλαμβάνει και ένα ρεαλιστικό πλαίσιο αντιμετώπισης του χρέους των κρατών μελών. Αν και η πρόταση της αμοιβαιοποίησης του χρέους και των ευρωομολόγων δεν είναι δημοφιλής για ευνόητους λόγους στη Γερμανία, στο τραπέζι έχουν τεθεί προτάσεις, οι οποίες έχουν συναντήσει μεγαλύτερη αποδοχή – τουλάχιστον από κάποιους πολιτικούς χώρους – όπως το σύμφωνο αποπληρωμής χρεών που προτάθηκε από το Συμβούλιο Οικονομικών Εμπειρογνομόνων. Στο σύμφωνο αυτό⁹⁹ προτείνεται «μια ποσοτικά και χρονικά περιορισμένη κοινοτική εγγύηση» των χρεών των χωρών της Ευρωζώνης που υπερβαίνουν το όριο του 60% της Συνθήκης του Μάαστριχτ, μέσω ενός κοινού Ταμείου, προς το οποίο οι χώρες θα δεσμεύονται για αποπληρωμή των ομολόγων που θα χρηματοδοτηθούν απ' αυτό εντός 25ετίας. Επίσης, προβλέπονται ασφαλιστικές δικλίδες προς αποφυγή κατάχρησης του μηχανισμού από τις χώρες της Ευρωζώνης, όπως η εκ μέρους τους κατάθεση εγγυήσεων και η εκπλήρωση των όρων του Δημοσιονομικού Συμφώνου και του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης.

Ο μεγάλος πολέμιος των ευρω-ομολόγων και γνωστός ευρωσκεπτικιστής Hans Werner Sinn, προβλέπει ότι η γερμανική κυβέρνηση θα ενδώσει τελικά σε κάποιας μορφής έκδοση ευρω-ομολόγων, εφόσον οι πόροι του ESM δε θα αποδειχτούν επαρκείς. Ο ίδιος δε θεωρεί βιώσιμη τη λύση των ευρω-ομολόγων, καθώς πιστεύει ότι τα χαμηλά επιτόκια των ευρω-ομολόγων θα στερήσουν τα κίνητρα για μεταρρυθμίσεις και θα παγιώσουν τη χαμηλή

⁹⁸ European Policy Centre, “The Eurozone crisis – A new paradigm for change”, 4 July 2013, http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=6&pub_id=3654, 30.08.2013

⁹⁹ Bofinger, Peter «Επιστροφή στο μάρκο; Η Γερμανία χρειάζεται το ευρώ», Εκδόσεις Πόλις 2012, σελ. 134-138

ανταγωνιστικότητα στις υπερχρεωμένες χώρες της Ευρωζώνης¹⁰⁰. Εφόσον οι χώρες αυτές θα βρίσκονται στην ίδια κατηγορία με πιο εύρωστες οικονομικά χώρες χαμηλότερου χρηματοπιστωτικού κινδύνου, θα μπορούν να εκμεταλλεύονται για το δανεισμό τους τα χαμηλότερα επιτόκια. Από την άλλη πλευρά, χώρες όπως η Γερμανία δεν έχουν ουσιαστικό κίνητρο να συναινέσουν στα ευρω-ομόλογα, αφού διατρέχουν τον κίνδυνο να αυξηθεί το κόστος του δικού τους δανεισμού. Επιπλέον, σε περίπτωση κοινής εγγύησης των χρεών της Ευρωζώνης, οι οικονομολόγοι του ινστιτούτου ifo του Μονάχου εκτιμούν μια επιπρόσθετη επιβάρυνση της τάξης των 47 δισεκατομμυρίων ευρώ περίπου – σε τόκους – για το Βερολίνο¹⁰¹, για τον υπολογισμό της οποίας λαμβάνεται υπόψη ως βάση ο μέσος όρος των επιτοκίων των χωρών της Ευρωζώνης, όπως αυτά διαμορφώνονται από τις αγορές.

Για τον πλέον αμφιλεγόμενο Γερμανό οικονομολόγο Sinn – και τους μαζί μ' αυτόν συντασσόμενους – η χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ και η άσκηση κεϋνσιανής έμπνευσης δημοσιονομικής πολιτικής δεν αποτελούν την ενδεδειγμένη πολιτική αντιμετώπισης της κρίσης. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του, μέχρι το περασμένο καλοκαίρι, οι ζημιές για τη Γερμανία θα υπερέβαιναν τα 771 δισεκατομμύρια ευρώ, σε περίπτωση που οι έξι 'προβληματικές' χώρες της Ευρωζώνης (Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ισπανία, Ιταλία και Κύπρος) πτώχευαν, εγκατέλειπαν το ευρώ και δεν αποπλήρωναν τα χρέη τους.

Τα προβλήματα της Ευρωζώνης δεν μπορούν να λυθούν, κατά το Γερμανό οικονομολόγο, με επεκτατική οικονομική πολιτική και ανάληψη νέων χρεών. Ο ίδιος τάσσεται υπέρ μιας γενναίας αναδιάρθρωσης του χρέους στο εσωτερικό των υπερχρεωμένων χωρών, στο πλαίσιο της οποίας θα κληθούν να πληρώσουν οι πιστωτές και όχι οι φορολογούμενοι, όπως επίσης και υπέρ μιας αναπροσαρμογής των σχετικών τιμών. Σε Ελλάδα και Πορτογαλία, οι τιμές θα πρέπει να υποχωρήσουν πάνω από 30%, ενώ στην Ισπανία περί το 20%, προκειμένου οι εν λόγω χώρες να ανακτήσουν την ανταγωνιστικότητά

¹⁰⁰ Sinn, Hans Werner, WirtschaftsWoche, 20.10.2012, „Regierung wird Widerstand gegen Eurobonds aufgeben“ - <http://www.wiwo.de/politik/europa/denkfabrik-regierung-wird-widerstand-gegen-euro-bonds-aufgeben/7273502.html>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

¹⁰¹ Berg, Tim Oliver/ Carstensen Kai/ Sinn, Hans-Werner, „Was kosten Eurobonds?“, Ifo Schnelldienst 17/2011, <http://www.cesifo-group.de/ifoHome/publications/docbase/details.html?docId=16632846>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

τους¹⁰², διαφορετικά η διάσωσή τους – και συνεπώς και η κρίση – θα συνεχίζεται στο διηνεκές.

Παράλληλα, η Ευρωζώνη δεν αποτελεί ομοιογενές κράτος με ενιαίο νόμισμα, ούτε διαθέτει την εξουσία και τα απαραίτητα μέσα, ώστε να παράσχει την απαιτούμενη προστασία από τις φυγόκεντρες δυνάμεις. Δεν είναι όμως ούτε ένα απλό σύστημα σταθερών ισοτιμιών τύπου Bretton Woods που μπορεί να διαλυθεί ως αποτέλεσμα των εντάσεων που μπορεί να προκαλέσουν μεγάλες αποκλίσεις στα επίπεδα του πληθωρισμού. Για τους λόγους αυτούς, ο Hans Werner Sinn προτείνει ως λύση – ως μέσο δρόμο μεταξύ του δολαριακού συστήματος εντός των ΗΠΑ και ενός συστήματος σταθερών ισοτιμιών τύπου Bretton Woods – μια «ανοιχτή νομισματική ένωση»¹⁰³ με συνδεδεμένα μέλη, τα πρώην πλήρη μέλη που εγκατέλειψαν την ένωση και εξέδωσαν προσωρινά το δικό τους νόμισμα, διατηρώντας την επιλογή μιας μελλοντικής πλήρους επανένταξης. Το καθεστώς του συνδεδεμένου μέλους μπορεί να είναι ελκυστική σ' εκείνα τα κράτη-μέλη που δεν μπορούν να συνεχίσουν τη δύσκολη πορεία της εσωτερικής υποτίμησης εντός της Ευρωζώνης. Στα συνδεδεμένα μέλη θα παρασχεθεί στήριξη από τα πλήρη μέλη της Ευρωζώνης κατά την έξοδο και την προσωρινή υιοθέτηση του δικού τους νομίσματος, ενώ απαραίτητη προϋπόθεση για την πλήρη επανένταξή τους θα είναι η τήρηση συγκεκριμένων όρων και η υλοποίηση μεταρρυθμίσεων.

Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα πρέπει να συνεχιστεί προς την κατεύθυνση ενός ενιαίου συστήματος τραπεζικής ρύθμισης και εποπτείας που θα ενθαρρύνει την ανάπτυξη του τραπεζικού συστήματος, ενώ δεν πρέπει να οδηγήσει σε ένωση μεταβιβάσεων, αλλά σε ένα σύστημα αυστηρών δημοσιονομικών περιορισμών, όπου οι αγορές και όχι η ΕΚΤ θα καθορίζουν τα ασφάλιστρα κινδύνου. Τα συστήματα διασφάλισης των καταθέσεων και άλλα μέτρα προστασίας από επισφάλειες θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με μεγάλη προσοχή, ενώ δεν πρέπει να υποτιμώνται οι επιπτώσεις του

¹⁰² Spiegel, Nr. 47/ 2012, 19.11.2012, σελ. 96-99 - „In einer Sackgasse“ συνέντευξη με τον Hans Werner Sinn - <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-89672232.html>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

¹⁰³ Sinn, Hans Werner – WirtschaftsWoche 16.07.2012, Nr. 29, 39, „Die offene Währungsunion“, http://www.cesifo-group.de/de/ifoHome/policy/Staff-Comments-in-the-Media/Press-articles-by-staff/Archive/Eigene-Artikel-2012/medienecho_ifostimme-wiwo-16-07-2012.html, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

ηθικού κινδύνου, υποστηρίζει ο Γερμανός οικονομολόγος με το βλέμμα στραμμένο στην αμοιβαιοποίηση του χρέους και τα ευρω-ομόλογα.

Η πρόταση της «ανοιχτής νομισματικής ένωσης» και της εξόδου της Ελλάδας – σε πρώτη φάση – από την Ευρωζώνη, όπως ήταν αναμενόμενο έχει προκαλέσει τον αντίλογο τόσο εντός της Γερμανίας όσο και ευρύτερα. Ακόμα κι αν η έξοδος ήταν προς το συμφέρον της Αθήνας, η εξέλιξη αυτή θα προκαλούσε αλυσιδωτές αντιδράσεις και θα ζημίωνε την Ευρωζώνη στο σύνολό της. Δίνοντας στις αγορές το μήνυμα ότι η νομισματική ένωση δεν είναι αμετάκλητη, θα προκαλούσε μαζική εκροή κεφαλαίων από τις άλλες χώρες του Νότου επιταχύνοντας τον πανικό με απρόβλεπτες συνέπειες.

Μεταξύ των προτάσεων που έχουν κατατεθεί στο τραπέζι της συζήτησης ως διέξοδοι από την κρίση, την οποία διέρχεται η Ευρωζώνη, είναι η κυκλοφορία του ευρώ παράλληλα με κάποιου είδους εθνικό νόμισμα στις υπερχρεωμένες χώρες, η διάσπαση της Ευρωζώνης σε μια ζώνη βόρειου σκληρού ευρώ και σε μια ζώνη νότιου πιο αδύναμου ευρώ, η μονομερής έξοδος της Γερμανίας από τη νομισματική ένωση¹⁰⁴ κλπ. Είναι προφανές ότι, όσο η κρίση συνεχίζεται, τόσο θα εξακολουθεί και η ευρηματικότητα των μελών της γερμανικής – και όχι μόνο – επιστημονικής κοινότητας.

Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η είδηση περί ανακοπής της ύφεσης και έστω και μικρής ανόδου του ΑΕΠ της Ευρωζώνης κατά το β' τρίμηνο του 2013, για πρώτη φορά μετά από περίπου δυο χρόνια ύφεσης, αποτέλεσε θετικό μήνυμα κυρίως για τις οικονομίες των χωρών της περιφέρειας και τόνωσε τις ελπίδες για το μέλλον. Οι απόψεις των αναλυτών ως προς τη συνέχιση της

¹⁰⁴ Ο Sinn θεωρεί ότι η Γερμανία θα μπορούσε άνετα να υπάρξει και χωρίς το ευρώ, ωστόσο δεν πρέπει να το εγκαταλείψει και για πολιτικούς λόγους, αφού το το ευρώ συνιστά καίριο εγχείρημα ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (εφ. Die Welt, 06.05.2013, „Deutschland kann auch ohne den Euro existieren“ - <http://www.welt.de/wirtschaft/article115898862/Deutschland-kann-auch-ohne-den-Euro-existieren.html>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013). Της αυτής άποψης είναι και ο επικεφαλής των οικονομικών συμβούλων του Γερμανού Υπουργού Οικονομικών Kai Konrad, ο οποίος επιπλέον θεωρεί ότι η Γερμανία από μόνη της δεν μπορεί να σώσει την Ευρωζώνη, ότι θα εξακολουθήσει να έχει οφέλη από την κρίση τα επόμενα χρόνια, ενώ προειδοποιεί κατά της μετατροπής της Ευρωζώνης σε ένωση μεταβιβάσεων ιταλικού τύπου, όπου ο πλούσιος Βορράς θα συντηρεί το φτωχό Νότο. (εφ. Die Welt, 17.08.2013, „Deutschland kann die Euro-Zone nicht retten“ - <http://www.welt.de/politik/deutschland/article119104708/Deutschland-kann-die-Euro-Zone-nicht-retten.html>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013).

ανάκαμψης και τα επόμενα δυο τρίμηνα του έτους διΐστανται – άλλοι παρακολουθούν με επιφύλαξη την πορεία των βασικών οικονομικών μεγεθών, χαρακτηρίζουν τη θετική εξέλιξη εποχική ή παροδική και παραπέμπουν στην ετήσια πρόβλεψη ύφεσης για το 2013 στην Ευρωζώνη, άλλοι πάλι ευελπιστούν για συνέχιση της – έστω και οριακής – ανάκαμψης των δεικτών μέχρι τη λήξη του έτους.

Όπως θα ήταν αναμενόμενο, το Βερολίνο σπεύδει – στην κορύφωση της προεκλογικής εκστρατείας – να πιστώσει τη θετική εξέλιξη στην άσκηση συνεπούς περιοριστικής σταθεροποιητικής πολιτικής εντός της Ευρωζώνης, μιας πολιτικής με σαφώς γερμανική σφραγίδα. Ωστόσο, υπάρχουν τουλάχιστον άλλοι δυο παράγοντες που θα μπορούσαν να διεκδικήσουν τα εύσημα: αφενός, η στροφή στην πολιτική της ΕΚΤ που επεχείρησε ο Mario Draghi πριν από έναν περίπου χρόνο – μέσω της δήλωσής του ότι θα πράξει ό,τι είναι αναγκαίο για τη σταθεροποίηση της Ευρωζώνης – που καθυσύχασε τις αγορές, και αφετέρου, η περιορισμένη χαλάρωση των πολιτικών λιτότητας, ή ορθότερα η χαλάρωση των χρονοδιαγραμμάτων τους, στις χώρες του ευρώ.

Όλες οι προσπάθειες που έγιναν από τους Ευρωπαίους ηγέτες ήδη από το ξέσπασμα της κρίσης, προκειμένου να καθησυχαστούν οι αγορές – είτε επρόκειτο για τη θεσμοθέτηση χρηματοδοτικών μηχανισμών με πόρους πολλών δισεκατομμυρίων ευρώ όπως οι EFSF και ESM, είτε επρόκειτο για την εφαρμογή αυστηρών προγραμμάτων λιτότητας και την υιοθέτηση του Δημοσιονομικού Συμφώνου – δεν αποδείχθηκαν ιδιαίτερα επιτυχημένες. Μάλιστα, συχνά επέφεραν την επομένη της εξαγγελίας τους αύξηση των αποδόσεων των ομολόγων των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου που δανείζονταν ακόμη από τις αγορές, όπως η Ισπανία και η Ιταλία. Αντίθετα, η εξαγγελία του προγράμματος Outright Monetary Transactions (OMT) από τον Mario Draghi, μέσω του οποίου η ΕΚΤ θα αγοράζει κρατικά ομόλογα χωρών της Ευρωζώνης, υπό όρους, παρέχοντας ρευστότητα στο ευρωσύστημα, φάνηκε να αποδίδει, καθώς οδήγησε σε άμεση αποκλιμάκωση των spreads¹⁰⁵, που άρχισε να μεταφέρεται με την αναμενόμενη χρονική υστέρηση και στην πραγματική οικονομία.

¹⁰⁵ De Grauwe, P, & Ji, Y. (2013). "Panic-driven austerity in the Eurozone and its implications" Vox EU, Paper on [voxeu.org](http://www.voxeu.org), 21 February 2013 - <http://www.voxeu.org/article/panic-driven-austerity-eurozone-and-its-implications>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

Από την άλλη πλευρά, η παραδοχή σφαλμάτων στις εκτιμήσεις των επιπτώσεων της πολιτικής λιτότητας από πλευράς ΔΝΤ, επέτρεψε την αντίστοιχη χαλάρωση των χρονοδιαγραμμάτων υλοποίησης της δημοσιονομικής προσαρμογής, δίνοντας στις ταλαιπωρημένες από την κρίση χώρες μια πίστωση χρόνου. Χώρες όπως η Ισπανία, η Ιταλία αλλά και η Γαλλία έχουν μεταθέσει τη λήψη μέτρων λιτότητας στο μέλλον, σε μια προσπάθεια να μην εκτροχιάσουν περαιτέρω τον οικονομικό κύκλο, ενώ το Βερολίνο μοιάζει να αποδέχεται – αν και όχι άνευ αντιδράσεων στο εσωτερικό της χώρας – τους αργότερους ρυθμούς δημοσιονομικής προσαρμογής και την αλλαγή πολιτικής Draghi. Ωστόσο, είναι μάλλον πολύ νωρίς να γιορτάσει κανείς την έξοδο από την κρίση. Μπορεί το β' εξάμηνο του έτους να έδειξε ανάκαμψη στην Ευρωζώνη, αλλά τα προβλήματα στις χώρες του ευρώ δεν έχουν λυθεί. Οι αγορές εξακολουθούν να έχουν στραμμένο το βλέμμα τους στην Ισπανία και την Ιταλία, τις δυο μεγάλες οικονομίες της ζώνης του ευρώ και ίσως θα αρκούσε μια άστοχη κίνηση για να αντιστραφεί το κλίμα.

Εξάλλου, ακόμα κι αν η Ευρωζώνη καταφέρει να βγει από την ύφεση, θα πρέπει να βρει βιώσιμες λύσεις σε μια σειρά προβλημάτων όπως η υπερχρέωση πολλών μελών της – που αναδείχθηκε και διογκώθηκε από την πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση – η βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς της, αλλά κυρίως η εμβάθυνση της ολοκλήρωσης προς την κατεύθυνση μιας συνεκτικής τραπεζικής, δημοσιονομικής αλλά και πολιτικής ένωσης. Τα βήματα που έγιναν αναφορικά με τη συγκρότηση ενιαίας τραπεζικής εποπτικής αρχής και την υιοθέτηση του Δημοσιονομικού Συμφώνου, ήταν διστακτικά και υπαγορεύτηκαν από την αναγκαιότητα ανάληψης πρωτοβουλιών για την αντιμετώπιση έκτακτων καταστάσεων.

Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάει κανείς ότι το ευρωπαϊκό εγχείρημα δεν ήταν μόνο οικονομικό, αλλά ίσως κυρίως πολιτικό και προωθήθηκε χάρη στο όραμα και την πολιτική βούληση των Ευρωπαίων ηγετών. Η σημερινή πραγματικότητα αποδεικνύει ότι το πολιτικό δυναμικό των ευρωπαϊκών χωρών λειτουργεί – τουλάχιστον στην πλειοψηφία του – περισσότερο με μια κοντόφθαλμη, διαχειριστική, διεκπεραιωτική λογική και δε φαίνεται ικανό να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων. Η απειλή κατά της Ευρωζώνης δεν έχει εκλείψει, ενώ τα κράτη-μέλη της θα πρέπει να αντιληφθούν ότι το μέλλον της οικονομίας τους, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και των αναδυόμενων οικονομιών, διασφαλίζεται

μόνο μέσω της συνοχής της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης και της διεκδίκησης της θέσης που της αναλογεί στον κόσμο.

Ο αγώνας για την επιβίωση και την εμβάθυνση της Ευρωζώνης είναι συλλογική υπόθεση των ευρωπαϊκών κρατών – και των λαών τους που στο μεταξύ, όντας αντιμέτωποι με την ανεργία και την υποβάθμιση του βιοτικού τους επιπέδου, έχουν αρχίσει να χάνουν την πίστη τους στο εγχείρημα. Ωστόσο, ένας ιδιαίτερος ρόλος αναλογεί στη μεγαλύτερη και ισχυρότερη οικονομία της Ευρώπης, τη Γερμανία.

Η Γερμανία δεν έχει καταφέρει να διαδραματίσει τον ηγετικό ρόλο που της αντιστοιχεί στο πλαίσιο της Ευρώπης ή πιο συγκεκριμένα της Ευρωζώνης. Μολονότι διακηρύσσει ως κεντρικό στόχο της πολιτικής της τη σταθερότητα, οι χειρισμοί της στο οικονομικό πεδίο δε χαρακτηρίζονται από ευελιξία, αλλά αντίθετα από προσήλωση σε συγκεκριμένες επιλογές που υπαγορεύονται από ιστορικές εμμονές, ενισχύοντας σε τελική ανάλυση περισσότερο την αστάθεια παρά τη σταθερότητα. Η επιμονή του Βερολίνου στην εφαρμογή προκυκλικών πολιτικών λιτότητας ως πανάκειας για ολόκληρη την Ευρωζώνη χωρίς την παράλληλη ενεργοποίηση πολιτικών και πόρων για την τόνωση της ζήτησης και της ανάπτυξης, δυσχέρανε την έξοδο των χωρών της περιφέρειας από την ύφεση και ίσως συνέβαλε στη διόγκωση της κρίσης χρέους.

Πολιτικοί αναλυτές και μμε κάνουν λόγο τα τελευταία χρόνια για «απρόθυμη ηγεμονία» της Γερμανίας στην Ευρώπη, επιχειρηματολογώντας ότι αν το Βερολίνο συμπεριφέρονταν ως ηγεμόνας – όπως αυτός περιγράφεται από τη θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας – θα έπρεπε όχι μόνο να θέτει τους κανόνες, αλλά και να παρέχει κίνητρα στα υπόλοιπα κράτη-μέλη του συστήματος ώστε να παραμείνουν σ' αυτό, όπως επίσης και να προβαίνει σε παραχωρήσεις σε άλλες χώρες-διεκδικητές της εξουσίας¹⁰⁶. Ο Kindleberger, ο οποίος ως αξιωματούχος του State Department ανήκε στους αρχιτέκτονες του Σχεδίου Marshall, αναφερόμενος στη Μεγάλη Ύφεση, υπογραμμίζει ότι η ομαλή λειτουργία της παγκόσμιας οικονομίας προϋποθέτει την παρουσία ενός ηγεμόνα που μπορεί να εγγυηθεί τη σταθερότητα – όπως άλλωστε έπραξαν οι ΗΠΑ έναντι της Δ. Ευρώπης μετά το Β'

¹⁰⁶ Mody, Ashoka/ "Germany must lead by example on fixing its banks", 28.05.2013, Bruegel, <http://www.bruegel.org/nc/blog/detail/article/1094-germany-must-lead-by-example-on-fixing-its-banks/>, τελευταία πρόσβαση 01.09.2013

Παγκόσμιο Πόλεμο. Και μπορεί ο Γερμανός Υπουργός Οικονομικών Schäuble να αναγνωρίζει ότι το κεντρικό μήνυμα του Kindleberger παραμένει πιο επίκαιρο από ποτέ¹⁰⁷ στην Ευρώπη της κρίσης, καθώς και ότι ο ρόλος του ηγεμόνα στην Ευρώπη θα πρέπει να αναληφθεί από κοινού από τη Γερμανία και τη Γαλλία, ωστόσο η οικονομική και πολιτική αδυναμία της τελευταίας επιφορτίζει το απρόθυμο Βερολίνο με το έργο αυτό. Το ζήτημα είναι ότι προφανώς για τη Γερμανία, ο όρος σταθερότητα αναφέρεται μόνο στο επίπεδο των τιμών, ενώ με δεδομένη την απουσία της εξισορροπητικής συνεργασίας με τη Γαλλία, το Βερολίνο – εντείνοντας την ανασφάλεια χρηματοδότησης των χωρών της περιφέρειας – τείνει να επιβάλει τις κατά την κρίση του ορθές λύσεις.

Η κρίση στην Ευρωζώνη και κυρίως η ελληνική υπόθεση, αποτελούν ένα από τα κύρια θέματα της προεκλογικής εκστρατείας στη Γερμανία, παρά τις προσπάθειες της Καγκελαρίου και των κομμάτων της συγκυβέρνησης να μεταθέσουν τη συζήτηση του θέματος για την περίοδο μετά τις εκλογές. Αν και οι αποκλίσεις στην οικονομική πολιτική των δυο μεγάλων κομμάτων, Χριστιανοδημοκρατών και Σοσιαλδημοκρατών, δεν κρίνονται σημαντικές, σχεδόν βέβαιο θεωρείται – βάσει των τελευταίων δημοσκοπήσεων – ότι η Angela Merkel θα παραμείνει Καγκελάριος και, συνεπώς δε θα πρέπει να αναμένονται μεγάλες αλλαγές στις πολιτικές αντιμετώπισης της κρίσης. Γεγονός είναι ωστόσο, ότι η νέα γερμανική κυβέρνηση θα βρεθεί αντιμέτωπη – ακόμη κι αν υιοθετήσουμε το αισιόδοξο σενάριο συνέχισης της ανάκαμψης στην Ευρωζώνη – με τα ζητήματα της υπερχρέωσης και της υψηλής ανεργίας κυρίως στις χώρες της περιφέρειας, καθώς και με τα προβλήματα και τα διλήμματα που προκαλεί η παρουσία του ΔΝΤ στην Ευρώπη.

Συμπεράσματα

Στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας, επιχειρήθηκε η παρουσίαση και η ανάλυση μιας σειράς θεμάτων που άπτονται της κρίσης που έχει πλήξει την Ευρωζώνη κατά τα τελευταία χρόνια. Δεδομένης της πολυπλοκότητάς της, των πολλαπλών παραγόντων που εμπλέκονται ή σχετίζονται μ' αυτήν, καθώς και λόγω του γεγονότος ότι η

¹⁰⁷ Kundnani, Hans – „Was für ein Hegemon? Berlin's Politik führt zu keinem deutschen, sondern einem chaotischen Europa“, 01.05.2012, Internationale Politik 3, Mai/Juni 2012, p. p. 21-25, <https://zeitschrift-ip.dgap.org/de/article/21137/print>, τελευταία πρόσβαση 01.09.2013

κρίση βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη κατά το χρόνο συγγραφής της εργασίας, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η αντικειμενική δυσκολία διατύπωσης εκτιμήσεων.

Η εργασία εστιάζει στα προβλήματα που προκάλεσε η μετάδοση της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην Ευρώπη και η μετεξέλιξή της σε κρίση χρέους με επιπτώσεις στην πραγματική οικονομία των χωρών της ευρωπαϊκής περιφέρειας. Το ξέσπασμα της κρίσης επανέφερε στην επιφάνεια τις αδυναμίες της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης – καθώς βάσει της οικονομικής θεωρίας δεν αποτελεί άριστη νομισματική περιοχή – που όλοι είχαν επιλέξει να αγνοήσουν κατά την περίοδο της ευμάρειας στην Ευρωζώνη. Ακολουθώς, παρουσιάζονται οι προκυκλικές πολιτικές λιτότητας και οι επιπτώσεις τους στις οικονομίες των χωρών που βυθίστηκαν στην ύφεση, όταν η κρίση μεταδόθηκε στην πραγματική οικονομία. Επίσης, διερευνάται η γερμανική εμπειρία από την υλοποίηση του αντίστοιχου χαρακτήρα μεταρρυθμιστικού προγράμματος „Agenda 2010“ στις αρχές της δεκαετίας του 2000, οι επιπτώσεις της πολιτικής αυτής στην οικονομία της χώρας και οι παράγοντες που οδήγησαν το Βερολίνο στην επιβολή αυτού του νεοφιλελεύθερου προτύπου οικονομικής πολιτικής στις χειμαζόμενες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συζήτηση στη Γερμανία αναφορικά με τον απολογισμό της „Agenda 2010“ και την καταλληλότητά της ως πρότυπο οικονομικής πολιτικής προς εξαγωγή στις ευρωπαϊκές χώρες που βρίσκονται αντιμέτωπες με στασιμότητα ή ύφεση. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, προβάλλεται η διάσταση απόψεων μεταξύ κορυφαίων – κατά κύριο λόγο – Γερμανών οικονομολόγων ως προς το τελικό πρόσημο, θετικό ή αρνητικό, της εφαρμοσθείσας προκυκλικής πολιτικής εντός και εκτός της Γερμανίας. Όπως επίσης παρατίθενται – ενδεικτικά και όχι εξαντλητικά – οι κυριότερες προτάσεις και τα εναλλακτικά σενάρια για την αντιμετώπιση της κρίσης στην Ευρωζώνη.

Τέλος, η εργασία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι αυστηρές προκυκλικές οικονομικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν στις χώρες της Ευρωζώνης κατά την τελευταία τριετία καθ' υπαγόρευση του Βερολίνου, επέτειναν την ύφεση και υπέσκαψαν τις δυνατότητές τους να περιορίσουν το χρέος τους. Μολονότι, η προσήλωση στη

δημοσιονομική εξυγίανση παραμένει κύριος στόχος εντός της Ευρωζώνης, η χαλάρωση των αυστηρών χρονοδιαγραμμάτων σε συνδυασμό με τη χαλάρωση της πολιτικής της ΕΚΤ φαίνεται να αποδίδουν καρπούς. Αν υποθέσουμε ότι η ανάκαμψη θα συνεχιστεί στην Ευρωζώνη, τότε, προκειμένου να διορθωθούν τα σφάλματα κατά την οικοδόμησή της και να αποτραπεί ενδεχόμενη νέα στόχευσή της από τις αγορές, θα πρέπει να επισπευστούν τα επόμενα βήματα εμβάθυνσής της προς την κατεύθυνση της πλήρους τραπεζικής, δημοσιονομικής και εν τέλει πολιτικής ένωσης. Αυτονόητο θεωρείται ότι ο ρόλος της Γερμανίας, της ισχυρότερης οικονομίας στην Ευρώπη, θα είναι καταλυτικός στην περαιτέρω πορεία τόσο της Ευρωζώνης και του κοινού νομίσματος, όσο και του μέλλοντος των ευρωπαϊκών λαών.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Batini, Nicoletta/ Callegari, Giovanni/ Melina, Giovanni: "Successful Austerity in the United States, Europe and Japan", IMF Working Paper, No 12/190, July 2012 - <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12190.pdf>, τελευταία πρόσβαση 30.08.2013

Berg, Tim Oliver/ Carstensen Kai/ Sinn, Hans-Werner, „Was kosten Eurobonds?“, Ifo Schnelldienst 17/2011, <http://www.cesifo-group.de/ifoHome/publications/docbase/details.html?docId=16632846>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

Bofinger Peter, «Επιστροφή στο μάρκο; Η Γερμανία χρειάζεται το ευρώ», Εκδόσεις Πόλις, Δεκέμβριος 2012

Bundeszentrale für Politische Bildung/ Federal Agency for Civic Education, „Die Agenda 2010- Eine wirtschaftspolitische Bilanz“, <http://www.bpb.de/apuz/28920/die-agenda-2010-eine-wirtschaftspolitische-bilanz?p=all>, τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

Chote, Robert (8 March 2013). "Office for Budget Responsibility". Office for Budget Responsibility. <http://budgetresponsibility.independent.gov.uk/wordpress/docs/Letter-from-Robert-Chote-to-Prime-Minister.pdf>, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

Claessens, Stijn and Kose, M. Ayhan, "Finance & Development" (quarterly magazine of the IMF), March 2009, Volume 46, Nr. 1 - <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2009/03/basics.htm>, τελευταία πρόσβαση 09.08.2013

Dauderstädt, Michael/ Dederke, Julian: 'WISO direkt', Ιούνιος 2012, "Reformen und Wachstum – Die deutsche Agenda 2010 als Vorbild für Europa?" - <http://library.fes.de/pdf-files/wiso/09197.pdf>, τελευταία πρόσβαση 25.08.2013

De Grauwe, Paul, «Τα Οικονομικά της Νομισματικής Ένωσης», Έκτη Διεθνής Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008

De Grauwe, P. & Ji, Y. (2013). "Panic-driven austerity in the Eurozone and its implications" Vox EU, Paper on voxeu.org, 21 February 2013 - <http://www.voxeu.org/article/panic-driven-austerity-eurozone-and-its-implications>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

Duval Romain & Elmeskov Jorgen, "The Effects of EMU on Structural Reforms in Labour and Product Markets, ECB Working Papers Series, No 596, March 2006, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=887083, τελευταία πρόσβαση 25.04.2013

European Commission, Statistical Annex of European Economy, Autumn 2012, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012/pdf/2012-11-07-stat-annex_en.pdf, τελευταία πρόσβαση 10.07.2013

European Policy Centre, "The Eurozone crisis – A new paradigm for change", 4 July 2013, http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=6&pub_id=3654, 30.08.2013

Frankel J. & A. Rose, "Is EMU More Justifiable Ex Post than Ex Ante?", European Economic Review 41 (3): 753-760, 1997

Frankel J. & A. Rose, "The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria", Working Paper, NBER, 1996

Frankel, Jeffrey "The Procyclicalists: Fiscal austerity vs. stimulus", 07.08.2012, <http://www.voxeu.org/article/procyclicalists-fiscal-austerity-vs-stimulus>, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

Giavazzi, Francesco; Pagano, Marco (1990). "Can Severe Fiscal Contractions Be Expansionary? Tales of Two Small European Countries". *NBER Macroeconomics Annual* 5: p.p. 75–111.

Gros, Daniel, CEPS, „Is Germany the model to follow“, <http://www.ceps.eu/book/germany-model-follow>, τελευταία πρόσβαση 25.08.2013

Guajardo, Jaime; Leigh, Daniel; Pescatori, Andrea (July 2011). "[Expansionary Austerity: New International Evidence](http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11158.pdf)". International Monetary Fund. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11158.pdf>, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

IFW Kiel, „Für einen Schuldenschnitt und gegen den Rettungsschirm? Argumente auf dem Prüfstand“, Μάιος 2011, http://www.ifw-kiel.de/wirtschaftspolitik/politikberatung/kiel-policy-brief/kiel_policy_brief_29.pdf

IMF Country Report No 13/ 244, Spain 2013 Article IV Consultation, August 2013 - <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13244.pdf>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

IMF, 2013 Article IV Consultation with Italy – Concluding Statement of the IMF Mission, July 4, 2013, “Beyond Austerity: Priorities for Reviving Growth” - <http://www.imf.org/external/np/ms/2013/070413.htm>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

IMF Country Report 13/160, June 2013, “Portugal: Seventh Review under the Extended Arrangement and Request for Modification of End-June Performance Criteria – Staff Report, Press Release on the Executive Board Discussion and Statement by the Executive Director for Portugal”, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13160.pdf>, τελευταία πρόσβαση 28.08.2013

Krugman Paul R. & Obstfeld Maurice, «Διεθνής Οικονομική – Θεωρία και Πολιτική», Δεύτερος Τόμος, 5η Έκδοση, Εκδόσεις Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, 2003

Krugman Paul, «Τέλος στην ύφεση τώρα!», Εκδόσεις Πόλις, 2012

Krugman, Paul / NY Times – “Keynes was right”, 29.12.2011, http://www.nytimes.com/2011/12/30/opinion/keynes-was-right.html?_r=0, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

Kundnani, Hans – „Was für ein Hegemon? Berlin’s Politik führt zu keinem deutschen, sondern einem chaotischen Europa“, 01.05.2012, Internationale Politik 3, Mai/Juni 2012, p. p. 21-25, <https://zeitschrift-ip.dgap.org/de/article/21137/print>, τελευταία πρόσβαση 01.09.2013

Mody, Ashoka/ “Germany must lead by example on fixing its banks”, 28.05.2013, Bruegel, <http://www.bruegel.org/nc/blog/detail/article/1094-germany-must-lead-by-example-on-fixing-its-banks/>, τελευταία πρόσβαση 01.09.2013

Monastiriotis, Vassilis / Hardiman, Niamh / Regan, Aidan/ Goretti, Chiara / Landi, Lucio/ Conde-Ruiz, J. Ignacio / Marín, Carmen/ Cabral, Ricardo - “Austerity Measures in Crisis Countries – Results and Impact on Mid-term Development”, Intereconomics – Review for European Economic Policy, Volume 48, Nr. 1, January/February 2013, σελ. 4-32 - <http://www.intereconomics.eu/archive/jahr/2013/1/>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

Mongelli, Francesco Paolo, „New' Views on the Optimum Currency Area Theory: What is EMU Telling Us?“, Working Paper No 138, European Central Bank, April 2002

Patomäki, Heikki «Η μεγάλη αποτυχία της ευρωζώνης – Από την κρίση σε ένα παγκόσμιο Νιου Ντιλ», Εκδόσεις Μεταίχμιο 2013

PIMCO, <http://eurozoneddevelopments.pimco.com/EN/Insights/Pages/PIMCO-Cyclical-Outlook---Deleveraging-Austerity-and-Europes-Potential-Minsky-Moment.aspx>, τελευταία πρόσβαση 29.04.2013

Rehman, Scheherazade : U.S. News, “Can Italy’s Prime Minister be around much longer?” - <http://www.usnews.com/opinion/blogs/world-report/2013/07/29/can-italian-prime-minister-enrico-letta-survive-italys-bad-economy>, 29.07.2013 - τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

Sinn, Hans-Werner : ομιλία 15.11.2003 με τίτλο «Ο μεγάλος ασθενής της Ευρώπης» <http://www.cesifo-group.de/de/ifoHome/publications/individual-publications/Hans-Werner-Sinns-Viewpoints/Mut-zu-Reformen/Deutsche-Rede-200311.html>, τελευταία πρόσβαση 21.08.2013

Sinn, Hans Werner, WirtschaftsWoche, 20.10.2012, „Regierung wird Widerstand gegen Eurobonds aufgeben“ - <http://www.wiwo.de/politik/europa/denkfabrik-regierung-wird-widerstand-gegen-euro-bonds-aufgeben/7273502.html>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

Sinn, Hans Werner – WirtschaftsWoche 16.07.2012, Nr. 29, 39, „Die offene Währungsunion“, http://www.cesifo-group.de/de/ifoHome/policy/Staff-Comments-in-the-Media/Press-articles-by-staff/Archive/Eigene-Artikel-2012/medienecho_ifostimme-wiwo-16-07-2012.html, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

Van Overtveldt, Johan, «Το Τέλος του Ευρώ – Το Αβέβαιο Μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης», Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2011

Willett D. Thomas, Permpoon Orawan, Wihlborg Clas, “Endogenous OCA Analysis and the Early Euro Experience”, World Economy, Vol. 33, No 7, p. 851-872, July 2010

Winkler, Heinrich A., “Die vorbelastete Republik (1918-1933) – Der lange Weg nach Westen“, Verlag C.H. Beck oHG, München 2010 – ή σε ελληνική μετάφραση «Βαϊμάρη – Η ανέτηρη δημοκρατία 1918-1933», Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ 2011

Witte, Lothar – „Austeritätspolitik in Europa: Spanien“, Friedrich Ebert Stiftung, Internationale Politikanalyse, August 2012, <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/09290.pdf>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

Δημοσιεύματα ΜΜΕ

Deutsche Welle: <http://www.dw.de/%C3%B6konomen-zweifeln-am-fiskalpakt/a-16048762>, 26.06.2012 – τελευταία πρόσβαση 01.05.2013

Deutsche Welle, <http://www.dw.de/a-quick-guide-to-agenda-2010/a-988374-1>, 17.10.2003 - τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

Deutsche Wirtschafts Nachrichten, „IWF: Portugal ist noch nicht gerettet“, 14.06.2013, <http://deutsche-wirtschafts-nachrichten.de/2013/06/14/iwf-portugal-ist-noch-nicht-gerettet/>, τελευταία πρόσβαση 28.08.2013

Die Welt, 06.05.2013, „Deutschland kann auch ohne den Euro existieren“ - <http://www.welt.de/wirtschaft/article115898862/Deutschland-kann-auch-ohne-den-Euro-existieren.html>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

Die Welt, 17.08.2013, „Deutschland kann die Euro-Zone nicht retten“ - <http://www.welt.de/politik/deutschland/article119104708/Deutschland-kann-die-Euro-Zone-nicht-retten.html>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013).

Die Zeit, <http://www.zeit.de/news/2013-07/05/d-bundesrat-stimmt-gesetz-zu-europaeischem-fiskalpakt-zu-05103203>, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

Economist - “Germany’s labour market – Wunderreform”/16.05.2013, <http://www.economist.com/news/europe/21573583-ten-years-how-does-germanys-agenda-2010-package-rate-wunderreform>, τελευταία πρόσβαση 21.08.2013

Economist – “The sick man of the euro”/ 03.06.1999, <http://www.economist.com/node/209559/print>, τελευταία πρόσβαση 21.08.2013

Frankfurter Allgemeine Zeitung, 13.03.2013, <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/10-jahre-danach-die-agenda-2010-eine-bilanz-12112119.html>, τελευταία πρόσβαση 19.08.2013

Handelsblatt με τίτλο «Ευρωπαϊκή κρίση χρέους – Υπερτιμάται ο ηθικός κίνδυνος», 21.06.2011, <http://www.handelsblatt.com/politik/oekonomie/wissenswert/euro-schuldenkrise-moral-hazard-wird-ueberschaetzt/4310932.html>, τελευταία πρόσβαση 29.04.2013

Handelsblatt, <http://www.handelsblatt.com/politik/international/fiskaldisziplin-van-rompuy-greift-merkozy-plaene-auf-seite-all/5928982-all.html>, 06.12.2011 – τελευταία πρόσβαση 01.05.2013

„Manager Magazin“: <http://www.manager-magazin.de/politik/deutschland/0,2828,830465,00.html>, 29.04.2012 – τελευταία πρόσβαση 01.05.2013

Neue Zürcher Zeitung, „Teufelskreis in Italien“(26.07.2013), <http://www.nzz.ch/aktuell/wirtschaft/wirtschaftsnachrichten/teufelskreis-in-italien-1.18123152>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

N-TV, <http://www.n-tv.de/politik/Bundesrat-winkt-Gesetze-durch-article10940956.html>, 05.07.2013 - τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

Reuters, “Italy PM unveils sweeping austerity package”, 04.12.2011, <http://www.reuters.com/article/2011/12/04/us-italy-idUSTRE7B20I220111204>, τελευταία πρόσβαση 27.08.2013

Spiegel Online, “Debt Paralysis – Can Austerity Alone Save Portugal?”, Martin Hesse & Helene Zuber, 17.07.2013, <http://www.spiegel.de/international/europe/portugal-looks-to-more-than-austerity-to-solve-economic-crisis-a-911154.html>, τελευταία πρόσβαση 28.08.2013

Spiegel, Nr. 47/ 2012, 19.11.2012, σελ. 96-99 - „In einer Sackgasse“ συνέντευξη με τον Hans Werner Sinn - <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-89672232.html>, τελευταία πρόσβαση 31.08.2013

Stern, <http://www.stern.de/news2/aktuell/bundesrat-stimmt-europaeischem-fiskalpakt-zu-2034351.html>, 05.07.2013 - τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

Wall Street Journal, “Nowotny links austerity with rise of Nazism”, 19.06.2012, <http://blogs.wsj.com/eurocrisis/2012/06/19/nowotny-links-austerity-with-rise-of-nazism/>, τελευταία πρόσβαση 13.08.2013

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 22.04.2013, «Eurostat: Στο 10% το δημοσιονομικό έλλειμμα της Ελλάδας το 2012» - http://www.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathremote_1_22/04/2013_495137, τελευταία πρόσβαση 29.08.2013

ΤΟ ΒΗΜΑ, «Φτώχεια στην πάμπλουτη Γερμανία – Η σκοτεινή πλευρά της ατμομηχανής της Ευρώπης – 13 εκατομμύρια Γερμανοί αγωνίζονται για την επιβίωσή τους», 04.08.2013